Česká knihovna zábavy a poučení.

Vydává

Ústřední spolek českých professorů.

Pořádá

JAN SATRANSKÝ.

Číslo 33.

ARNE NOVÁK:

MYŠLENKY A SPISOVATELÉ.

NAKLADATEL J. OTTO V PRAZE.

MYŠLENKY A SPISOVATELÉ.

STUDIE A PODOBIZNY.

NAPSAL

ARNE NOVÁK.

NÁKLADEM J. OTTY V PRAZE.

TISKEM »UNIE« V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Sedmnácte studií a podobizen, zahrnutých do této knihy, vzniklo v sedmiletí 1906—1913, namnoze z podnětů příležitostných. Skládaje je z různých časopisů do jednotného svazku, nabývám přesvědčení, že je váže vnitřní, hlubší spojitost. Jádrem knihy jest dvanácte charakteristik, jimiž jsem se pokusil úhrnně vystihnouti význam a ráz vůdčích postav našeho národního obrození neb tvůrčích nositelů moderní české tradice slovesné. Výběr osobností jest ovšem podmíněn jednak mými zálibami a sympatiemi, jednak i podněty zevními; ale pozornému čtenáři neujde, jak doufám, že také ony významné individuality, jimž není věnováno po studii samostatné, osvětleny jsou, byť srovnáním neb protikladem, to platí o Dobrovském, Jungmannovi neb Kollárovi, o Čelakovském, Máchovi či Zeyerovi. Jiným pojítkem dvanácti podobizen jest, tuším, způsob podání: synthetický postup mých výkladů, který pomíjí vše podružné a vyhýbá se badání monografickému, tíhne k tomu, aby co nejživěji vystoupila osobnost v plné svérázností a přece organicky vyrůstala ze své doby. Úvodem k těmto literárně dějepisným charakteristikám předesílám patero článků obecnějšího obsahu, které nabádají čtenáře sledovati s pozornou a oddanou vnímavostí zjevy literární. Přeji si vroucně a výslovně, aby kniha má byla horlivě čtena jmenovitě studentstvem a aby vzněcovala týž cit, jímž jest inspirována: vřelou a pyšnou lásku k naší literatuře národní.

V Praze v červnu 1913.

Arne Novák.

Jak čísti.

Poměr čtenáře ke knize mění se od pokolení k pokolení; kde nacházeli pradědové jistotu duše a dědové útěchu srdce, tam hledají otcové pouhou zábavu mysli, aby posléze vnukové pídili se jen po rozkoši smyslů a pravnukové dokonce se domáhali jen otřesení nervů. Vztah, který kdysi byl nábožný a po té vášnivý, proměnil se na čas v chladnou lhostejnost, jež opět ustupuje labužnictví a hravé zálibě: čteme všickni velmi mnoho a to knihy rozmanité pestrosti, avšak nečteme dosti oddaně, pokorně, čestně. Knihkupci, kolportéři, nakladatelé zahrnují nás záplavou knih nových, neb za nové vydávaných; veřejné knihovny i soukromé půjčovny nabízejí nám poklady i brak starší literatury, obecně uznané nebo přes odpor všech znalců všude hltané... nikdo si nemůže naříkati, že by neměl přístupu k početné a různorodé četbě. Na všech stranách ozývají se oprávněné i samozvané hlasy, dbající o jakost a hodnotu čtení: škola obrací pozornost dětí pouze k cenným spisům, které šíří obzor duševní, neb zjemňují a vychovávají srdce; populární i odborná kritika v denních listech i v jiných časopisech upozorňuje na nová díla vynikající a odmítá rozhodně lichou plevu i bezcenný koukol literárních žní; lidovýchovní pracovníci, umělečtí paedagogové, zanícení knihovníci sestavují a vydávají seznamy vzorných knih, jichž promyšlený výběr uceluje případně všeobecné vzdělání a podává návod, jak voliti z básní, povídek, románů právě jen díla nejryzejší... a tak lze

říci, že jest dobře postaráno o čtenáře, jemuž záleží především na kvalitě čtení. Leč o jednu podstatnou stránku literární výchovy nedbá téměř nikdo; sotva kdo z nás se pamatuje, že by byl znalcem poučen o tom, jak čísti, jakou cestou přijímati dojmy z knihy, kterak se dorozuměti s jejím básníkem a jeho hrdiny; tušíme všichni, že existuje jakési důležité a vzácné umění čísti, ale litujeme, že jsme neměli příležitosti získati si je. Naopak vidíme, že těch, kdo se v něm opravdu vyznají, stále větší měrou ubývá, a že druhdy bylo ono umění obecnější . . .jak povážlivý to rub té soudobé kultury knižní, do přesycení vychvalované!

Měli-li bychom jmenovati příkladný typ dokonalého čtenáře, jenž oním uměním čtení jest nejen prodchnut, ale takřka prozářen, nemohli bychom uvésti nikoho větším právem než evangelického křesťana starých reformačních dob, jenž sklání se nad biblí. Svaté písmo není mu pouze jednou knihou, nýbrž knihou knih, ba možno přímo říci celou literaturou. Nachází tam vše, čeho mu potřebí: poučení i zábavu, povznesení i rozkoš, oddech všedního dne i soustředění sváteční chvíle. Bible mu dovede vyprávěti o válečných příbězích, při nichž netřeba ani na okamžik rozvažovati, na které straně jest pravda a právo, ale utěší ho i líbeznými příhodami cudného milování, rodinného štěstí a dětinské neviny; není to arciť obraz jednostranný: vždyť posvátní spisovatelé nezamlčeli ani dokladů temného a spletitého poblouzení lidské vášně. Ačkoliv čtenář bible jest poutavě a živě uváděn do cizích zemí, kde nad jinorodým mravem klene se jižní nebe a šumí cedry i palmy východu, čímž ukojí se zvědavost po všem zvláštním a neobyčejném, přece najde tam čtenář věčně stejné člověčenství, chybující, trpící a prahnoucí po spasení a nad ním věčné božství přísné i laskavé zároveň v nevýzpytných svých úradcích. Bible nenechá věřícího křesťana nikdy na holičkách:

dá mu moudrá a zaokrouhlená pravidla pro každodenní běh, ale sdělí s ním i tajemství věčných zákonů mravních; vezme v žalmech na mohutná křídla tíhu jeho hlubokého bolu a nakloní se v evangeliích nad jeho ranami; bude, kdykoliv čtenář otevře knihy proroků, přísným soudcem jeho činů i myšlenek a nad stránkami Zjevení Janova promění se v strážce jeho nejobraznějších snů. Důvěra, kterou chová křesťanský čtenář ke knize knih, stvořené ve svém bohatství a dokonalosti za spolupracovnictví, ba pod přímým vnuknutím božským, vyjadřuje se při čtení bible zvláštní pokornou oddaností. Evangelický křesťan z reformační doby, ať čte Písmo svaté v tlumočení Lutherově, ať v překladu Kralickém, soustřeďuje, než počne čísti, svoje myšlenky k posvátnému předmětu a často počáteční modlitbou vztyčí si pravou hradbu mezi svou biblicky zaujatou myslí a ostatním světem. Sleduje pak se zvýšenou pozorností, jíž rád napomáhá hlasitým a důrazným, ano někdy i zpěvným předčítáním, posvátný předmět, ale dbá stále a úzkostlivě i slovního výrazu, jehož obraty a obrazy, řečnické pomůcky i kazatelské přízdoby se mu vtiskují hluboko do mysli. Nerozumí-li na první přečtení, noří se do věci znovu, přemýšlí, dohaduje se, stopuje slovo za slovem, až paměti vtělí znění a rozumu i srdci smysl prostudovaného místa. Když pak určitý oddíl biblický vyhověl úplně nábožné potřebě chvíle, zavírá evangelický čtenář Písmo, znovu přemítá o tom, čeho se dočetl, a obohacen, očištěn, občerstven, odchází po práci, neb oddává se svátečnímu oddechu.

Odvážili bychom se říci, že právě takový poměr má míti ke knize i dnes každý opravdový čtenář, a pokusíme se stručně nastíniti, kterak umění čísti, v němž reformace vycvičila čtenářstvo biblické, zachovalo platnost i v době moderní; arciť předpokládáme, že se četbou rozumí čtení krásného písemnictví, poesie a románů, povídek a

dramat, kdežto úvahy o tom, jak čísti díla vědecká, ze svých poznámek předem vylučujeme.

Přední a nevyhnutelnou podmínkou správného a úspěšného čtení jest soustředění mysli; čtenář buď při knize celou duší, oddej se jí na čas veškerou bytostí, ztrať se v ní pro dobu četby všemu světu, ba i sobě samému! Mnozí z nás nedovedou si ovšem již představiti, jak bible opanovala dočasně naprosto mysl čtenářovu; ale dojista každý z nás prožil v divadle mocný dojem, kdy úchvatný děj strhl jej do svého víru, že divák zapomenul na svůj osud, své vztahy, své starosti a trpěl a zápasil a hynul s dramatickým hrdinou, s kterým se na čas zcela ztotožnil. Čtěme povídky a romány tak intensivně, až náš životní zájem splyne zcela s jejich dějovým postupem, až naše srdce přestane bíti svým tepem a napiato rozbuší se ve zvýšeném rhytmu srdcí těch hrdinek a reků, o nichž spisovatel vypráví! Ke knihám, které nedovedou v nás vznítiti této mocné suggesce ani jedinou postavou, ani jediným dějovým pásmem, můžeme se chovati nedůvěřivě; neodhazujme jich okamžitě, nýbrž zkusme to s nimi znovu, ale když i po opětované četbě nás nechaly střízlivými, nezabývejme se jimi již! Máme-li přistupovati k povídkám a románům, vyzbrojeni podobnou měrou suggestivního zájmu, jaký si přinašíme do divadla, nesmíme bráti knihy veršů do ruky bez oné oddané a vnímavé nálady, kterou věnujeme hudbě koncertní ať vokální, ať instrumentální: i v básni má nás strhnouti mocná hudební vlna a zanésti nás ze všedního světa zlomkovitého žití a střízlivých zájmů do vyšší oblasti melodických citů, transparentních obrazů, osvobozujících jednot — zevní hudba rýmů a rhytmů ukáže se nám pak jako pouhá pomůcka oné hudby vniterné, v níž dříme vlastní smysl lyrického umění. Arciť toto vše závisí na duševním soustředění čtenářově, na odhodlaném a rozhodném odpětí se od

ostatního života při čtení. Kdybychom chtěli mluviti o této věci v obrazech náboženských, řekli bychom, že čtenář má dbáti o to, aby při čtení naň sestoupil Duch svatý, nebo aby v sobě vzbudil pravou milost; leč tím bychom snad vzbuzovali nesprávný dojem, jako by ten stav duševního soustředění nezávisel od čtenářovy vůle, a přece čím jiným jest než projevem silné vůle, ale i tuhého a soustavného cviku!

Jak patrno, jest náš názor o naprosté nutnosti soustředěného a oddaného čtení pravým opakem obecného mínění a běžného zvyku, že kniha jest pouhým odpočinkem, pro který stačí odpadky času věnovaného práci, ba i zábavě. Román, jímž se chceme prostě ukolébati ke spaní, nemůže v našem vnitřním životě znamenati ničeho; naše smysly jsou v takové chvíli již příliš otupělé, aby mohly vnímati kouzlo dějišť zcela nových a neznámých, naše mysl není již schopna seznamovati se s osobami a ději; náš vnitřní sluch nereaguje již na hovor, byť v něm zápasila srdce o nejosudnější možnosti štěstí a lásky. Jsou lidé, kteří pokládají za vhodno tráviti svůj oběd nad svazkem povídek, v nichž pak listují líně a lhostejně: ublížili by spisovateli, který v novellách zhustil své pojetí skutečnosti a lidství, daleko méně, kdyby sbírku jeho odložili a chutě oddali se odpolednímu spánku. Básník, jenž žil, trpěl, zápasil dlouho, než mohl stručnou lyrickou písní vyjádřiti svou trpkou a při tom hluboce lidskou zkušenost, přál by si jistě raději, aby jeho verše zůstaly nečteny, než aby jimi utloukal svou nudu a dlouhou chvíli kdosi, koho zmrzel společenský tlach při doutníku, prázdné dvoření se v taneční síni, jednotvárná promenáda v osvětlené ulici: jak může takový zívající a protahující se unuděnec nakloniti sluch k řeči srdce, k řeči bolesti, k řeči zklamání?

Naopak, dokonalá díla slovesného umění žádají si určité nálady, kdy dovedou býti nitru čtenářovu sdílnými

a štědře rozdávajícími přáteli; skutečný umělec ve čtení zná dobře takové nálady a dovede jimi šťastně a úspěšně zvyšovati dojem své četby. Ví, že lyrická kniha nejmocněji bude svou hudební a obraznou mluvou působiti na jeho duši, když si ji otevře za jitra, osvěžen a omlazen nocí: smysly tak občerstvené a nervy tak obrozené oddávají se dojmům nejochotněji a nejvděčněji. Oko jest hotovo ještě nazírati na obrazy, které básník kouzlí, jako na nový, mladý, jarý svět; sluch posud vnímá každou melodii v její čistotě a citové vroucnosti; myšlenky svěřují se vedení poetovu s naprostou důvěrou. I sebe kratší báseň, pojatá takto za jitřní svěžesti čtenářem, značí pak radostný dar po celý den: hlas života zní potom melodičtěji, protiklady a spory skutečnosti ustupují po té řešení harmoničtějšímu, a uprostřed šedivé vřavy všedního dění kmitne se duši tak vyzbrojené barevný zlomek občerstvující krásy. A naopak: za hlubokého večera, kdy ztichl ruch práce i výkřiky valících se zástupů, kdy osamělá lampa ponoří do vlídné své lázně změklé obrysy předmětů, kdy děti i ženy usínají, jak důtklivě, jak vřele, jak živě promlouvá k čtenáři básník filosofující a přemítající, nebo románopisec, který předvádí hlubší podstatu a pravdivější obraz života, než jaký jest dostupen průměrnému pozorovateli!

Avšak každé vážné a hodnotné dílo slovesné žádá si bez rozdílu, aby bylo čteno pomalu a pozorně. Čtení příliš rychlé a povrchní, které postihuje obecné pouze obrysy dějové nebo přibližný postup psychologický, stalo se přímo kletbou naší doby. Pravidelní a nadšení čtenáři novin, již v době co nejkratší dovedou takřka virtuosně zvládnouti obrovskou látku denních listů, odučili se zvolna a dbale čísti v knize. Nechceme tvrditi, že se nelze na novinách přiučiti lecčemus z umění čísti. Naopak; právě v žurnálu možno si osvojiti schopnost vybírati při čtení věcné a důležité jádro z hojných slupek

nepodstatných a bezvýznamných; tu získáme si pohotovost nastrojiti duši rychle pro nový dojem, novou látku, nový způsob slohový; v novinách skryta je škola praktické psychologie, která není nejhorší průpravou pro čtení románův a pro chápání dramat. Leč žádají-li si již všecky významnější články novinářské, v nichž jde o přesné stanovení politických zásad neb o důležité otázky kulturní, aby byly čteny pozorně a pomalu, jest tento požadavek pro knihu zcela samozřejmý. Častokráte nepovšimne si čtenář při chvatném čtení a ledabylém hned při začátku knihy lehce nadhozených motivů dějových, bez nichž nelze příběhu neb zápletce zcela porozuměti; nejednou ujde mu při čtení pouze zběžném obraz, hluboce vysvětlující básníkův duševní stav, z něhož rostou nálady, city, ideje v díle později rozváděné; namnoze schází nedočkavému čtenáři kursorickému smysl pro odstín, polotón, přechod, čímž se čtenář takový stává téměř neschopným pro vnímání složitějších výtvorů slovesných. Výtečnou, avšak příliš zanedbávanou pomůckou pozvolného a pečlivého čtení jest předčítání hlasité, při němž jmenovitě melodie veršů, dramatický spád hovorů, zálibně rozpředená krása popisů teprve zcela se čtenáři objeví. Rozumí se, že nežádáme, aby celé knihy byly hlasitě předčítány: kromě lyrického básnictví, které již hudební svou povahou, zvukovou malbou, zpěvností rýmů obrací se ve značné míře ke sluchu, činí nárok na hlasité čtení buď důležité a v osnově knihy takřka podtržené části, neb partie virtuosně rozvedené pro kouzlo nálady, bohatství obrazů, malebnost líčení.

Čtení hlasité má dvojí rozličný úkol. Čteme-li hned na poprvé knihu hlasitě, posloužíme tím znamenitě prvnímu pochopení; nic podstatného nám neujde. Jestliže však při čtení opětovném říkáme si hlasitě ona místa, v nichž se nám zvláště zalíbilo, a v nichž jsme shledali jádro neb

vlastní poklady knihy, stává se hlasité čtení pomůckou k memorování, jímž přímo vrcholí osvojení si díla spisovatelova. Naše pokolení, snad vinou školského směru, věnuje příliš malou pozornost učení se nazpamět vzorným úryvkům literárním: jak zřídka cituje nám veřejný řečník případný kus z básníka domácího, jak málokdy zazní v politickém nebo spolkovém proslovu delší citát z národního mistra slohu a věty! Zcela zřejmě chybí tu oddaná láska k literárnímu slovu, kterou na příklad Francouzi a Němci se honosí, a kterou nás zahanbují i nadšenci pro antické básnictví, již nejednou zacitují mnoho set veršů z Homera neb z Vergilia a kteří i dlouhé zlomky z řečí Ciceronových chovají do slova na mysli. Memorování krásných úryvků básnických a prosaických, které by vedle školy měli propagovati i dramatičtí umělci u nás, nemá býti samo účelem, nýbrž pomůckou pochopení knihy a básníka; prospělo by však také povznesení řečnického umění, které právě v Čechách stojí na nízkém stupni.

Každé knihy, která na nás působila mocným dojmem, nemusíme čísti hlasitě, ani nemusíme z ní zlomky a ukázky memorovati; sotva by nám na to vystačil čas, o nějž jest v naší době taková nouze. Přimlouvali bychom se však za to, aby, pokud jen možno, čtenář dílo krásné a významné četl několikráte. Knihy na první přečtení temné a nesrozumitelné vymáhají si toho přímo; knihy plné svůdné krásy a lákavého umění způsobují to samy bezděčně; knihy nasycené hlubokou životní moudrostí odměňují za to mnohonásobně. Ale leckdo potřese pochybovačně hlavou a zeptá se, čekaje předem odpověď zápornou: Což snad neměl bych román, v kterém hledám jen zábavu a rozptýlení, čísti opětovaně? Právě na románu se dá ukázati prospěch opakovaného čtení. Po prvním pročtení zná čtenář románu jeho dějový postup, spřátelí se s jeho postavami, porozumí životnímu

prostředí, v němž se příběh vyvíjí; řekl bych: pozná nový kus života v obecných obrysech. Chce-li však postihnouti také uvědomělé a někdy značně složité umění, s nímž tento život vytvořen, musí sáhnouti ke knize ještě jednou: pak prohlédne dramatickou sílu vrcholných scen, pak okusí náladu, kterou spisovatel vložil do oddílů popisných, pak dialog zazní k jeho sluchu důvěrněji a zvučněji. A jestliže čtenář po nějaké době rozevře román zase, najde v něm nové půvaby: bude procházeti drahou již sobě krajinou a potkávati v ní své přátele, v jichž hovoru vedle jímavého obsahu upoutá i osobní přízvuk, pohyb, ano i polozakryté myšlenky. Nejlépe doporučuje se opětovné čtení při básních dramatických: divadelní představení, před nímž čtenář jednou neb dvakráte drama přečetl, samo do jisté míry doplní, ucelí a opraví dojmy z četby, a sáhne-li po něm divák ještě jednou ke knize, aby vychutnával kouzlo jednotlivých scen, neb aby si dokreslil podání hercovo, může říci, že plně a bohatě prožil výtvor básníka dramatického.

Dobrou podporou správného čtení jsou poznámky a výpisky: při básních zaznamenává si pozorný čtenář zvláště krásná místa, při povídkách, románech a dramatech obsah dějový, při dílech reflexivních a filosofických významné výroky a úsudky. Ale takové poznámky mohou býti ještě mnohem důvěrnější: stručný náčrtek osnovy díla, přehledný soupis jednotlivých motivů, úsečné skizzy k povahokresbě postav básníkových takřka zasvěcují do duševní dílny básníkovy a způsobují, že čtenář se nespřátelí jenom s knihou, nýbrž i s jejím tvůrcem. Získání tak důvěrného poměru čtenářova k literatuře jest nejkrásnějším ovocem námahy vynaložené na to, aby si čtenář osvojil umění čísti. Pak nestačí kniha ojedinělá, nahodilé, chvilkové setkání, nýbrž uzavření vřelého, trvalého, oddaného vztahu; pak naučí se čtenář vraceti se ke knize, žíti v duševním dotyku s jejich pů-

vodci a uprostřed nedorozumění a chvatu, nervosity a nedůvěry, pokrytectví a rozkošnictví moderní doby vrátí se zase ten krásný a hluboký poměr čtenáře ke knize, jejž choval evangelický křesťan reformačního času ke knize knih, k bibli. (Psáno roku 1913.)

Prostota slova.

První překvapující a skličující dojem, jenž prostého čtenáře zmocňuje se při četbě knih moderních, jest krajní odlišnost jejich výrazu od všeho, co mu bylo ze slovesného umění drahé a blízké. Se směsí úžasu a zmatku srovnává tyto věty uměle sestrojené a dovedně spletené s průzračnou a jednoduchou stavbou odstavců v bibli; s přísnou, ač nepromyšlenou výtkou staví odvážně vyhledané a vystupňované obrazy těchto veršů v protiklad k jasným a přístupným příkrasám národní písně; nespokojeně a drsně zjišťuje nepřeklenutelný rozdíl mluvy belletrie posledního data a oněch slovesných děl, která naučila jej milovat knihu a její zpola skutečný, zpola vymyšlený svět. Znovu a znovu klade si otázku: kdo má pravdu z obou různých táborů, zda jasní, světlí, prostí spisovatelé mluvící řečí tak jednoduchou a účinnou, jako jest zurčení pramene neb zpěv ptáků, neb oni složití, temní, přebroušení umělci slova, srozumitelní pouze jistému okruhu vzdělanců, jisté společenské skupině velkoměstské, jisté vymezené vrstvě dobové? Pravidelně pak se odvrací prostý čtenář od děl psaných příliš složitě, příliš nádherně, příliš temně a znovu sahá ke knihám, nad jejichž větami leží široké polední světlo sluneční, ozařující vše jasně a klidně. Někdy takový čtenář zdůvodňuje svou nedůvěru k slohu raffinovanému a k výrazu přejemnělému důmyslnou úvahou, že vyšší, všeobecnější hodnotu, všelidštější, věčnější sílu může míti pouze dílo, které jest přístupno širšímu, obecnějšímu davu čtenářskému, které mluví řečí běžnější a známější.

Kromě toho mísí se v tento zdůvodňovací výklad lidového čtenáře vážný a nevývratný úsudek znalců, že nejvyšší díla světového písemnictví složena jsou řečí prostou, čirou a věčně srozumitelnou. A vskutku: staré náboženské a mravní zákoníky, ovládající vůli a myšlení nesčíslných millionů, psány jsou výrazem svrchovaně jednoduchým; veliké divadelní umění starověké i novověké neskrývá svůj osudový a tragický obsah do jazyka záhadného a zastřeného, nýbrž nalézá pro něj slovní útvar krajně přístupný a zřetelný; v básnictví lyrickém city nejhlouběji položené a vášně nejmocněji bouřící volí se zálibou právě u básníků největších lehký a naivní sloh lidového popěvku. Nadšení vyznavači prostoty slova v umění slovesném mají na své straně ještě okolnosti jiné. Složití, vědecky i umělecky bohatě vzdělaní básníci zatoužili často ke konci své dráhy beroucí se dosud strmými a osamělými výšinami raffinované nádhery těžkého slohu po kráse prostoty, po kouzlu nestrojené jasnosti, jako hodovník po hostině o vzácných krmích a těžkých vínech žádá si číše horské, čiré vody. Ve chvílích svrchované upřímnosti, kdy ruka básníkova odmyká skrytá tajemství vlastního lidského srdce, vyznávali se vždy i největší kouzelníci slova, věty, obrazu takřka evangelicky střízlivým jazykem, zpovídali se i vládcové oslňujících klenotnic slovesných v žíněném rouše řeči nestrojené, nenápadné, srozumitelné.

Jest tedy snad prostota slova nezvratnou známkou všeho písemnictví vskutku velkého a trvalého? Jest tedy snad složitá nádhera, temná umělost, vystupňovaná oslnivost slohu pouhou hrou uměleckého rozmaru, pouhou zálibou ojedinělých literátů, pouhou součástkou módy pomíjející? Tak jednoduše nelze rozřešiti tohoto sporu. V každé literatuře hlubšího vniterného života stojí dva ty protichůdné slohy, sloh prostý i raffinovaný, vedle sebe jako ve výtvarném umění kresba vedle malby, jako

ve vesmíru klid vedle pohybu, jako v životě mírné tempo kroku vedle zpěněného a překypujícího tance. Zůstávají tu vždy a i tehdy, nepřihlíží-li písemnictví naprosto k obecenstvu a k jeho požadavku srozumitelnosti. Prostota docílená úmyslně ze snahy psáti pro široké vrstvy není ještě prostotou pravou a ryzí: tato temení ze samých hlubin umění literárního. Dokud básník zachycuje výjimečnou náladu osamoceného jednotlivce, dokud dramatik představuje případ jedinečný, osudový zvrat závisející na podmínkách časově, místně a psychologicky výlučných, dokud romanopisec a povídkář líčí úsek společnosti v určitém osvětlení dobovém, slovem, dokud literatura tíhne k dobovému, k místnímu, k osobnímu čili individuálnímu, musí užívati složitého, ostře vybroušeného, uměle ciselovaného, často překvapujícího výrazu slovního, nechce-li setříti barvu doby, pel okamžité nálady, kouzlo prchající chvíle. Ale jakmile postoupí od výjimek k pravidlu, od případu jedinečného k všeobecnému zákonu, od jevu osobního, místního a dobového k ději všelidskému čili typickému, dopracuje se vždy, pokud spojuje výši záměrů s hloubkou pojetí, typické prostoty, působivé čirosti, vznešené jasnosti výrazové.

Tehdy spisovateli, básníku, tvůrci, jenž po únavné a vysilující dráze kamenitými cestami malých zájmů a strastí jednotlivcových a divokými stržemi společenských dějů vystoupí k výšinám, odkud lze pozorovati samy o s u d y, mimovolně a samoděk vplynou na rty slova právě tak prostá jako výrazná, jež najdou si přístup k tisícům otevřených srdcí nejrůznějších obdivovatelů. Tak kdysi vyšel největší básník nové doby, Goethe, nedlouho před vyrovnaným západem velikého svého žití, jež od divoké a podivné výjimečnosti mládí a od přejemnělé a přeplněné nádhery mužství povzneslo se ke klidné a vlídné prostotě stáří, do hor a lesů, kde blou-

díval dříve tak často. Naslouchaje šumění korun a šepotu listí, dívaje se po obloze splývající s obzorem a kladoucí se na vrcholky chlumů, vyňal z nálady té všeobecný zákon věčného klidu, obemykajícího osud člověkův. A hle, v té chvíli sám tichnoucí šum lesních vrcholů, samo zmlkající tikání ptáků nalézal vtěleny do vlastních, před léty již složených slov: tyto nemnohé verše, v jejichž melodii vane tichá, posvátná hudba zásvětí a věčnosti, zůstanou vždy nezapomenutelným poselstvím moudrosti a krásy nejen národu, jehož řečí jsou psány, nýbrž všemu lidstvu, jehož poslední tajemství shrnují.

(Psáno roku 1906.)

Souborná vydání v literatuře.

Dospěv za mírného večera, jehož čiré ovzduší dává nezvyklou hloubku pohledům do dálek a spolu odnímá nesprávné zvětšení předmětům bezprostředně blízkým, na mírně povýšený pahorek, s kteréhož lze shlédnouti široký obzor celého žití, s modrajícími horami snů na okraji, se hřbitovy lásek a illusí hluboko v zastíněných a vlhce mlhavých údolích, s dlouhými lány práce, mrvenými vlastní krví a silou, zamýšlí se básník, shovívavý stářím a vlídný všeobecným chápáním, nad úhrnem vlastního tvoření. Obrácen pohledem i srdcem k vyrovnanému tomu divadlu, zatouží náhle s prudkostí, s jakou v mladých letech toužil po vzdálené milence a po šťastné chvíli měnící sny v skutečnost básnickou, starý poeta po tom, aby také budoucnosti, která půjde přes trávu vlnící se na jeho hrobě, mohlo se jeviti básnické dílo jeho života v obdobném celistvém souhrnu, v příbuzné jednotě a souvislosti.

Z této nálady a potřeby, kolem níž vládne posvátné a teskné ticho hodiny určené k napsání závěti, vzniká zvláštní, podivuhodný organismus literárního života, s kterým setkává se každý čtenář, aniž by se pravidelně zamyslil nad jeho povahou a jeho posláním. Jest to literární útvar nepříliš staré tradice, který vykazuje dnes písemnictví všech národů, a který zdomácněl i u nás, třeba že posud nikdo nepokusil se napsati jeho zákony a jeho tvarosloví: útvar souborných vydání básnických.

Jako všecky jednotlivé jevy slovesného života, tak podléhá i tento organism složitým a stále se vyvíjejícím zákonům umělecké a duševní kultury; má pro lidi přísného uměleckého svědomí a jemné kulturní cítivosti svůj řád, své pravidlo, své dobré zvyklosti, proti nimž častěji hřeší literární barbaři než skuteční tvůrčí obnovatelé; má své nesčíslné duševní možnosti, odstíny a zvláštnosti, které odkrývá delší pozorování psychologovi básnické tvorby. V našem písemnictví, kde každým půl rokem hlásí se o pozornost čtenářstva nová souborná edice, ať již básníků účtujících s výsledky života, ať spisovatelů stojících v samém varu a ruchu tvorby a práce, ať posléze auktorů mrtvých buď tělem neb i dílem, nebude snad přepychem nečinné chvíle pohovořiti o některých typech a odrůdách zajímavého tohoto organismu literárního, pokud spolupracují na něm básníci sami, a nikoliv po jejich smrti odborní vydavatelé a filologičtí kritikové textu básnického.

Pro toho pozorovatele, jenž potápí se rád k temným a záhadným dnům tvoření básnického, pro psychologické norce v mořích umění, rozhodně nejpoutavější a nejpoučnější jest pohled do oněch souborných děl, která vyrůstají z vnitřní potřeby závěrečného účtování, konečné přehlídky, básnické závěti. V nich prozrazuje tvůrce sám perspektivu svého života, v nich podává vlastní soud o svém díle, v nich nalézá viditelnou formuli veškerého úsilí. Leč nejsou všecky souborné edice, vycházející z naznačené základní potřeby, stejného rázu.

Jedněm básníkům nejdražší jest perspektiva vývojová, hledisko historické; chtějí, aby jejich vnitřní růst byl jasně a plně zachován, přejí si, aby z jejich knih bylo slyšeti šumění stoupající mízy, pukání listových pupenců, aby nebyl setřen pel s květů jejich lyrického mládí, aby zůstal sladký cukrový poprašek na zralém ovoci jejich mužných let. Proto nemění, neupravují, neuhlazují,

nesladují ničeho na svém díle, jež má býti nadále upřímnou a bezprostřední zpovědí lidského jich vývoje, viditelnou řadou stanic vnitřní pouti bludného chodce, který nestydí se za prach obuvi a za krev brotící znamení cesty. Básníci takoví hledí na řadu svých knih jako na svůj lidský životopis a jako by nestilisovali dodatečně nic v bludech svého mládí, v úzkostech a nejistotách svého mužství, v umdlených melancholiích stařeckých svých let, tak neschlazují vášnivého varu svých mladistvých veršů napsaných v půlnoční hodině nedočkavé touhy po milence, tak neubrušují ostří prudkým útokům vynuceným spravedlivým hněvem chvíle, tak neuhlazují hrany vzniklé pod ukrutným dotykem řežavého a skřípajícího pilníku osudu. Nesrovnalosti, odpory a trhliny v jejich díle, na které pohlížejí jako na živou chronologii své minulosti, jeví se jim právě takovou nutností jako nesrovnalosti, odpory a trhliny v životě, a tak jejich básnický soubor mluví ke svému čtenářstvu slovem, jež velký epik švýcarský, Konrád Ferdinand Meyer, napsal na poslední stránku svého nejstatečnějšího díla:

„Nechci být umným, knižním výtvorem —
já celý muž jsem se svým rozporem!“

Proti těmto věrným a často drsným vyznavačům vývojové pravdy, která odhaluje spíše zrajícího člověka než zralého umělce, rozhoduje se druhá řada básníků pro postup opačný. Chtějí, aby lidský osud zmizel v uměleckém slohu, blud mládí v dokonalé stilisaci mužných let, vášnivý náběh touhy v hotovém provedení vyspělé rovnováhy, původní a syrový odraz mohutné, leč divoké inspirace v klidném a souměrném souladu konečného vyhranění a proto měnící a často znásilňující rukou sahají na původní výtvory životních období, jimž se odcizili a od nichž se oddálili. Vpravujíce takto dodatečně do svého díla jednotný sloh, společný rhytmus, totožné nazí-

rání, ubrušují sice hrany a ulamují hroty, vymycují drsná a vášnivá epitheta, potlačují násilné a divé scény, stírají diskretně krev a pěnu od zkroucených rtů mluvících osob, převádějí mladický naturalismus do vyšší oblasti zvšeobecňující idealisace, ale zároveň, nerozumějíce již vlastnímu mládí s jeho celou nespoutanou výbušností, geniální vášnivostí, přírodní smyslností, znásilňují obraz svého tvoření. Často se klamou o pořadu děl, z nichž skládá se jejich tvůrčí celek, a seřaďujíce je sice dle dokonalejšího a vyrovnanějšího krasovědného zákona, převracují přece jich životný sled, jich vývojovou sounáležitost. Zapomínají, že právě tak těžko lze pořádati doklady životní jako fakta životní sama, a že pořádek, který dodatečně uvedlo moudré a klidné stáří do zmatků a zvratů jinošských let, jest pouhým klamem, pouhým stařeckým přeludem. Vedle básnických souborů takto dodatečně stilisovaných, vyhledá si budoucnost pak přec vždy původní znění děl: neboť to, co dal jí moudrý mistr ve chvíli loučení do rukou, jest pouze umělým výtvorem jeho stáří, který však málo poučuje o skutečnosti jeho výbojného mládí.

Než, souborná vydání, na nichž zůstává teplo ruky tvůrcovy, nevznikají vždy jen v hodině připravené k sepsání závěti; často uprostřed životní cesty, právě ve chvíli, kdy zjeví se na obzoru nové mohutně zvlněné pohoří touhy, jež chce býti zalesněno mladými stromy činů, rozhodne se básník náhle k účtování prozatímnímu a dává básnickým souborem dosavadních děl výraz své nutkající vůli. Buď odcizil se úplně své minulosti, že přestává souviseti s ní a rozuměti jejímu jazyku; pak chvatně svazuje básnické výtvory uzavřeného a plně dovršeného údobí svého vývoje v souborné vydání, jako po scéně rozchodu na vždy svazuje milenec zlatou šňůrou korrespondenci náhle svadlou a bezbarvou, aby uložil ji kamsi na dno polozapomenuté zásuvky. Anebo zdá

se minulost umělci zbytečnou přítěží při smělém a statečném vzestupu do vyšších horských pásem, kde vábí jej nové květiny a nové útvary skal; uzavřev pak s chladností historikovou skoro hermeticky básnickou svou minulost do přesně vymezeného souboru, odhazuje ji nelítostně jako vzduchoplavec pytle s pískem. V obou případech ovládá básníka při pořádání takového prozatímního souboru nervosní a neklidný chvat předčasného účtování; často odbývá pak tvůrce, spěchající k novým cílům, téměř otčimsky to, co bylo mu kdysi vnitřní potřebou a dnes mu není než lhostejným dokumentem; mnohdy vymycuje ze svého díla, čemu již plně nerozumí; někdy přerývá v zrakovém klamu okamžiku dílo svoje tam, kde právě možno navázati vlákna dalšího organického rozvoje.

Takové soubory, k nimž nejhojněji se cítí puzeni překotně se vyvíjející geniové rychlé, skleníkové schopnosti zrání, strhují uměleckého psychologa neodolatelnou silou v divoký vír svých záhad, svých nápovědí, svých křečí; ale matou a klamou, svádějí a lstivě přemlouvají čtenáře nezasvěceného. Jsou vždy jen prvním, nehotovým pokusem o konečné vydání souborné, smělým a prudkým náběhem k rozhodné formulaci životního díla: za nimi skrývá se bolestný a hluboký symbol vznešené lidské snahy, vykoupiti se rychle náhlým, okamžitým faktem, kdežto plné a spásonosné vykoupení jest vždy dílem celého života.

Poznali jsme několik typů souborů básnických, jež vyvěrajíce z nejvnitřnější potřeby básníkovy duše, vzněcují v mocném stupni pozornost psychologovu; jiné však druhy literárních vydání souborných děkují za svůj vznik spíše zevní potřebě knižního trhu, obchodní nabídky a poptávky. Auktor, jenž dovedl kolem sebe shromážditi početnou skupinu čtenářů, obdivovatelů, ctitelů, pozná, že jeho díla již obracejí se k určité skupině

společenské, a tento pevný a stálý poměr promítne pak ve srozumění s nakladatelem viditelně tím, že shrne dosavadní své spisy pod společný titul, pod nějž pak přičleňuje svoje nové práce. Vzniká tu rámec čistě zevní; vnitřní jednotu vývojovou a slohovou musí nahrazovati uniformita tisku, formátu, papíru; starší práce do tohoto nahodilého souboru přecházejí pak buď naprosto nezměněny neb naopak se slohovými retušemi, s obsahovým rozmnožením, s pozdějšími dodatky. Tato vydání, jež podmíněna jsouce davovou popularitou, trvalou přízní čtenářskou, zdají se býti především u nás ctižádostí spisovatelů, trpí v jádře značnou rozpolteností: zahrnujíť vedle děl, k nimž stojí spisovatel v poměru časové a vývojové distance, také spisy, které právě vyšly z jeho pera; pak i auktor nejpoctivější a nejpřísnější, jenž stále usiluje o zralou a nepodplatnou autokritiku, vidí se nucena podávati vedle děl znovu revidovaných i knihy posud nevyhraněné. Než, nelze býti k těmto souborům, na nichž má větší podíl mechanism knihkupeckého trhu než organický růst písemnictví, příliš příkrým: nechtějí samy býti více než spolehlivou snůškou látky, z které dlužno teprve vytvořiti konečné vydání souborné. Nepopřejí-li toho bohové auktoru samému, pokusí se o to jeho dědicové, jeho pozdější vydavatelé, síleni vědomím, že také jejich závěrečné uspořádání setká se s tou měrou přízně, jež byla údělem souboru prozatímnému.

Hodina, která zabraňuje nelítostně básníku dopsati poslední vyvrcholující výjev k provedené takměř tragedii, zbásniti konečnou sloku lyrického celku, zaklenouti myšlenkovou klenbu filosofické skladby závěrečným symbolem, neodnímá však básnickému dílu možnosti, aby rozptýlené jeho součástky soustavně a jednotně byly sloučeny pečlivou a ostražitou rukou v souladný celek. Naopak, většina básníků i největších dochází této samo-

zřejmé a spravedlivé pocty až za hrobem: tu přicházejí k pozůstalosti básníkově učení vydavatelé, školení odborníci, kteří podrobně znají a soustavně provádějí zvláštní vědu, která se ve vzácných, ale tím krásnějších případech mění v skutečné umění. (Psáno roku 1907.)

Životopisné knihy a jejich kouzlo.

Zásadní spor veškerého hlubšího dějezpytu, zda velké dějinné události jsou v podstatě výtvorem mohutných jednotlivců či naopak výsledkem činnosti hromadných vrstev, společenských tříd, národních skupin, kmenových celků, zůstává stále a zůstane snad vždy nerozřešen. I dále budou seskupovati jedni z dějepisců kolem hrdinské a tvůrčí osobnosti celé barvité a rušné vlnění doby, složité a pestré duševní chvění zástupů, výbojné a prudké víření hospodářských a společenských zájmů, kdežto druzí dají uprostřed mocného a hybného davu, určujícího nejen převraty hmotné a sociální, nýbrž i politické události, zcela zmizeti vůdčím duchům, podřizujíce je úplně proudu času, vykládajíce je naprosto jako pouhé mluvčí a tlumočníky hromadně žijících myšlenek a tužeb.

Ale, nechť dějepisec vidí ve vynikajících osobnostech již sám smysl a vlastní nerv dějin, nechť pokládá je jen za pouhé ukazovatele a viditelné znaky dění společenského, vždy bude jej lákati složitý a zajímavý úkol, aby postupně a příčinně vyložil, kterak takový nadprůměrný jednotlivec se vyvíjí, kterak roste z půdy své doby, své země, svého kmene, kterak vyhraňuje se v opravdovou individualitu, kterak naslouchá duchovním sluchem touze a myšlení svého věku, a jak odpovídá k tomu činy a tvůrčími podněty. Umění životopisnému náleží bez odporu v dějepisectví přední místo, a u národů, kde vládne dokonalá a vzorná shoda mezi všemi kulturními činiteli, nalézá toto mužné a hutné umění své oddané

obdivovatele, knihy toho druhu své dychtivé čtenáře, obdobné práce všeobecný ozvuk mezi vzdělanci. Angličané, jejichž dějiny vykazují tak bohatou a tak rozmanitou galerii hrdinských osobností, jejichž největší básník národní, Shakespeare, bral svoje nesčíslné nadlidské postavy z plné skutečnosti své země a její minulosti, jejichž politické dění i v přítomných časech chlubí se řadou neobyčejných figur — tito nejmohutnější individualisté v praxi mají velké a skvělé písemnictví životopisů; čtou od dětství v biografických památkách národních svých hrdinů; vydávají, jakmile některá z vůdčích postav sejde se zemské areny, její paměti, zápisky, dopisy jako průpravu k životopisu, jenž pak nedá příliš dlouho na sebe čekati. Ale i u ostatních národů, rozhodujících ve světové kultuře, těší se životopisné knihy zvláštní pozornosti: stále vznikají nové sbírky biografických děl; starší práce se opravují, rozhojňují, každé nově příchozí pokolení chce svým způsobem, svým slohem, se svého hlediska míti napsány životopisy svých mistrů, vzorů, miláčků; paedagogové, kteří ode dávna oceňují biografii jako účinný prostředek výchovný, dávají podobným spisům zvláštní ráz, stilisaci obracející se nejen k rozumové vnímavosti čtenářově, ale i k jeho mravní vůli.

Nejde tu ovšem jen o životopisy osobností významných ve veřejném dění politickém; každá věda, každé umění, každé odvětví činnosti technické má své vůdčí postavy, jejichž biografie patří k národním pokladům. Velký spisovatel zanechává potomstvu kromě svých knih ještě jeden vzácný odkaz, jímž jest jeho vlastní životní historie. Goethe, ostatně nadšený obdivovatel a svrchovaný mistr umění životopisného, nepracoval ani na hlavním díle svého básnického genia, na „Faustu", s větším nadšením a s božštější inspirací než na díle svého lidského žití. Nezapomenutelná slova, která v sváteční den pronesl kmetský Ibsen ke svému druhu a zároveň

i protichůdci, stařičkému Björnsonovi: „Tvým nejkrásnějším dílem byl tvůj život!" — slova ta mají obecnější platnost, než by se na první poslech mohlo zdáti. A kdo z nás ví, zda kdysi nezmizejí romány Tolstého v literárním dějepise a jeho nábožensko-obrodné snahy v dějepise bohosloví, kdežto jeho život, tak naprosto se kryjící s jeho osobností, i nadále bude přitahovati a poutati jako skvělý příklad mravní epopeje? A právě jako bychom těžko pohřešovali Goetheův vlastní životopis „Pravda a báseň", třebaže v podstatě jest pouhým zlomkem, tak příští pokolení jistě sáhne po velkých budoucích biografiích Björnsona i Tolstého s vděčnou pietou, vždyť již dnes Birjukovova kniha o Tolstém potěšila tak mnohé, ačkoliv musíme na ni hleděti jen jako na průpravný náčrt pro životopis velkého slohu.

Životopisná literatura u nás v Čechách jako soustavně vzdělávaný a promyšleně pěstovaný druh slovesný zůstává stále spíše zbožným přáním než skutečností: to, co máme, jsou pouhé náběhy neb ojedinělé výtvory stojící osamoceně a mimo literární řadu vývojovou; rozhodně však ani z daleka neodpovídají tomu, co při stávajících slovesných poměrech u nás dalo by se očekávati. Nemají-li naše novější politické dějiny, na více než na dvě století naprosto přetržené, takřka velkých osobností, neprojevil-li se náš tak mladý hospodářský a technický život posud mohutnějšími individualitami, nejsou dojista naše duchovní dějiny bez výrazných postav a ty bez krásné své životní historie. Pohlédneme-li do minulosti, ptáme se v úžase, proč nebyla posud napsána česky velká biografie Husova, Blahoslavova, Komenského, jejichž život, tak epicky rušný, tak dobově barvitý, do takových výšek světového ovzduší se tyčící, rozhodně nepůsobil menší silou, než jejich nauka, jejich spisy, jejich snahy? A chceme-li zůstati v čistě literární oblasti dějin obrozeného národa, kdy životopisec nemusí již zápasiti s tolika

mezerami, proplétati se tolikerým dohadem, doplňovati svou kombinací celá léta vůbec nedoložená, marně i tu ohlížíme se po velkých pomnících biografických. V poslední době bylo arciť mnoho pracováno: srovnávací dějezpyt literární, moderní methody kritické, filosofický rozbor ideí rozložil významné zjevy národního obrození na hlavní prvky, zařadil je do pravé jich myšlenkové souvislosti, srovnal je s obdobnými neb příbuznými jevy cizími, slovem, vykonal velkou práci analytickou. Kdežto v sedmdesátých letech žák a tlumočník velkého dějepiseckého umění anglického, Václav Zelený, pokusil se skvělým způsobem na základě tehdejšího poznání vědeckého postaviti vůdčímu duchu národního obrození, Josefu Jungmannovi, životopisný pomník, nedostalo se v naší době, tolik a tak usilovně se zabývající právě národním obrozením, takového památníku ani Palackému, ani Šafaříkovi, ani Čelakovskému. Jenom někteří veřejnými sympatiemi zvláště zahrnovaní jednotlivci upoutali i po této stránce pozornost literární; máme životopis Havlíčkův, máme dvojí pokus o biografii Svatopluka Čecha; za to dva básníci tak milovaní a v nejkrásnějším smyslu slova stále živoucí, jako Neruda a Zeyer, čekají posud na své životopisce, kteří by napsali báseň jejich života.

Pravím výslovně: b á s e ň ž i v o t a, jako jsem svrchu mluvil o umění životopisném. Pouhý kritický rozbor, pouhá učená methoda, shledávající podrobnosti, sestavující dohady a možnosti, rozkládající osobnost na její prvky, dojista tu nestačí. Život každého z nás má svůj epický obsah, ale má i svůj zvláštní rhytmus, má, jako hudební skladba moderní, svoje vůdčí, znovu se vracející motivy: je-li potřebí psychologa, aby vše to zjistil, je-li potřebí básníka, aby vše to slovem a slohem zachytil, jak by nebylo potřebí spojení obé té vlohy, jde-li o duši složitěji organisovanou, jakou jest

umělec, učenec, tvůrčí osobnost vůbec? Báseň života básníkova napíše právě jen básník, byť třeba básník v učenci dřímající, jak řekl kterýsi Francouz; umění životopisné ovládne jen ten, kdo v sobě chová, snad mimoděk, kus umělce. Klademe tu vysoká měřítka a činíme přísné požadavky. Jistě ne proto, abychom odráželi duchy dobré vůle a slabších sil, ani ne proto, abychom odvraceli čtenáře od četby toho pokusného a průpravného, čím naše životopisná literatura posud může se vykázati.

Naopak. Nic velkého, nic mohutného nevzniká z nenadání, bez přípravy, bez pokusů. Naší chybou bylo, že v oboru životopisné literatury jsme ani pokusů nedělali, že nejvděčnější themata žádala nadarmo o zpracování, že čtenářstvo v celku nemělo smyslu a záliby pro podobné práce. Obrat, jemuž by bylo radostno hleděti vstříc, neznamenal by tu pouze, jak naznačeno již, obohacení literární, nýbrž přímo rozmnožení národních statků charakterních. (Psáno roku 1909.)

Národní pohádky.

Znáte všichni neodolatelnou a nedočkavou touhu, která náhle uprostřed prahnoucí mdloby dozrávajících červnových dnů sevře vám srdce a hrdlo: stůj co stůj musíte se napíti z čirého lesního pramene, jehož stříbrná píseň zvoní ve sladkém rhytmu pod temnou klenbou smrků a jedlí. Nic nedovede vás upokojiti, dokud nepokleknete nad studeným zrcadlem osamělé studánky a dokud z dlaní sepiatých do nádoby nejpůvodnějšího tvaru se nenapijete ne ledové a průzračné vody, ale přímo omlazujícího a osvobozujícího života. Nepřemýšlíte ni okamžik, odkud a jakými cestami přišel ten plný a svěží proud: zda prodral se v hloubkách vrstvami prahorních žul či červenavými ložisky železitých rud; zda napojil se ze zásob ukrytých v houpavých rašeliništích či nassál kdesi v dálce odtok malého jezírka; zda vyjasnil svou vodu v podzemních pískovcích či vstřebal vůni a chut ukrytých kořenů, — pro vás jest a zůstane nejpůvodnějším a nejryzejším darem země, darem oživujícím a křísícím.

A docela stejnou potřebu podobně omlazujícího doušku těsně na prsou původní přírody pociťuje občas i opravdové slovesné umění. Když dospělo mdlobné raffinovanosti a únavné složitosti, když omrzelo si věčné opakování a obměňování odvozených typů, situací, zápletek, když ztratilo bezprostřední vztah ke skutečnosti a ku přírodě, vzpomene si najednou s toužebnou nadějí

na lidovou poesii a dychtí znovu si osvojiti bohatství hrdinské epiky prostonárodní, zpěvnou jarost lidové písně, vyprávěčské kouzlo pohádek a báchorek. Právě ti umělci slovesní, kteří touží zmocniti se samých kořenů tvoření básnického a dobrati se základních zákonů řídících poesii, slýchávají často — a zpravidla octne-li se jejich přemítání i tvárné úsilí na křižovatce — ve svém nitru povzbuzující a nutkající hlas dobrého daimonia „ad fontes — nazpět ku pramenům!“ Jak by chtěli, jak by mohli neuposlechnouti? Ani oni, právě jako vděčný žíznící u horského pramene, netáží se, odkud temení ony blahodárné proudy prostonárodní poesie: zda jsou opravdu zcela původní či prošly mezinárodní pudou vzájemných tradicí; zda jsou společným statkem velkých skupin kmenových, či jsou řadou vztahů poutány k určitému prostředí místnímu a časovému; zda jsou pouhými zbytky dávných básnických celků či samostatnými výtvory svéprávného života. Zodpovídati ty a podobné otázky, týkající se prostonárodního básnictví, učinil si a vždy vydatněji si činí úkolem vědecký národopis, jenž v poslední době úplně přetvořil názory o lidové tradici; avšak způsob, jak řeší takové složité problémy, nemění v podstatě poměru literárního umění ku prostonárodnímu básnictví . . . žíznivému poutníkovi zůstane lesní studánka studánkou, ať tryská její zdroj přímo z čistého srdce země, či ať dlouho protéká v skrytu podzemskými složitými vrstvami.

Řada nových publikací pohádkových obohacuje poklad naší báchorkové literatury, neb učí nás dívati se správněji a živěji na pohádkáře lidové i umělé, na naše i cizí látky a formy, na starší sbírky a sběratele.

První místo v řadě náleží dojista „Povídkám kladským“, jež sebráním Josefa Kubína a s vědeckým doprovodem professora Jiřího Polívky od let vycházely v příloze „Národopisného Věstníka“. Nelze

čísti této sbírky bez pohnutí: Kladsko, které dávno před sto lety bylo urváno z naší koruny, souvisí s námi stále jazykem, lidovou tradicí, duchem; vypravuje si báchorky a pověsti látek i motivů ve vlasti naší běžných, koření si lidové i knižní náměty pravým českým vtipem, který již Čelakovský prohlásil bystrozrace za význak našeho lidového podání. Sběratel, školený jazykově i národopisně, uvědomil si dobře, že k tak vzácné památce dlužno se blížiti s krajní zbožností a pečlivostí: ve smyslu dnešního vědeckého názoru o pohádkách zapisoval co nejvěrněji, neměnil ani v maličkostech, ba podal nám také zevrubné zprávy o osobnostech lidových vypravěčů. Sběratele doplňuje badatel; z nepřebraných zásob rozvětvené své učenosti přičinil srovnávací literární dějepisec Jiří Polívka odborný výklad o látkách a motivech pohádek kladských a o jejich poměru k báchorkové literatuře světové.

Jak jsme překvapeni, vezmeme-li po dosud neznámých kladských povídkách, vydaných moderním způsobem vědeckým, klasickou knihu básnických pohádek českých, na jejíž desce září drahé jméno Boženy Němcové. Kritické vydání děl Boženy Němcové, které péčí Marie Gebauerové vyšlo v sbírce „Čeští spisovatelé XIX. století", přineslo ve čtyřech svazcích úhrn pohádkářské činnosti Boženy Němcové, ve dvou dílech pohádky české, ve dvou slovenské, obé s důkladnými úvodními rozbory Václava Tilla. I kdybychom nečetli těchto detailních výkladů vyzbrojených rozsáhlou znalostí literatury látkové, poznali bychom okamžitě bytostný rozdíl Boženy Němcové od všech sběratelů pohádek. Navzdor všem učeným svým rádcům, přes povážlivé pokyny úzkoprsých posuzovatelů, ano leckdy i proti vlastnímu svědomitému předsevzetí byla Božena Němcová nikoliv sběratelkou, nýbrž básnířkou pohádek. Ozvuky romantické četby, motivy skuteč-

ného lidového vypravování, u všech národů a ve všech literaturách rozšířená themata byly jí pouze surovinou, kterou zpracovala dle zákonův uměleckého tvoření. Je-li kořist vědeckého národopisce z českých báchorek B. Němcové — v slovenských přidržovala se lidového podání a dokumentárně zaznamenaných svých předloh již daleko těsněji — v celku nepatrná, jest tím větší rozkoš, kterou jako dílka v pravém slova smyslu básnická přinášejí čtenáři. Najde v nich zmocněný obraz života, řízeného spravedlivějším společenským řádem, než jaký vládne na této zemi; zažije tu naprosté vyrovnání dobra a krásy; omládne ve světě jarých nadšenců, srdečných junáků, vítězících milenek. Setká se tu s celým zástupem statečných dívčích postav, blíženek to básnířčiných, jejichž srdce, hřející a uštědřující, jsou ohnisky života blaženého v romantické prostotě. Okřeje tu humorem jiskřivým a radostným, na jehož dně není ani hořkosti, ani posměchu ... slovem vykoupe se celý v tom rajském ovzduší mládí a štěstí, jehož nedovedl vykouzliti nikdo tou měrou, jako právě básnířka „Babičky".

Lze říci, že všechny české pohádkové sbírky dají se zařaditi mezi ony dvě krajní meze, jimiž jest vědecká přesnost Kubínova na jedné a básnická volnost báchorek B. Němcové na druhé straně: čím dále do minulosti, tím ubývá u českých pohádkářů smyslu pro věrnost v reprodukci prostonárodní tradice, a tím přibývá fantastické libovůle při zpracování jich. Celou rozmanitost české literatury báchorkové lze dnes nejlépe přehlédnouti v roztomilém výboru „Národních pohádek", který uspořádal Jan Satranský („České knihovny zábavy a poučení" svazek XXVII.). Jan Satranský vyvolil si z našeho písemnictví pohádkového sedmero sbírek, které mu poskytly 45 čísel: vedle obou mistrů vypravovatelského slohu báchorkového, kteří byli zároveň tvůr-

čími básníky, Erbena a Němcové, zvolil moravské soubory B. M. Kuldy a M. Mikšíčka, kde úprava vydavatelů nepřekračovala příliš meze; z moderních naukově přísných záznamů lidových textů sáhl k Hoškovým pohádkám polenským, k Tillovým povídkám z Valašska a ke zmíněnému kladskému sebrání Kubínovu. I jsou v anthologii zastoupeny nejrůznější kmeny a kraje naší národní oblasti, vyzrálé umění literárně školených pohádkářů i naivní prostota lidových vypravěčů, skutečná starobylost nestrojeného podání i vyumělkovaný romantismus bájeslovných výmyslů. Vyplynuly-li tyto přednosti ze šťastné a účelné volby pramenů, děkuje kniha za řadu jiných jistému a širokému vkusu pořadatelovu: vybral pohádky nejcharakterističtější, že ve sbírce znějí všecky příznačné tóny našeho národního pokladu báchorkového až k široce rozvedené poesii starodávného mythu; předložil čtenáři kusy slohově zvláště výrazné, takže při četbě téměř slyšíme proud vypravování s jeho dramatickými vlnami, s jeho paralelismy, s jeho baladickými účiny; nezanedbal ani rozmanitosti v náladovém zbarvení, takže celý duševní život lidu zrcadlí se v těch 45 číslech.

Ale v této rozkošné knize, jež od první stránky až do konce posvěcena jest opravdovým kulturním cítěním, násobí šťastného praktika ještě znamenitý theoretik. Dodatkem k výboru Satranského napsal Jiří Polívka padesát stran výkladu z vědy pohádkoslovné. S jasnou a přehlednou názorností shrnul tu badatel, jenž sám častěji činně a auktoritativně zasáhl do odborné diskuse, vše, co dnes víme o vzniku, rozšíření a vnitřní souvislosti pohádek; vyložil všecky hlavní směry pohádkoslovného badání, odvažuje pečlivě, leč bez zaujetí, co z které theorie zůstává trvalým statkem; ukázal velmi zřetelně na několika příkladech, opírajících se o předchozí výbor, jak látky se stěhují, rozrůstají, obměňují a podal posléze stručný, ale velmi přesný přehled české literatury

pohádkové. Kdokoliv chce se krátce a spolehlivě poučiti o dnešních názorech na báchorky, najde v Polívkově článku výborného vůdce; bylo by velmi snadno, rozvésti tuto zhuštěnou stať v knižní katechismus, jaký by nám i cizina mohla záviděti.

Většina toho, co Polívka podává o naší starší pohádkové literatuře, zakládá se na odborné monografii Václava Tilla „České pohádky do roku 1848". Účel analytického díla Tillova, jež tvoří asi třetinu obsáhlejší chystané práce, byl vlastně národopisný; badatel položil si otázku, pokud z české báchorkové literatury před r. 1848 lze těžiti pro srovnávací studium pohádkových látek. Leč došel k výsledkům v celku záporným: tyto romantické knížky od Lindy až po B. Němcovou jsou mnohem spíše umělými výtvory básnickými a stilisovanými ohlasy modní četby než skutečnými záznamy prostonárodních tradicí. A tak ve stejné míře, jako studium národopisné tratí po tomto rozboru, získávají dějiny naší poesie: kde starší názor hledal sběratele, tam dnes se rýsuje kombinující a přebarvující obraznost básníka. Ovšem, kromě Erbena a Němcové, nejsou to hlavy opravdově posvěcené, spíše diletanti a nadšenci rozpálení divokým a barvitým snem o dávnověkém mythu a o rousseauovském ráji lidstva: přírodní filosof z Baaderovy a Schellingovy školy, Karel Amerling, jehož „Květomluva" spojuje s nejasnou symbolikou odvážný a zmatený padělek staročeského pohanství; „poslední český bard" Václav Krolmus-Sumlork, který rovněž utápěl vzácný pohádkový materiál v pohanských fantasiích, opřených velmi dobrodružným starožitnictvím; Jakub Malý, jenž jako ve všem i v reprodukcích pohádek zdůrazňoval především svou ješitnou, malichernou, povídavou a titěrnou osobnost, třeba že nebyla mu podstata věci neznáma; konečně sběhlý bohoslovec a potulný herec Matěj Mikšíček, jemuž nescházel ani

smysl, ani příležitost pro poznání pravých lidových pohádek, za to však klid a vzdělání potřebné k jich reprodukci, takže vždycky uvázl kdesi mezi literaturou a improvisací, volným výmyslem a vážným záznamem.

Kniha Tillova mění podstatně perspektivu o naší starší literatuře báchorkové a to týmž směrem, který se v moderním pohádkoslovném badání vůbec jeví; mnoho, co .dlouho bylo pevně považováno za neporušený a původní statek lidový, ukázalo se při bližším ohledání pouhým ohlasem umělé literatury, pouhým výrazem individualit spisovatelských, pouhým ohlasem vládnoucí módy slovesné. Má-li se literární umění opravdu učit a obohacovat od primitivní epiky lidové, nesmí ovšem sáhnouti k takovým umělým, padělaným, imitačním výtvorům: i pro ně jako pro národopis nejcennější budou přesné a věrné záznamy ústního vypravování lidového. A co v nich může plodně a obrodně působiti na slovesné umění? Není to dojista mythologie, která v báchorkovém podání přichází k nepoznání přebarvena, zastřena, porušena, a jíž v pohádkách jest daleko méně, než bájeslovná tendence starších učenců předpokládala. Není to ani zvyková a mravní starobylost, o které soudíme velmi skepticky, znajíce poměrně pozdní původ tradicí pohádkových. Prohloubená theorie migrační, která rozvětvení pohádek rozšiřuje daleko přes hranice kmenových skupin, plemenných celků, civilisačních jednotek, varuje nás, abychom nepřeceňovali národní svéráznosti báchorek.

Avšak jedna, a dojista nejvýznamnější stránka pohádkového umění, vzdoruje všemu analytickému postupu odborné vědy slovesné a zůstává právě tak dnes jako v době romantického zbožňování báchorek předmětem svorného obdivu. A to jest právě ona stránka, kterou budou na báchorkách studovati i slovesní umělci — jejich prosté a jadrné umění vypravovatelské. Vývoj

moderní prósy vede zcela přirozeně ke kultu odstínu, polotónu, slohové arabesky, čímž namnoze ztrácí se smysl pro základní linii, pro hutnou věcnost, pro reliefnost dějovou; románopisec a novellista přestávají býti epiky. Osvícené studium lidové prósy pohádkové může jim býti korrektivem: s jakou plnou a pádnou plastikou dovede lidová báchorka vypracovati obrysy příběhu, posunouti v popředí ostře charakterisovanou postavu, podtrhnouti vůdčí a ústřední motiv! Nemyslemež však, že se to děje způsobem hrubě primitivním bez veškeré slovesné kultury — právě naopak! Naše pohádky užívají velmi účinných a zralých prostředkův uměleckých, jimiž sesiluje se pravý dojem epický: zkracují a zhušťují až k epigramatičnosti, ale jindy libují si v pohodlném a působivém rozvádění; někde shrnují velké, leč bezvýznamné partie příběhové do krátkého odstavce a opět jinde sledují v stupňované důraznosti krok za krokem; na oko vypravují široce, volně, bez přestávek a najednou překvapí dějovým parallelismem, balladickým refrainem, přímo rhytmovaným členěním příběhu. Nechtějme si toho zapírati: právě tyto dary a prostředky chybí naší soudobé próse, která znovu a znovu upadá do nebezpečí marinistické dekoračnosti a malátné rozvleklosti. Ve chvílích, kdy se situace stává kritickou, každý lék má býti vítán, a byť by i jeho vigneta nebyla právě moderní a líbivá... nedopusťte proto, naši umělci prósy, aby pohádky poklesly na pouhou četbu mládeže a na předmět odborného zkoumání národopisců. (Psáno roku 1911.)

Mikuláš Adaukt Voigt.

Chodec, míjející skupinu piaristských budov na nároží Příkopů a Panské ulice, které mrtvým svým klidem lhostejně čnějí do moderního ruchu velkoměstské třídy, sotva si uvědomí, že v této architektonické směsici dobrých barokních tradic a strojeného klassicismu odehrávalo se kdysi významné dějství našeho vědeckého a národního obrození. Piaristský řád pražský, který v XIX. věku úplně se poněmčil a v tomto duchu vychovával i českou mládež gymnasijní, zaujímal v poslední třetině XVIII. století, za doby osvícenské, důležité místo v oněch historických a filologických snahách, jež byly vlivuplnou průpravou obrození literárního a vlasteneckého. Na rozdíl od zkostnatělého a zpátečnického Tovaryšstva Ježíšova, které stále pracovalo v duchu protireformačním, přiklonili se „Otcové pobožných škol" po příkladě učených benediktinů k modernějším směrům vědeckým a jmenovitě v dějezpytě a vědách pomocných zahájili nové období kritického zkoumání a srovnávání látky, nahromaděné ve značném bohatství již od časů Balbínových. V pražské kolleji žil „otec kritického dějezpytu českého", Gelasius Dobner, i zakladatel české numismatiky Mikuláš Adaukt Voigt, k našim piaristům patřil též proslulý místopisec Jaroslav Schaller, abychom uvedli alespoň nejproslulejší členy „řádu milovaného Musami".

Na vědecká díla těchto nesmírně sčetlých a neobyčejně pilných pracovníků dějepisných, psaná buď latinsky buď německy, možno hleděti s dvojího hlediska. Buď můžeme po vzoru Palackého kriticky oceňovati vědecky platné výsledky jejich badání v rámci vývoje vědy dějinné; pak budeme se především obdivovati neúmorné píli, s jakou snesli spousty materiálu, ale i důmyslu, s nímž odstranili řadu domněnek a nesprávností, i když positivně podali celkem málo. Anebo můžeme položiti hlavní důraz na tendenci jejich prací, na její obsah národně-buditelský, na její myšlenkové ovzduší: pak ukáží se nám tito odborní badatelé jako činní účastníci velkého dramatu obrody národní, pak zaplane v jejich foliantech, na první pohled suchopárných a mrtvých, zvláštní jasný oheň nadšeného přesvědčení a radostného zájmu. Tuto druhou cestu zvolil si ve svých četných studiích i článcích Josef Hanuš, jemuž náleží značná zásluha o probadání prvních fasí našeho národního obrození v XVIII. století a na prahu XIX. věku. S přesnou spolehlivostí a suchou důkladností snáší, urovnává a ve výtazích předkládá cenný a většinou neznámý materiál životopisný, knihopisný a literární; nepokouší se ani o barvitou a rušnou malbu doby ani o ostrou a životnou kresbu podobizny, jež by jasně svítila na temném pozadí, nýbrž dává většinou mluviti faktům samým, a tak čtenář seznamuje se současně s látkou i s prameny a vytváří sám úsudky, řízené arciť bystrou kritikou Hanušovou.

Ale pozorný čtenář učených a poněkud těžce psaných studií Hanušových, které se zřejmě obracejí k foru odbornému, pozná záhy, že jsou vesměs budovány na půdorysu velmi promyšleném. Professor Hanuš zastává totiž názor, že naše národní obrození není především ohlasem západoevropských myšlenek osvícenských a romantických, nýbrž mnohem spíše českým odporem

proti politickému i vědeckému směru josefínského osvícenství, absolutismu a poněmčování. Ve veřejném životě zastupovala toto stanovisko, které značí návrat k tradicím minulosti, feudální šlechta; ve vědě ozvala se reakce ta jako historismus a jako láska k národnímu jazyku; v literatuře ohlásil se odpor k polofrancouzskému, poloněmeckému krasodušství, jež pod škraboškou světoobčanského umění dusilo úplně smysl pro národní svéráznost. Tyto zásady Hanušovy jsou ve své příkré vyhraněnosti posud předmětem kritického sporu, ale i když ulomen bude hrot některým z jeho upřílišených tvrzení, zůstane ústřední názor Hanušův důležitým poznatkem pro dějiny národního obrození.

Jest zajímavo sledovati důsledný a ústrojný postup Hanušových studií: nejprve vyšetřil počátky a vznik „Král. České společnosti nauk", v níž podávají si dle jeho názorů šlechtici a učenci svorně ruce, aby čelili vládnímu směru absolutistickému, osvícensky protihistorickému a protičeskému; pak sestoupil až ke kořenům kritického dějezpytu v Čechách, které tkví právě v nacionalismu, živeném českou šlechtou, a předvedl nám dva jeho význačné představitele, benediktina Bonaventuru Josefa Pitra a piaristu Gelasia Dobnera; nyní seznamuje nás s Dobnerovým žákem, soudruhem a stoupencem M. A. Voigtem a ukazuje, že Voigt jde v jazykovém, národním a slovanském nadšení tak daleko, až dotýká se pozdějších snah české romantiky. Hanušův spis Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel a historik, jejž vydala Česká akademie, má tedy mnohem větší význam, než jiná odborná studie z dějin vědy; na těchto stránkách jde opravdu o základní otázky našeho probuzení.

M. A. Voigt sám, v němž posud byl spatřován většinou jen první český vědecký numismatik a velmi pilný sběratel údajů knihopisných a životopisných, vystupuje

ve spise Hanušově jako svérázna osobnost, které arciť chybí železná důslednost a opravdu geniální jednota. Posledních důsledků Voigt nejen že se nikdy nedobral, nýbrž i lekl se jich zpravidla: neosvobodil se od předsudků protireformačních a církevních; zavrhl posléze konsekvence osvícenského směru, jehož byl účastníkem; soudě o husitství a bratrství svobodněji, než jeho předchůdci, stanul přece na třetině cesty; v posuzování děl slovesných nezaujal určitého stanoviska; od zahraničních svých mistrů přijal jen jakýsi moderní nátěr. V tom všem lišil se dosti nepříznivě od velkých svých souvěkovců Dobnera, neb zejména Dobrovského; rozdíl ten však tkvěl, tuším, ještě hlouběji. Voigt nebyl povaha ryze rozumová, charakter čistě logický jako přísný kněz chladného rozumu, Josef Dobrovský, nýbrž dával se příliš často unášeti horoucím, skoro romantickým citem, jenž jmenovitě prochvívá jeho národnostní projevy, soudil v mnohých případech nikoliv hlavou, nýbrž srdcem. Rys velikosti chybí tomuto učenému piaristovi: ve chvíli, kdy mocní osvícenci mu osobně i hmotně ublížili, zatracuje celý osvícenský proud, jímž se sám tak rád dával unášeti, a mimoděk stává se zrádcem vlastní minulosti; neroste mravně ve svém neštěstí, nýbrž hledá zapomenutí v omámení, daleko od střediska duševního života . . .

Roku 1771 přišel osmatřicetiletý piarista Mikuláš Adaukt Voigt, jenž mohl se honositi důkladnou vědeckou průpravou, získanou na pokročilých a moderních školách říšsko-německých i obsáhlými vědomostmi fysikálními, do Prahy, aby se tu, zproštěn povinností řádových, úplně věnoval studiu české numismatiky, hlavně pro účely hrabat Valdštýnů. Vzdělaného, sčetlého a pilného ctitele Baylova, Voltairova a Montesquieuova podporuje vynikající český rod šlechtický; vědecký jeho vývoj od fysiky a věd přírodních ke kritickému dějezpytu

řídí Gelasius Dobner: tito dva činitelé určují další dráhu Voigtovu. Studia české numismatiky, která na poctivé základy postaví obšírným, pětisvazkovým dílem „Popis dotud známých českých mincí" (německy r. 1771—1774 a 1787), otvírají jeho obzor vždy více: dějiny pojímá kriticky a pragmaticky, oceňuje význam věd pomocných, poznává záhy těsnou souvislost studia jazykového se studiem historickým, ano, stává se byť diletantsky nejen českým, ale i slovanským filologem, ne pouze předmětem studia, nýbrž též láskou srdce. Vše to souvisí co nejtěsněji s jeho styky literárními a vědeckými. Zprvu účastní se s německými krasoduchy redakce lžikritického pražského listu „Neue Literatur", avšak ani jeho osvícenství ani jeho české cítění nevydrží dlouho v tomto sousedství. Ani v opravdově osvícenském, leč vídeňsky němčícím orgáně ctitelů Sonnenfelsových, „Prager Gelehrte Nachrichten", není mu volno; s nově získaným příznivcem Ignácem šl. z Bornů a s vynikajícím šlechticem Františkem Josefem hr. Kinským pečuje o zřízení nového střediska a nového orgánu vlastenecko-historických snah pod záštitou šlechty. I stává se předním z členů „Soukromé Společnosti", předchůdkyně to „Král čes. společnosti nauk", uveřejňuje v jejích německých „Rozpravách" řadu kriticko-dějepisných úvah: o počátcích slovanského písma, o staročeském kalendáři, o dějinách pražské university, o církevním zpěvu v Čechách, o českých mecenáších atd. Z těchto studií, jichž themata namnoze byla módními problémy tehdejší vědy, dobře poznáváme jak ducha Voigtova, tak ducha učenecko-šlechtické Společnosti. Kritické methody osvícenského dějezpytu slouží k tomu, aby se rozněcovala láska k dávnověkosti české a slovanské, aby se vyvracely názory, že Čechové neměli kultury, aby se budilo národní vědomí; nejde tedy jen o čisté poznání rozumové a naukové, nýbrž i o hlas srdce. Doba Jana Ne-

jedlého a Josefa Jungmanna se vším svým citovým vlastenectvím zvolna se v předtuchách rýsuje.

Nejinak jest i ve velkých obou dílech Voigtových z oboru dějin literárních, v latinsko-německých „Effigies virorum eruditorum atque artificium Bohemiae ac Moraviae" („Podobizný učenců a umělců českých a moravských" 1773 a 1775) a v latinských „Acta litteraria Bohemiae et Moraviae" („České a moravské zprávy literární" 1775 a 1780). Vědeckou svou methodou nestojí tyto pilné snůšky, při nichž Voigtovi pomáhali F. M. Pelcl a F. F. Procházka, právě vysoko: nepodávají více než zprávy životopisné a knihopisné, opravy starších nesprávných údajů, dodatky ke známému materiálu podobně jako kdysi práce Balbínovy; podceňují a mylně vykládají náš náboženský vývoj, nezapírajíce při snaze po snášelivé objektivnosti stanovisko katolické; přeceňují naopak český humanismus a písemnictví zlatého věku. Výsledky jejich nerovnají se tedy jejich intencím, dojista ušlechtilým; Voigt chtěl probrati celé dějiny naší slovesnosti, oceniti je kriticky a vyložiti pragmaticky. Na to však nestačily jeho síly; práci tu vykonali teprve Dobrovský a Jungmann, kteří dobře ocenili průpravné kroky a přípravný materiál Voigtův. Výše ještě než intence Voigtových obou velkých podniků staví professor Hanuš jejich tendence: vlastenecky hájí naši někdejší kulturní vyspělost proti domácí nevědomosti a cizímu záští; budí cit souvislosti s ostatním Slovanstvem; vybízí k lásce k jazyku rodnému; učí smyslu pro tradici, pro minulost, a to nejen chladným výkladem, nýbrž citovým horováním, takže chvílemi zaznívá k nám z těch německých a latinských citátů, Hanušem bohatě snesených, přímo hlas Jungmannova Slavomila, bránícího se Protivovi.

Za hranicemi však imponoval spíše Voigt učenec než Voigt český buditel; za příznivé nálady pro piaristy

v době Marie Terezie jmenován r. 1777 professorem a brzy na to prvním kustodem universitní knihovny vídeňské a osvědčil se i klidnými, důkladnými přednáškami. požívaje zároveň jako numismatik úcty u dvora. Leč, když ve Vídni po nastoupení Josefově zavládl proud krajně osvícenský, nezdál se Voigt dosti radikálním, a patrně nelíbil se též jeho směr historicko-tradiční, vlastenecky konservativní.

R. 1783 ustupuje se stolice vídeňské do ústraní v Mikulově, když před tím v brožuře „O užívání národního jazyka ve veřejné bohoslužbě" zcela rozhodně zřekl se osvícenství ve prospěch církevní pravověrnosti, až pražští přátelé, na př. Dobner, byli zaraženi.

V moravském Mikulově, kde trávil své skrovničké výslužné, zestárlý piarista spíše jen vegetoval; sám nazýval se „mrtvým lvem". Některá díla, přerušená pobytem vídeňským, jako „Popis českých mincí" a „Literární zprávy", došla dokončení, pro něž Voigt marně hledal nakladatele, neboť se zatím vědecky přežil; i v „Rozpravách učené společnosti" vydal některé úvahy, nestojící však již na bývalé výši. Nejlépe lze měřiti hloubku vědeckého úpadku Voigtova na poslední jeho práci, vyšlé až pohrobně, na „Duchu českých zákonů v různých dobách", vzniklé opět z popudu „Učené společnosti". Osvícenci pražští vyvolili thema ze slavného spisu Montesquieuova a očekávali řešení v duchu tradicionalistickém; Voigt, sám obdivovatel velkého francouzského sociologa a politika, chtěl se, jak přímo dovodil, spravovati zásadami i methodami vlivuplného otce konstitucionalismu, někdejšího Charlesa Louise de Secondat. Avšak rozhodnutí to spočívalo na omylu velmi osudném! Mikulovský vicerektor na pensi, průpravou fysik a životní prací dějepisec literární a numismatik, neznal národů, neznal států, neznal lidí, nýbrž jen knihovny, archivy, mince; nerozuměl vůbec právnictví ani sociologii, nechápal ani

politických vůdčích myšlenek svého okolí — jak ten mohl soutěžiti s bordeauxským presidentem? Ani k shrnutí historické látky a k jejímu ovládnutí nebylo již sil; Dobnerův vychovanec fantasticky básnil o staročeské právní a politické minulosti, vědecky neprokázané a neprokázatelné, dával se unášeti náruživostí vlasteneckého obránce a operoval vedle dohadů obrazotvornosti velmi nezkrocené i výklady racionalismu velmi prostodušného. Kniha, v níž jest leccos zajímavého (cenný pokus o třídění kmene slovanského, rané vlivy Herderovy), vyzněla vědecky zcela hluše; právem však vidí v ní Hanuš první stupeň oné přeludné romantiky, štědře šperkující naši právní i kulturní dávnověkost, oné romantiky, jejíž kodifikací stává se později „Libušin soud". Když r. 1787 žák Dobnerův v Mikulově umírá, klade se na jeho chladnou hlavu růžový přísvit červánků romantického jitra.

(Psáno roku 1910.)

Pavel Josef Šafařík.

(Psáno k 50. výročí smrti dne 26. července 1911.)

Učenci mizejí daleko rychleji ze živého povědomí národního než básníci. Jejich vědecké poznatky, získané nejen úmornou odbornou prací, ale i logikou celé osobnosti, přejdou průběhem let v obecný majetek národní a stanou se po čase samozřejmými a anonymními. Jedno, dvoje pokolení vychová svůj intellekt, někdy i svou povahu jejich methodou, jež byla učenci právě tak nutným výrazem personality, jako jest sloh básníkovi; když však pokročilá věda dospěje k účinnějším cestám hledání a zjišťování pravdy, odvrhnou se překonané methody nejinak než zastaralé, nepotřebné stroje. Zastarává-li a upadává-li tak rychle v zapomenutí to, čeho učenci bezpečně a úspěšně dosáhli, jaký krutý a předčasný osud asi očekává teprve onu část myšlenkového jejich života, která patří v oblast podmínečných domněnek a osobně platných předpokladů? Snům básníků náleží snad větší skutečnost než většině našeho „reálního" poznání smyslového — hypothesa učencova, ačkoliv sepředena jest z téže vzdušné látky a ačkoliv jest vykoupena stejnou obětí vnitřní nezbytnosti, jest vůbec pokládána za prchavý přelud, za rozplývavou chimeru; potomstvo zříká se jí co nejrychleji. A tak po dvou, po třech pokoleních zbývá z učence v povědomí národním nanejvýše jméno, vyslovované s úctou na-

mnoze bezobsažnou, anonymní poznatek, neosobná formulka; celek bytosti jest zpravidla neznám a zneuznán.

Nepřetržitě souvislá tradice naší novověké vědy neobsáhá více než pět čtvrtstoletí, a již nyní můžeme pozorovati, že její první tvůrci a budovatelé pozbyli v živém národním vědomí bezpečné jistoty a trvalé jasnosti. I pro literárního vzdělance zůstalo z přísně kritického dějezpytce Gelasia Dobnera a z horoucně opravdového jazykovědce Fortunáta Durycha pouze úctyhodné jméno; ba, přes veškeré úsilí Gebauerovy vědecké školy, uniká stále větší měrou zraku neozbrojenému odborným poznáním velká a zářná stálice, jakou jest Josef Dobrovský. Ano, bez jakékoliv nadsázky možno tvrditi ještě více: i druhé mohutné vědecké pokolení, jež jmenujeme buď školou Jungmannovou neb romantickou, ustupuje nepřetržitě do studené historické dálky. Jediný Palacký, kterému osudem výjimečně dobrotivým přáno přečkati zároveň s J. E. Purkyní všecky vrstevníky, účastní se posud duchově našeho národního života, jako politik, národní filosof, dějepisec, organisátor. Sotva však by mohl někdo prohlásiti totéž o jeho velkém blíženci Pavlu Josefu Šafaříkovi, neb i o samém patriarchovi národní vědy české, Josefu Jungmannovi, třeba že nejeden časový zjev nasvědčuje tomu, že Jungmann právě jako před nedávnem Dobrovský, bude slaviti velkou rehabilitaci, ať nedím literární z mrtvých vstání.

Jubilejní výročí učenecká zadržují alespoň na čas tento neodvratný postup upadání v zapomenutí a mizení ze živé tradice národní, podaří-li se při nich oživiti alespoň z části postavu učencovu a myslitelovu v jejím osobitém svérázu.

Když právě před padesáti roky zhasila zákeřná a osudná tma mozkové choroby jasné a klidné světlo velikého ducha šestašedesátiletého Pavla Josefa Šafa-

říka, dovršovala u nás i v ostatním Slovanstvu své životní dílo romantická generace učenecká, jejímž Šafařík byl zvláště skvělým představitelem. Věda osvícenská, nadaná pronikavým duchem analytickým a vynikající přesnou logičností i neústupným kriticismem, prorazila jí dráhu a položila základy. Badatelé osvícenci podali rozbor pramenů, shromáždili a utřídili látku, ukázali k hlavním problémům: na široké a rozlehlé konstrukce, na jednotící a shrnující podání nepomýšleli, nevládnouce většinou vědeckou imaginací a uměním synthetickým. Po velikých průkopnících, jakým byl u nás pro všecky nauky historické a filologické Josef Dobrovský, následovali pak velicí stavitelé, Jungmann, Palacký, Šafařík. Není náhodou, že v každém z našich romantických učenců dřímal kus opravdového básníka: tvůrčí obrazotvornost vědecká, živá schopnost vyvolávati minulost, citlivý smysl pro poesii dějin i jazyka, vytříbené mistrovství slohové odlišuje tyto synthetiky od vědeckého pokolení Dobrovského. Nižádný z nich nevyčerpával se přísnou činností zkoumajícího a hodnotícího rozumu, naopak horké srdce bilo pod každým jich naukovým přesvědčením.

Poslední cíl jejich úsilí, opřeného o průpravu osvícenských předchůdců a vyzbrojeného poznáním velmi obsáhlým, byl ryze romantický: bylo to uskutečnění životního ideálu, jejž byl v důsledcích dějinné filosofie Herderovy vytknul národní vědě proslulý státník a jazykozpytec Vilém z Humboldtů. V době, kdy jeho národ soustředěním všech mravních sil namáhal se o vymanění z cizího jařma, prohlásil za vrchol národní vědy filologii, jež mu byla vědou o národnosti a která měla zkoumati a v ústrojnou jednotu uváděti všecky projevy národního ducha v přítomnosti i v minulosti, především pak jazyk, písemnictví, starožitnosti. Tato dalekosáhlá koncepce, podložená filosofií idealistickou, byla v rukách menších

duchů vědeckých Humboldtovy vlasti propracována do podrobností a namnoze naplněna zvláštním mystickým ovzduším, které zvláště houstlo kolem universitních katheder v Jeně a v Heidelberce, dvou to kolébek romantiky. U nás přijala Jungmannova vědecká skupina program filologie jakožto vědy o národnosti z mnohých důvodů s opravdovým nadšením: především vábilo pathos mravně národní, důležité dvojnásob při vlasteneckém obrození českém; vítána byla nabízející se spojitost s osvícenskou vědou, která právě v oborech jazykozpytu, dějepisectví a popisné literární historie došla krásných výsledků; upoutával ráz poetický, jenž hodil se národu, jemuž bylo třeba teprve vytvořiti z národního ducha a evropskými formami krásné písemnictví. A tak staly se naukové Čechy úrodnou provincií romantické vědy, a Jungmann, Palacký, Šafařík vzornými vladaři v ní.

Ale pojem romantické vědy české dlužno ještě v jednom smyslu omeziti. Je-li znakem romantiky matná rozplývavost, náladová vznětlivost, nekritické nadšení, citová háravost, čili, je-li romantika protikladem klassičnosti, pak naši učenci ze školy Jungmannovy nebyli romantiky; pak jimi ovšem nebyli ani bratři Grimmové ani Savigny. Naopak, Palacký i Šafařík vyznačují se přímo klassickou úměrností, vyrovnanou shodou obsahu i formy, velkou, klidnou linií. Nikde se u nich nesetkáváme se svévolným novotařením slovním, nikde s nespoutanými obrazy, nikde se samolibou virtuositou; jejich řeč plyne ze vznešeného nástroje tradičních varhan jako vážná, klassická fuga. Zůstávají přísně věcnými, i když s uměleckou zálibou rozvádějí slovný výraz; způsob jejich podání připomíná široký proud, který klidně nese těžké lodi myšlenek, ale v němž se přece zrcadlí kvetoucí břehy, košaté stromoví, malebné zříceniny: a poslouchejte chvíli a postihnete i velebný a tichý

rhytmus zpívajících vln. Nezačali oba nadarmo jako klassicisté, kteří, vychováni básnictvím starověkým a anglickými i německými novoklassiky, halili pomysly i city romantické do roucha přísně klassického. Jako esthetikové a kritikové šli oba — po prvé společně — na výboj i odboj pod praporem klassicismu přímo nesnášelivého, jejž v mladistvé důslednosti prováděli až do posledních rysů formálních. Byla to výborná průprava, i když v nejedné věci se mýlili: nikdy později nezapomněli, že trávili mládí pod jasnou oblohou klassickou!

Palacký a Šafařík! Plynulo krásné „hvězdné přátelství" obou velkých synů východní větve našeho národa, obou dědiců českých tradic reformačních skutečně jen ze shody životních a vědeckých zájmů? Oba přešli od těžkého myšlenkového básnictví příliš závislého na zahraničních vzorech i na Jungmannově programu slovesném, k esthetické kritice, která jednak znamenitě školila theoretické jejich myšlení, jednak přinášela do českého světa nové ideové hodnoty, stavíc se při tom velmi příkře proti staršímu pokolení i proti jeho nejskvělejšímu zástupci Josefu Dobrovskému. Avšak oba mladí revolucionáři setkali se za nedlouho také v tom, že z rukou téhož Dobrovského přijali vědecké úkoly a problémy pro celý život. Palacký, který v historické kritice byl doslova žákem Dobrovského, vyšel v začátcích svého arcidíla od jeho bystroduchých úvah o sporných otázkách starých dějin českých. Šafařík, jenž právě jako Dobrovský kladl lessingovsky vědecké hledání pravdy nad pravdu hotovou, stal se mnohonásobně pokračovatelem i dovršitelem Dobrovského, ačkoliv leckdy ozařuje důkladnou vědeckou konstrukci Šafaříkovu, konanou ve slohu Dobrovského, kmitavý odlesk sálavého plamene prvního slavisty českého Fortunáta Durycha. Dobrovský sám pochválil Šafaříka, když v prvním větším díle vědeckém pokračoval v li-

terárně dějepisných pracích patriarchových; později pak šel hloubavý Šafařík po jeho stopách i v slovanském jazykozpytu a staročeském mluvnictví. V badání o staroslovanském písmě i o původu Slovanů ani Palacký ani Šafařík nezalekli se politických důsledků dějinných svých theorií; jak energické a odůvodněné odmítnutí, jímž Palacký odpověděl k pozvání do Frankfurtu, tak plamenná a úchvatná řeč Šafaříkova na Slovanském sjezdě patří k nejslavnějším okamžikům na úsvitě našeho politického života.

Myslím však, že velké dioskury naší vědy sdružilo něco hlubšího než pouze vědecké a životní zájmy; tyto dvě postavy se hledaly, protože se podivuhodně doplňovaly. Palacký podobně jako Goethe byl z olympského rodu; sudičky daly mu do vínku jasnou životní pohodu, přízeň vznešené společnosti, lásku krásných a moudrých žen, půvabný zjev, elegantní a získávající výřečnost. Ačkoliv nevykonal nižádných professionálních studií, otevíraly se před ním všecky dveře; staré pokolení vidělo v něm záhy naplnění svých tužeb; mládež uctívala v něm ochotně auktoritu. Harmonicky a klidně vyvíjela se povaha Palackého, a s extensitou literárních i vědeckých zájmů rostla i intensita myšlení a porozumění. Na povaze tak souladné zrálo dílo, provázené i přízní veřejných faktorů, pomalu a požehnaně jako ovoce na stromě rozkošatělém v plném slunci. Život činorodý a blahodárný dovršen byl jasným stařectvím, a dokončení díla, jež bylo současné s dokončením života, vyznělo nezapomenutelně harmonickým akkordem.

Ačkoliv Šafařík přinášel si do života nejeden vábný dar Palackému odepřený, jako šťastné dětství v znamenité rodině, vroucí poměr k přírodě divokého a velkolepého horského domova, bezprostřední vztah k lidové tradici a hlavně poesii, přece nemohl se počítati k šťastlivcům. Srovnali-li jsme povahu Palackého s Goethem,

nelze nevysloviti při Šafaříkovi jména Schillerova: u obou vyvíjí se statečný a přímý duch na vzdory všem nepříznivým podmínkám životním, překonává je a roste na nich. Třeba že Šafařík vynikl jako básník, jako kritik, jako národopisec, jako dějepisec řeči a literatury, jako starožitník, jako jazykozpytec, přece nelze tvrditi, že by se byly u něho harmonicky vyvíjely veškeré duševní síly. Každé z jeho velkých děl jest projevem jedné z mnohých jeho schopností, avšak nižádné nezrcadlí všecky; ba v poslední době Šafaříkova života propuká u ducha tak širokého jakási vědecká monomanie. Životní časové a místní předpoklady zavinily, že se Šafařík nevyvíjel klidně a organicky.

Pracoval na dílech, která žádala pomůcek, spolupracovníků, akademie, university, ale především sebraného materiálu. Nebylo ničeho z toho; soukromý učenec, podezřelý vládě z panslavismu, musil uprostřed hmotných starostí pracovati vše sám od prvopočátku, sbírati, tříditi, oceňovati látku předmětu zcela nového, který rostl nad hlavu. A přece Šafařík zůstal věren sobě a hlasu dobrého daimonia; nezlomilo ho vyhnanství novosadské, kdež pozlatil svou celu způsobem vědě srbské posud nezapomenutelným; nedal se zkrušiti ani reakcí padesátých let; vzdoroval i úpornému boji o chléb. Ovšem, ústřední dílo jeho života, ,,Slovanské starožitnosti", zůstalo vznešeným zlomkem, ale přece v něm vidíme celého Šafaříka, muže hlubokého citu, pevného přesvědčení, neústupné lásky k pravdě, jenž svou vědu netraduje, nýbrž žije. Velký pathos obranný a oslavný, který jednotí tato celá sta stran učených výkladů starožitnických, národopisných a zeměpisných, byl rhytmem osobnosti Šafaříkovy, ale ježto na sta srdcí v Čechách i v ostatním Slovanstvu našlo v něm vděčně rhytmus svůj, můžeme říci, že Šafařík odkryl a objektivisoval pathos svého věku.

A v tom jest postavou opravdu representativní, která zůstává, i když poznatky vědecké, jež hlásala, jsou vyvráceny. I ona tři díla, v nichž Šafařík byl ve své době tvůrcem a zákonodárcem, „Slovanský národopis", „Slovanské starožitnosti", „Počátkové staročeské mluvnice" jsou dnes v podstatě překonána; Šafaříkova koncepce slovanského prabytu, slovanské kmenové duše, slovanské vzdělanosti patří již k vědecké minulosti; ale jeho osobnost, která nesla toto vše ovoce a vzdorovala bouřím, vzdorovala větrům, dokud smrtonosný blesk nerozčísl její vysokou korunu, zdaž ztratila cokoliv ze své hrdinské krásy? V mládí uchvátila Palackého, takže uzavřel se Šafaříkem, v němž zřel ducha komplementárního, přátelství na celý život; později byla z oněch samozřejmých duchovních mocí, vůči nimž zdálo se vše nepatrným a malicherným. Znamenalo by odciziti se zcela heroickému dramatu našeho národního obrození, kdyby Pavel Josef Šafařík měl zmizeti z živého povědomí kulturního.

František Palacký.

(Psáno k odhalení jeho pomníku v červnu 1912.)

Vývoj každého národa dospěje ke chvíli, kdy z nashromážděných sil kmene a z plnosti doby se zrodí velká a typická osobnost, v jejíž povaze, v jejímž osudu a v jejímž životním díle se monumentalisuje úhrn i smysl dosavadního bytí národního, neb alespoň významné a plodné jedno období vývojové. Mohutná postava taková bývá šťastnou dovršitelkou a úspěšnou naplňovatelkou svých předchůdců, jejichž podněty rozvíjí, přednosti zmocňuje, omyly překonává. Častokráte se v jejím snažení a konání slévají proudy, které dotud, jak se alespoň zdálo, tekly směrem vzájemně opačným, a tato smělá i překvapující synthesa značí nejen vyšší stupeň kulturní než předchozí fáse vývojové, ale i sama jest podmínkou nových životních forem celého národa. V ní všecko proměněno jest v zákon, v pravidlo, v typ; marně hledali bychom u ní rozmarné nahodilosti, libovolné zvraty, klikaté bloudění; ano, rysy osobní ztrácejí se při takovém vůdčím zjevu zpravidla zcela za charakterem hromadně národním či dobově typickým. Historie, tato velká sochařka, pracující obrovským dlátem v mramoru povah pod širou oblohou věků, pojímá a teše tyto nadživotní figury zcela monumentálně, stírajíc se vznešenou lhostejností z jejich fysiognomie i z jejich pós všecko, co jest příliš individuální, — ale pak čnějí takové

postavy v gigantickém sousoší dějin v pýše a v přísnosti, která závodí se zamračenou chmurou oblaků nebo ve vítězném jase, jenž překonává blesk jitřního, čistého slunce.

Víme dnes všickni bez rozdílu, že František Palacký jest takovou typickou a monumentální postavou, kterou vrcholí a uzavírá se naše celé národní obrození. Uctívajíce jej, vzdáváme zároveň hold veškeré té složité a těžké práci myšlenkové, literární a propagační, která sahá od osvícenských dob, vyčerpávaných snahami učeneckými a jazykovými, až po politické uvědomění národní. Chápajíce jeho životní dílo, připomínáme si spolu význam jeho předchůdců a učitelů, kteří mu připravili půdu, vytkli cíle a ukázali cesty k nim. Tak zahloubání se do osobnosti Františka Palackého, jež dočkala se v sedmdesátých letech všestranného rozvoje národního života, spojeno jest nerozlučně s porozuměním osvícenskému pokolení Josefa Dobrovského, které dokonalo své dílo na počátku XIX. století, i romantické generaci vedené Josefem Jungmannem, jež nedlouho před významným rokem 1848 odevzdala vedení rukám mladším.

Osud, jenž byl k Františku Palackému dobrotivější než ke kterémukoliv ze starších buditelů, poskytl mu mnoho šťastných podmínek, určujících jej přímo za synthetika. Spojil v jeho životě organicky všecky tři země spolupracující na kultuře československé: Moravana rodem i krví zavedl na vychování do Slovenska a pak velmi záhy přesadil do kulturně živné půdy české a pražské. Smísil v jeho společenských vztazích trojí stav, jenž již tehdy si byl navzájem odcizen: syn prostičké rodiny venkovské stal se důvěrníkem šlechty a zakotvil sňatkem i styky v starousedlém měšťanstvu. Trojí prostředí provázelo jeho vývoj: domov i studijní léta učinila jej v době roztouženého rousseauismu pozorovatelem, znalcem i milencem přírody; mládí poskytlo

mu obraz zachovalého a neporušeného venkova selského; jinošství a mužství dalo mu poznati malá i větší města všeho druhu — pouze velkoměsto, přes pobyt ve Vídni a cestu do Říma, zůstalo čistému romantikovi vždy cizí. Jeho vzdělání, neobyčejně rozsáhlé a všestranné, ucelilo se sice úplně mimo okruh vysokých škol, ale přece nezůstalo neoplodněno silným duchovním vichrem, jenž vál z některých romantických universit německých, a našlo pak dovršení důvěrným naukovým stykem se starým velmistrem Dobrovským, jenž dal mladému historikovi více, než by mu byl mohl poskytnouti kterýkoliv universitní učitel.

Nedav spoutati duševní svůj vývoj nikdy studiem přísně odborným, ani určitým povoláním chlebním, František Palacký zachoval si všestrannost, kterou se vyznačovala již jeho studijní léta: měl stejně důkladnou průpravu filosofickou a esthetickou jako vědomosti literární a vstupoval na dráhu historika výborně vyzbrojen, ale též se snahou a schopností vyzbrojovati se stále novými poznatky a methodami pomocnými; začal literární činnost jako básník a utonul na několik let v politice. Avšak tuto všestrannost, jež by byla jiného ducha snadno svedla k diletantství, řídil Palacký vždycky pevnou mravní kázní: nejen nikdy nespouštěl s očí velkého svého kulturního cíle, nýbrž nepřestával usilovně pracovati o své vlastní osobnosti, která se neztrácela, i když forma života byla na čas změněna. Dovedl to, co u učenců bývá vzácností, býti stejně velikým a opravdovým v podrobné a pomocné práci analytické jako v mohutném a konstruktivním díle synthetickém; jeho kritický um a kombinační dar rostl při drobných podnicích, které by jinému badateli byly jen nepříjemnou přítěží. Nescházelo mu dobrých darů života: měl v mládí druhy, kteří mu rozuměli, v mužství spolupracovníky, kteří zachovávali s ním ideovou solidárnost, v kmetství následovníky a

obdivovatele; prošel zušlechťující školou milostných přítelkyň a našel harmonickou domácnost i šťastnou rodinu; jeho společenské styky byly rozvětvené a přinášely duši vedle rozptýlení i obohacení. Jako mladý muž nadán byl jemnou krásou, která pak byla nahrazena vyrovnanou důstojností. Dar elegantní konversace pojil se u něho s nadáním klidného a vážného řečníka. Neztratil nikdy smysl pro umění, z něhož nejvýše si vážil meditační poesie a mohutné architektury; zůstal až do konce filosofem nejen vědomostmi a názorem, ale i životní praxí; schopnost rozuměti minulosti v jejích velkých tendencích neudusila v něm porozumění pro živé potřeby přítomnosti.

Toto podivuhodné seskupení vlastností, talentů a šťastných možností v osobě Františka Palackého zdá se býti řízeno hlubším zákonem tíhnoucím k harmonické synthese, a jako by byl instinktivně vytušil tento skrytý řád svého osudu a vývoje, jal se jej ve všem svém snažení realisovati: jako u všech opravdových geniů jsou i Palackého charakter a dílo jen dvěma různými výrazy a projevy vnitřní zákonné jednoty.

Jako v dramatě, řízeném promyšlenou vůlí uvědomělého básníka, podléhají od vstupu Palackého do Prahy r. 1823 všecky podružné tendence tomuto velkému zákonu harmonické synthese. Hloubavý duch, jenž by byl zabloudil v mlhách idealistické spekulace německé, dostává v podrobném studiu dějin pevnou půdu. Světoobčanský nadšenec pro abstraktní klassicism, jenž dotud pohrdal přítomností svého domova pro jeho ubohou malost, seznamuje se s domácími poměry a učí se vychovávati je k velikosti. Romantický milovník obecných pomyslů a absolutních pravd usedá do školy střízlivého kriticismu osvícenského. Přichází jako literární revolucionář, jenž spolu se Šafaříkem navzájem znepřátelil pražské spisovatelstvo výbojnými „Počátky českého bás-

nictví" a záhy pokračuje v díle předcházejícího pokolení. Soustředív se na práci historickou, přejímá nejprve úkol, jejž byli vytkli osvícenští učenci vědě české: jako Dobner, jako Dobrovský očišťuje kritickým rozborem obraz národní minulosti, jejž zkalili staří kronikáři a protireformační vypravovatelé, a jako první významné dílo dějepisné podává bystré ocenění našich nejstarších historiků. Ale kdežto přísně rozumoví osvícenci nepostoupili nad analysu, pomýšlí Palacký velmi záhy na synthetické podání v duchu pragmatickém a pod zorným úhlem oněch myšlenkových směrů, které přinesl západoevropský romantism do Slovanstva a do Čech. Široce založené dějiny národní, jimiž záhy nahradil plán „popsání Husitstva", mají sledovati cíle, které hlavně Jungmann byl vytkl české literatuře. Z vědeckého poznání minulosti měla temeniti vlastenecká důvěra v budoucnost; český dávnověk měl býti pomůckou k uvědomělému poznání našeho místa ve Slovanstvu; všecko líčení velkých dějů našich předků mělo býti prodchnuto silným citem národnostním. Tyto ryze romantické ideje, jež živily se od dob Durychových z theorie Rousseauovy a Herderovy, uvedl Palacký, jehož spekulace byla vyškolena v anglickém a německém idealismu, v jednotnou filosofii dějin. Hlásí se v ní odvážný ideolog odchovaný protestantismem, nadšený Slovan zkrašlující si povahu svého kmene, přísný ethik, pro nějž smyslem života jest najíti mravní řád.

Celé dějiny národní, které Palacký odhodlal se sledovati do r. 1526, nikoliv však v době největšího pokoření bělohorského, zjevují se mu jako odvěký zápas Slovanstva na půdě české s plemenem germánským; dle věčného úradku božského jest to stálý spor mravnosti s hrubou hmotností a s násilím. Kdežto dějepisci XVIII. století, na př. zastaralý Pubička a osvícený Pelcl, velebili věk králů z rodu Přemyslova a dobu Karla IV. jako zlatá

období našeho národa, spočinulo oko romantického myslitele a uvědomělého potomka Českých Bratří se zalíbením a pýchou na jiných třech periodách našeho dějinného vývoje. V pravěku českém a slovanském, neporušeném řády západními a neznajícím nevolnictví, viděl syn venkova a čtenář Rousseaua blaženou rolnickou selanku demokratické svobody; nejinak rýsoval slovanskou dávnověkost v nadšeném apriorismu Jungmann, když psal úvodní charakteristiky k „Historii literatury české"; nejinak snili o věku Libušině čeští Macphersonové, padělajíce hrdinskou poesii staročeskou; nejinak vznášel se obraz kulturního prastavu Slovanstva při namáhavé učenecké práci P. J. Šafaříkovi, nejdůvěrnějšímu to druhu Palackého. Od primitivní idylly povznášel se však historický zájem Palackého k národnímu bohatýrství, jež nacházel v bojích husitských, kdy se naše mravní idea projevila nejmocněji ve svém odporu proti Německtvu, — původní pojetí husitství u Palackého bylo v podstatě národnostní. Ale od hrdinství obranného a ideového zápasu husitského postupoval Palacký výše, k domnělé obnově humanitních a demokratických ideálů staroslovanských, kterou z ducha pravého křesťanství provedla Jednota bratrská. Čeští bratří se jevili Palackému, jenž nade vše stavěl „božnost, t. j. srodnost a podobnost Bohu", vyvrcholením našeho dějinného vývoje.

Důraz, který Palacký položil na českou náboženskou reformaci husitskou i bratrskou, byl v našem národním obrození krokem novým a významným. Osvícenství obracelo se sice zcela uvědoměle proti zásadám protireformačním a snažilo se alespoň poněkud porozuměti našim náboženským zápasům neb očistiti je od obecné příhany a opovržení, ale i vzdělaní dějepisci, jako Voigt a Dobrovský, vypracovali se v tom nanejvýše k vlídné snášelivosti. V hlubinách svého svědomí překonával církevní auktority Dobrovský Baylem a Jungmann

Voltairem; pro organické spětí obrozeného českého života myšlenkového s duchovní minulostí národní chyběly jim veškeré podmínky. Toho odvážil se teprve Palacký, jehož rodina se přihlašovala k zásadám Jednoty, jenž byl od dětství horlivým čtenářem bible, jenž již v jinošských letech překonal v sobě skeptický materialism synthesou filosofického idealismu a reformačního křesťanství. Nedlouho po příchodu do Prahy obnovuje památku Komenského; v čtyřicátých letech vydává ukázky ze spisů Husových předchůdců; později uveřejňuje akta processu Husova . . . i jeho speciální práce se obracely se zdarem k dějinám reformačním. V životním díle Palackého, v „Dějinách národu Českého v Čechách i v Moravě", stává se vylíčení husitství i bratrství vlastním středem a nabývá proti původnímu plánu jak většího rozsahu tak složitějšího prohloubení, jmenovitě od chvíle, kdy prvotní národnostní pojetí husitství ustupuje koncepci smělejší a filosofičtější: nejde pouze o zápas mravní síly s násilnou hmotností, nýbrž daleko spíše o boj svobodného poznání s auktoritou. Jestliže dříve přimykal se Palackého filosofický výklad českých dějin velmi těsně k národní romantice, navázal nyní na emancipační myšlenkové úsilí období osvícenského, které volalo do zbraně rozum proti každé auktoritě, obmezující svobodné badání.

Dílo, které uskutečnilo tyto smělé a důsažné apriorní ideje, jest i provedením úchvatné: velký učenec podává si v něm ruku s velkým spisovatelem. Palacký podnikl mnohonásobnou práci průpravnou a pomocnou z oboru staročeského místopisu, genealogie a diplomatiky; vydal řadu pramenů i dokladů: vyšetřil rozborem co nejbystřejším několik sporných otázek v důmyslných monografiích: v tom ve všem byl pokračovatelem a dovršovatelem Dobnera a Dobrovského, ale zároveň učitelem a vůdcem mladšího pokolení historického. Práce ty neměly pro Palac-

kého pouze význam nutných pomůcek a průpravných cvičení, nýbrž sloužily též jeho snaze o harmonické ucelení životního díla; bez ukázněné práce analytické a kritické, bez drobného šetření a trpělivého luštění byl by snadno upadl, jak sám cítil, do přílišné povšechnosti velkých koncepcí, do předčasné synthese svádějící až ke schematice, do nábožensko-filosofického přehlížení a podceňování faktů, které přece v dějepise mají vystupovati v barevné rozmanitosti jevového dění. Nevyhnul se úplně tomuto úskalí, které hrozívá všem velkým myslitelům: nejednou předhonila koncepce historické pozorování, leckdy proniklo apriorní pojetí při charakteristice osoby, směru, strany, jmenovitě když Palacký, jako pravý syn své doby, nepohrouzil se do studia dějin sociálních, hospodářských a právních. Tyto nedostatky byly a jsou dalším historickým badatelům podnětem, aby dějiny Palackého revidovali, doplňovali a přezkoumávali, — a při každém takovém podniku znovu je uvede v podiv a obdiv, jak hluboce arcidílo Palackého založeno, jak klassicky učleněno, jakým silným dechem dějinné velikosti neseno.

Celé jeho slovesné provedení mluví o spisovateli vzácné čistoty a přísné krásy. František Palacký vyrostl nad biblí, jejíž slohová plnost a jazyková důstojnost vlivně působila na jeho řeč. Vzdělal se čtením velkých filosofů a dějepisců, hlavně germánských, a přijal od nich umění jasné disposice a přehledného podání i abstraktních pomyslů. Osvojil si širokou a rozvitou mluvu našich starých prosaiků z XVI. a XVII. věku, v jejichž slohu se mísí prvky biblické a humanistické. Mladistvé pokusy básnické daly jeho řeči lesk a obraznost, období politické vtisklo jí ráz řečnický. A tak i jako mistr slova sloučil Palacký syntheticky dva různé směry našeho obrození: jako staromilci na rozhraní XVIII. a XIX. věku zachovával stále tradiční souvislost se starým ja-

zykem spíše bratrským než veleslavínským; ale jako škola Jungmannova, s níž se neshodoval v hromadění novotvarů, tíhl k tomu, aby každý abstraktní pojem byl plně česky vyjádřen. Na rozdíl od nejednoho Jungmannova stoupence píše Palacký jazykem prostonárodně srozumitelným a spolu naukově přesným: teprve jím se dovršuje zlidovění vědy české, které hlásala Jungmannova družina proti vědeckému a nenárodnímu exklusivismu Dobrovského. Jazyk Palackého, důrazný a obrazný, prozrazuje převahu spekulativního živlu nad živlem pozorovacím; kloní se k rozvětvené šíři a k pathetické plnosti; svou vznešenou pádností, monumentálním klidem, lahodnou jasností, ladným souměrem slouží dokonale filosofickému mysliteli, jenž zároveň jest vědeckým epikem, obracejícím se úspěšně k posluchačstvu složenému z celého národa.

V podání Palackého stává se naše historie monumentálnou: všecko veliké a vznešené z ní vystupuje před zraky národa v mohutných rysech a volá k následování a nápodobě; velicí mužové minulosti znamenají pobídku a závazek; mravní síly, které se projevily v periodách duševních vítězství, rozněcují tvůrčí činnost a vzpružují národní vůli; přítomnost se zjevuje jako pouhý most mezi slavnou minulostí a důstojnou budoucností; všecek nicotný a pohodlný materialism okamžiku jihne jako pára a kouř před paprsky takového dějinného ideálu. Palacký se však nespokojil s tím, aby historii takto vykládal, nýbrž sám se snažil uskutečňovati pobídky, které statečnému srdci dějiny dávají — proto vstoupil r. 1848 a pak opětně po obnovení ústavního života r. 1861 do arény politické, kde sám pomáhal dělati dějiny. O Palackém politikovi, jenž Palackého historika doplňuje, nechceme tu mluviti: stálý konflikt programu státoprávního se snahami národně federalistickými a ideálů austroslavistických s požadavkem historicko-politické individu-

ality zemí, v němž se Palacký třicet let stravoval, ukázal, že velká osobnost nevyléčitelného idealisty volí i v praxi obecné koncepce před reálním pozorováním poměrů. Jako politik chtěl Palacký nejinak než v literatuře, ve vědě a ve filosofii opětně navázati přestřiženou nit historické tradice; nechceme rozsuzovati, zda zvolil si k tomu cestu zcela správnou. I kdyby bylo popřeno, že učenci a filosofovi chybělo specifické nadání výkonného politika, bude s povděkem připomínáno, jakým ideálním nadšením pro nejvyšší statky člověčenstva povzbuzoval Palacký českou politiku při jejích prvních, neobratných krůčcích dětských; co vykonal pro naši publicistiku, kde si vychoval za spolupracovníka a mluvčího Karla Havlíčka; kolik provedl jako veřejný organisátor.

Veliké kouzlo osobnosti, jež vyzařoval stejně krásný mladý muž jako ctihodný stařec, učinilo z Palackého šťastného mistra organisace. Palacký si dovedl podmaniti individuality nejrůznější a učiniti je účastny podniků národních, — sotva přijde do Prahy, upoutá oba rozvaděné učence Dobrovského i Jungmanna; nakloní si staromódního šlechtice-přírodopisce Kašpara ze Šternberků i německého básníka Karla Egona Eberta, šlechtu i vlastence. Jen takový duch může se odvážiti velkých organisačních pokusů, jen jemu se mohou podařiti. I v nich projevuje se ona harmonická synthesa, která vyznačuje všecko konání Palackého. Slučuje ryze osvícenské snahy šlechticů o vlastivědu s jazykovými a národními tužbami mládeže romantické a činí jak „Museum království Českého“ tak i „Matici Českou“ a oba musejní časopisy svornými nositeli obou protichůdných, ale stejně blahodárných tendencí. Prohlubuje ušlechtilé pokusy, zděděné po době Josefa II., o vzdělání lidu, ale násobí je úsilím kruhu Jungmannova o stvoření české vědy — Matice Česká provádí za jeho vedení zároveň popularisaci, zároveň encyklopedické zpraco-

vání různých nauk. Z podnětů daných již učenci XVIII. věku, jejichž středisko, „Učenou společnost“, obrodil a počeštil, ale s daleko modernějším pojetím úkolů a method historické práce, vznikly publikační podniky dějepisné... A tak, ačkoliv nezasedl nikdy na kathedru universitní, soustředil Palacký kolem sebe všecky pracovníky v historii národní.

Vyprávějíc o dějinách a jejich duševních silách, řízeno jsouc methodami historickými, shrnujíc v harmonické synthesi myšlenky celého předcházejícího pokolení obrozenského, životní dílo „Otce národa“ obrací se do minulosti, ale svým věrným a hlubokým idealismem, svou krásnou jednotou osobnosti a myšlenky, svým ethickým posvěcením jest tak monumentalisováno, že jeho úchvatné obrysy, svítící mramornou čistotou do mlčení věků, nemohou nepatřiti budoucnosti.

Karel Jaromír Erben a jeho „Kytice".

(Psáno k stému výročí jeho zrozenin dne 7. listopadu 1911.)

Právě před rokem, také v listopadu, oslavili jsme sté výročí zrozenin Karla Hynka Máchy, a tehdy přes celé století vbodl se nám hluboko do myslí pátravý a tajemný pohled Jana Křtitele moderního českého básnictví: odvážný zahajovatel a tragický průkopník stál zachmuřeně před námi. Karel Jaromír Erben, poslední velký básník naší lidové romantiky, jehož jubileum připadá dnes, jest o rok mladší než Mácha, leč znamená v mnohé příčině pravý opak pěvce Májového: z klidných a laskavých jeho zraků, v nichž není ani otázek, ani předpovědí, pohlíží na nás vyrovnaný dovršitel a zpečeťující klassik. Hlavní díla obou protichůdců, krvavě osobní „Máj" vášnivého umělce a souladně objektivní „Kytice" mírumilovného učence, stojí na křižovatkách naší poesie, kde rozbíhají se její cesty diametrálně: třebaže zvláštní zvůlí náhody vyšel předčasný „Máj" několik luster před zpožděnou „Kyticí", přece od „Máje" dostaneme se do samého životního varu moderního našeho básnictví, kdežto po cestě od „Kytice" vedoucí nazpět až ke zdrojům národní romantiky vlastenecké.

Karel Jaromír Erben náleží do řady básnických našich zjevů, značené jmény Čelakovského a jeho nerozlučného druha Kamarýta, dále pak dvou zlomkovitých talentů J. J. Langra a J. J. Kaliny. Tito národní ro-

mantikové pili ze čtyř zdrojů literárně-kulturních: z filosofického učení Rousseauova o spasné blaženosti žití lidového uprostřed vždy mladé a civilisací neporušené přírody; z Herderovy nauky o národních písních jako o mateřštině člověčenstva; z Goethova názoru o bytostné jednotě poesie umělé i „přirozené“; konečně ze záliby heidelberské romantiky pro dávnověkost, jak se jeví v bájesloví, v pověstech, ve zvycích. K pramenům zahraničním družily se u nich podněty domácí: zlidovění všeho duševního života, které postupovalo od reformních převratů josefinských v českém světě vždy účinněji; víra v jednotu Slovanstva, která živila se hlavně ze studia primitivních tradic různých slovanských kmenů; romantické pojetí národnosti, jež hledalo ethnický i kulturní svéráz tam, kde navršil se náplav cizích ideí a vlivů. I nacházeli naši vlastenečtí Herderovci v lidové písni nejen ideální svět čistého lidství a ušlechtilé prostoty, nýbrž i pravou podstatu národního ducha českého a slovanského; ba nalézali tu více: prototypy všech hlavních druhů básnických, od milostné písně po balladu, od elegie po náboženský zpěv, od idylly po menší historickou skladbu. Tak neznal národní romantik vyššího cíle než přiblížiti se poesii lidové a bezpečnější cesty než studovati původní prameny a při pohružování se do nich vnikati ke kmenové svéráznosti; na rozdíl od literatury klassické, kdy esthetický kritik podporoval básníka v chápání velikých vzorů, hlásí se v době romantické zanícený ethnograf za jeho pomocníka.

Co přidal Karel Jaromír Erben ze svého k této hromadné methodě své doby a své školy?

Jeho literárně-vědecká průprava byla široká a důkladná, stejně extensivní jako intensivní. Erben znal až do nejjemnějších motivických kořenů a formálních vláken prostonárodní pověsti, báchorky, písně a říkadla a to nejen české: slovesná tradice všech Slovanů jej

zajímá a zaměstnává, ale v celé hledá s umem srovnávacího badatele rysy společné a jednotné. Erben tíhnul vždy a všude k základním typům; dovedl je vystopovati pozornou komparací; dovedl je zkombinovati ze zlomků a trosek; a především dovedl je silou tvůrčí intuice uhodnouti za formou zastírající a v podání porušeném. Jen tyto základní, typické rysy z poesie lidové chtěl Erben vždy přenášeti do umělé literatury; z nich uvil uvědoměle a vkusně svou „Kytici". Ale Erbenův postup při hledání a propracování těchto typických motivů zcela byl nesen romantickou dvojí tendencí, jíž zůstal stejně věren Erben národopisec jako Erben básník. Věřil, že na dně veškeré slovesné tradice lidu slovanského šeří se zbytky pradávného, předkřesťanského bájesloví; že báchorky a pověsti jsou matným, ale nesporným odleskem starobylých mythů; že ve zvykoslovném bohatství lidového života zachránily se předhistorické formy náboženských obřadů na počest, k zažehnání, k usmíření živelných božstev. V tom byl Erben nejen žákem Jakuba Grimma, ale i vyznavačem theorií, jež v Čechách hájili K. S. Amerling, J. I. Hanuš, a jimž dovedl tak statečně vzdorovati jasný duch B. Němcové. Avšak právě jako B. Němcová, jeho ctitelka a přítelkyně, byl i K. J. Erben přesvědčen, že veškeré lidové podání prostonárodní je řízeno velkými a čistě humanitními zákony, že toto ethos vítězí v epice lidové všude, a že tedy jen ten básník přiblíží se lidovému duchu který osnuje své dílo právě na ideích mravního řádu, jaké lid vyznává a stále mění v čin. V tom jest Erben ryzím Rousseauovcem, naplněným světlou věrou v přirozenou dokonalost a mravní svrchovanost prostého člověka, v tom jest i učitelem našich vesnických romanopisců, hlavně Karoliny Světlé, která chce rozvrácenou společnost ozdraviti vznešenými ethickými postavami z venkova . . . **Bůh je v lidu.**

Z těchto romantických předpokladů zbudováno jest v skladbách epických i Erbenovo dílo básnické, opřené o pevné pilíře vědeckého poznání lidové poesie. Není náhodou, že Erben užil svých zásad v epice a tak se odklonil od postupu Čelakovského z „Ohlasu písní českých". Vznětlivý, kypící, neklidný Čelakovský, v němž všecky dobře míněné pokusy o pedanterii nedovedly umlčeti temperamentu uměleckého, byl subjektivista ven a ven; měl ke všemu vášnivý a bezprostřední vztah a musil jej vždy znovu, ať kteroukoliv formou projeviti — ať chtěl, co chtěl, psal lyriku, tu jarou, svěží, jasnou sluneční lyriku, pro kterou ho nepřestáváme milovati — a čísti, i když se nám jeho antagonista Kollár stal úctyhodným, ale nestravitelným klassikem. Erben, ač byl mistr básnické nálady, ač rozuměl řeči přírody, byl pravým protikladem poety lyrického; v celém jeho tvoření nenajde se bezprostřední a nutný výtrysk vnitřní bytosti, nenajde se lyrická zpověď, nenajde se rhytmické uvolnění citového napětí. Naopak všude osobnost ztrácí se za objektem, básník mizí pod dějem, srdce se podřizuje slohové kázni uměleckého rozumu; nemůže býti většího kontrastu k Máchovi, který v zpěvním subjektivismu zlyrisoval vše, básnickou povídku i romantické drama, historický román i novellistickou krajinomalbu. Erbena k epice vedlo tedy samo duševní ustrojení, a nebylo ani třeba Langrových bystrých vývodů o výlučné oprávněnosti epiky a nikoliv též lyriky v duchu lidovém, nebylo třeba prudkého, byť syrového podnětu Kalinova, aby Erben soustředil svůj zájem na balladu námětu i slohu prostonárodního.

Erben jest náš klassický balladik, nikým posud nepředstižený. Řekne-li se o něm: „hle, český Bürger", pověděo se tím cosi velmi nepřesného a lichého. Bürger se vší výbojnou silou úsečné své epiky neznačí více než průpravný stupeň balladiky Goethovy, která teprve

má ethos i pathos, jakých na balladě požadujeme; ale Erben není pro nikoho průpravným stupněm, není vůči nikomu provisoriem, ani vůči Nerudovi — neboť Nerudovi přísluší spíše český název definitivního klassika české legendy v prostonárodním duchu. Ballada Erbenova založena jest na obou zmíněných vůdčích ideích básníkových, na mythologickém pojetí tradic lidových a na ethickém pojetí primitivního života; nemá tedy v ní místa ani suchý a vyprahlý racionalism, který defloroval zemi, ani temný, beznadějný, fatalistický názor o slepé a bezmezné nadvládě černých pudů, jimž člověk propadá jako odsouzená kořist. Erbenovy ballady zobrazují člověka v mravním sporu a v dramatickém zápasu s nadpřirozenými silami a mocnostmi, v nichž žijí vyhnanský svůj život staří pohanští bohové a bůžkové, jak je zná lidová obraznost. Člověk již již klesá v jejich moc, když tu v náhlém osvícení pevnou věrou ve vítězství dobra rozvije všecku svou mravní energii, aby zvítězil . . . staří bozi, démoni, běsové jsou překonáni svrchovanou vůlí mravního Boha na nebesích. Nebudu opakovati ztrivialisovaného srovnání Bürgerovy „Lenory“ a „Svatebních košil“; upozorním raději, že v slavné balladě Čelakovského, „Tomanu a lesní panně“, nezaujal básník harmonického hlediska Erbenova: kde zlá síla rdousivé vášně schvátí seslabené srdce člověkovo, tam nic nepomůže; žádná přímluva, žádná spravedlnost, žádná ethika — člověk v boji s temnými mocnostmi klesá. Znamená-li pojem básníka především vášnivého uctívatele prudkých sil tvůrčích, ale zároveň ničivých pudů, lákajících a strhujících démonů, není Erben právě tak básníkem, jako jím jest přede všemi jinými Mácha. Avšak ten pojem obsahuje ještě druhý, komplementární typ: harmonického překonavatele centrifugálních sil, krotitele a ochočovatele pudů, zaklínače duchů — a potom Erben jest z velkých básníků.

Leč dramaticky stupňovaný epický děj, v němž šeří se mythologické tradice, a jejž spíná ethická idea, nestačí ještě, aby báseň byla balladou. K tomu jest především třeba, aby každý dějový moment v suggestivní přesvědčivosti vyrůstal z krajinné nálady, aby příroda, obklopující člověka neznámými silami, prozrazovala celým ovzduším, veškerým laděním světel a stínů, všemi zvuky a hlasy svou účast na osudu člověkově. A toho tajemství neznal v našem básnictví nikdo lépe než Erben — a jeho antipod Mácha. To jsou naši dva první krajináři, onen spíše kreslíř ostré, plastické, charakteristické linie, tento více malíř kolorista· štětce, od díla k dílu bohatšího. Snad rozdíl jich spočívá ještě hlouběji: Erben, ctitel typického, hledá v české přírodě nejcharakterističtější scenerie a potlačuje svoje osobní zření, Máchovi, náladovci a impressionistovi, jde o krajinné zrcadlení vlastního nitra. Erbenovský výsek přírody zavolá na vás sám, bez zvláštních duševních předpokladů: nejsou ty zhuštěné krajinářské a přírodní obrázky Erbenovy, kterých nezapomenete do smrti, až klassicky normální? Jsou to malá arcidílka, jež vypracována o sobě, stačila by na slávu básnickou; ale oč větší chvály zaslouží proto, že přiléhají tak zákonitě k celku poetickému!

Erbenova methoda pracovní, která staví jej jako umělce tak vysoko, mířila vždycky k tomu, aby všecky dobře odvážené a až ke dnu vyčerpané prostředky básnické stály ve službě konečného organického celku. Erben měl schopnost státi se v nejedné věci básnickým virtuosem (a nedostalo se mu oné šíře ducha, která před virtuositou chrání), virtuosem ve veršovém krajinářství, v charakterisační zvukomalbě, v hospodárném soustředění zkráceného výrazu, v rozmarné hře assonance a rýmu, v opakování příznačných motivů atd. Avšak Erben, kterému šlo vždy o typ a nikdy o zrůdu a odrůdu, vždy o linii a nikdy o arabesku, vždy o dramatičnost a

nikdy o překvapující střižení děje, pohrdl slávou příliš lacinou a pracoval s krajní svědomitostí a s nejvýše klidnou jistotou na organickém rozvití všech ryze básnických prvků dramatických svých ballad . . . tvořil těžce, pomalu, leč svrchovaně poctivě. Proto právě ti básníci, kterým šlo nade vše o literární poctivost, přilnuli k němu jako k svému mistru; Neruda byl v čele jich. A proto také Erbenova „Kytice“ nepodléhá rzi času; jest z příliš dobrého kovu a příliš dobře pracována.

Měli bychom snad promluvit ještě dle starého zvyku o českosti „Kytice“ a velebit ji právě za to. Jsou však věci samozřejmé, jež dokazovat a opakovat jest nevinnou, ale dvojnásob zbytečnou pošetilostí: krása a českost podřipské krajiny Manesových kreseb na staroměstském orloji, předehry k Smetanově „Libuši“ — a Erbenovy „Kytice“ patří sem. — „A všecka tato díla jsou skvoucí jako v první den!“

Karel Havlíček — osvětový buditel lidu.

Když na podzim roku 1840 devatenáctiletý Karel Havlíček vstupoval do pražského semináře, činil tento významný krok, jenž byl v částečném sporu s proticírkevním a protidogmatickým názorem mladého filosofa, především proto, že viděl v kněžském úřadě nejjistější a nejsnazší možnost pracovati mezi lidem soustavně pro národní a veřejné uvědomění, které od vstupu do Prahy mocně a účinně ovládalo jeho plány a touhy. Leč pevné plány statečné vůle příliš záhy se ztroskotaly o poctivou důslednost břitkého rozumu, a Havlíček počal hledati nové formy pro svoje buditelské úsilí: chtěl býti učitelem, chtěl býti profesorem a posléze, odloživ i tyto možnosti, zvolil nejúčinnější povolání ve službě lidového buditelství: spisovatelství a novinářství. Několik let mezi vyloučením z bohosloví a ujetím se redakce Pražských Novin vyplnil Havlíček přípravou k novinářství a spisovatelství, a příprava ta podložena jest jednotící organisační myšlenkou.

Havlíček, jenž celým původem, celou povahou, celým názorem hlásil se k lidu, shledával se zklamáním promíšeným nevolí, že obrozenské snahy české, jak je formulovala léta dvacátá a třicátá, kdy výsledky výlučných snah učeneckých a básnických počaly pronikati do života, zůstávají naprosto cizí vrstvám venkovským neb pohlížejí na lid s hlediska kusého a jednostranného.

Kdežto praktické, účelné, rozumácké století XVIII. v aristokratickém svém osvícenství shlíželo na lid s výše svého tak spokojeného, tak blažícího, tak hotového názoru a dávalo mu ve spisech populárních skrovné a ušlechtilé almužny poznání ze svého pokladu moudrosti, vědy a pravdy, postavil se romantický směr, představovaný především básníky a sběrateli prostonárodních památek, na stanovisko opačné: viděl v lidu zázračný odkaz ztracené přírody, poslední zbytek původní krásy, nepřebraný souhrn primitivní dokonalosti. Kdežto tedy osvícenci lid podceňovali, snažíce se velmi povrchně přizpůsobiti jej své patentované učenecké pravdě a životní moudrosti, přeceňovali romantikové kulturu lidovou, nepřihlížejíce k živým potřebám přítomnosti a neuvědomujíce si jeho myšlenkové nevyspělosti ani zpožděného vývoje. Jestliže osvícenci F. F. Procházka, V. M. Kramerius, Fr. J. Tomsa, Jan Rulík, Jan Hýbl viděli v lidu pověrečný a zatemnělý dav, který dlužno osvítiti nepůvodním sice, ale jasným a pronikavým světlem vznešené vzdělanosti novodobé, pohlíželi romantikové F. L. Čelakovský, P. J. Šafařík, V. Hanka k lidu jako k ideálu shrnujícímu v souladu charakteristickém a s poetičností radostnou základní rysy povahy národní. Havlíček, jehož rozum i zkušenost vinily oba názory ze lži a z povrchnosti, hleděl na věc naprosto jinak: viděl v lidu významného a hlavního součinitele národního obrození, součinitele, s nímž jediné vedle intelligence lze počítati; shledával na venkově utajené mravní síly, které by mocně mohly hnáti kola života národního — ale připomínal stále, že síly ty nutno vybaviti, že součinitele toho dlužno teprve získati, — že tedy první práce jest uvědomování vrstev lidových, probouzení ukrytých hodnot v lidu, pěstování a šíření intelligence lidové.

Tento názor zavazující k úsilné, soustavné a drobné práci, jež neleká se prostředků a nástrojů sebe skrovněj-

ších, souvisí těsně s Havlíčkovým základním programem politickým, který rozvinul solidárně se stranou národně liberální vůči revoluci r. 1848 a vůči vládě v době absolutismu: vnější vystoupení politické může míti teprve cenu a úspěch, když je bude předcházeti vnitřní uvědomění, národní organisace a konsolidace; když proti vnějšímu násilí bude státi vnitřní síla; když cizácká zvůle vlády se střetne s veřejným a politickým uvědoměním upevněného národa. Ba, názor ten dal by se charakterisovati též jako poslední domyšlení ideje konstituce v oboru osvětovém: teprve vzdělání, uvědomění, pochopení dává obsah vládě lidové a representativní; čím bude v lidu více vědění a poznání, tím silnější bude jeho moc a to nejen moc k činu, nýbrž i moc k odporu. V tomto programu, jenž čte se právě tak mezi řádky Pražských Novin jako ve sloupcích Národních Novin, jenž oživuje Slovana i tvoří pozadí Kutnohorských epištol, spočívá klidná síla, bezpečná jistota, prozíravá reálnost Havlíčkovy politiky: slavíce Havlíčka jako osvětového buditele lidu, slavíme jej zároveň ve vlastním ohnisku jeho snah, ve vlastním krystalisačním bodě jeho životního díla.

Pro buditelskou práci volí Havlíček dvojí cestu, která však namnoze se stýká a kříží. Jednak pracuje drobnou osvětovou organisací buď osobně buď inspiračně jako novinář; jednak volí pro buditelství za nejúčinnější nástroj publicistické své orgány. V Německém Brodě po návratu z Ruska r. 1844 a 1845 vidíme Havlíčka z blízka při drobné práci organisační: rozšiřuje mezi neuvědomělým měšťanstvem i mezi venkovany české knihy, pomáhá zakládati lidovou knihovnu v městě, přemýšlí o soustředění a upravení knihovnické akce vůbec a pomýšlí na zřízení Společnosti k zřizování a zvelebování místních knihoven v Čechách, na Moravě i na Slovensku, která

se však neuskuteční, zavádí do měst „české besedy“ jako úspěšný prostředek uvědomění jazykového, pracuje prakticky k očištění komoleného mateřského jazyka v konversaci, pořádá ochotnická představení, bojuje všude proti dvojjazyčnosti, vida v ní — v životě soukromém — nikoliv nutnost poměrů, nýbrž nedostatek mravní upřímnosti a rozhodnosti.

Na první pohled vůbec není rozdílu mezi touto drobnou buditelskou prací Havlíčkovou v Německém Brodě a průměrnými snahami ostatních organisátorů lidových ve smyslu obrození národního na českém venkově; přihlédneme-li však blíže, uznamenáme vzácnou potud promyšlenost, soustavnost a jednotnost této Havlíčkovy práce. Zvláště jasně svědčí o tom jeho snahy ve prospěch knihovnictví. Kdežto starší, naivnější buditelé rozhazovali a rozšiřovali české spisy v lidu nahodile, dobrodružně, maně a bez programu, jak svědčí vysoce charakteristické příklady poněkud groteskních protichůdců Koniášových Řehoře, Šmidingra a Krolmusa, hledá uvědomělý Havlíček potřebný a případný orgán pro tuto činnost a nalézá jej v lidových bibliotékách, jež opětně míní organisovati, sjednotiti, uceliti. Tato snaha Havlíčkova má typický dosah: dotud bibliotéky, zřízené a vydržované státem, církví, duchovními řády, kavalíry, jsou výlučné, absolutistické, učenecké bašty vzdělanosti knižní a naukové, nyní v rukách obcí, spolků, jednotlivců mají se státi zdroji laické, lidové, životní a veřejné vzdělanosti. Byť nebyl Havlíček dospěl nad plán a osnovu, jak bylo přirozeno v době tísně a tlaku hospodářského, mravního, politického, národního, přece vrhl krásným rozmachem rozsevače zrní, z něhož některé v trní bylo udušeno, jiné však přece vzklíčilo, třeba až později.

Když Havlíček přestěhoval se jako spisovatel a redaktor do Prahy, neměl arciť času přikládati sám bezpro-

středně ruky k drobné práci osvětné jako na venkově, ale za to ji organisoval novinářsky. Otvíral rád sloupce obou svých listů, zejména pak Pražských Novin, vycházejících v době občanského míru a klíčení, zprávám o této činnosti na venkově, vybízel, aby mu byly podávány zvěsti o ruchu buditelském, o uvědomění jazykovém, o zakládání knihoven, o znárodňování života společenského a spolkového ve venkovských městech a městečkách; obracel veřejnou pozornost k podobným podnikům pražským dosahu všeobecně národního; získával příznivce a příspěvky pro českou školu průmyslovou; upozorňoval na Českou Matici a na sbírky musejní; důvtipně a rozhodně řešil otázku osamotnění českého divadla a dával konečně v době svrchované stísněnosti vládním absolutismem, dne 2. listopadu 1850, v Slovanu návrh na nepolitickou organisaci lidových snah osvětových s účelem podpůrným i propagačním, jež pracujíc především k umožnění studia nadané mládeži, právem by nesla významné jméno Jednota Komenská neb Spolek Komenský. Vůbec v této době, kdy aktivní politika česká zmrazena byla drsným proudem ledového absolutismu, propagoval Havlíček s důrazem dvojnásobným vnitřní osvětovou práci a proto opětovně zabýval se otázkami školství.

Než vlastní obor Havlíčkova buditelství osvětně lidového bylo buditelství politické: tu znamená Havlíčkova činnost naprosto nový směr národních našich snah. Jako novinář a publicista má Havlíček význam dvojí: jednak byl první, kdo otevřeně, mužně a statečně pěstoval politickou žurnalistiku, kdo v době reakce, mdloby a opatrnictví hájil liberálně národnostní program proti vládě, jednak publicistikou přímo lid vychovával. Havlíček byl pravý protiklad demagoga: obracel se vždy k uvědomělému intelektu, jejž přesvědčoval a nesváděl; hledal vždy souvislé odůvodnění svých názorů,

které vzdělávalo a neoslepovalo úsudku a soudnosti, učil lid politicky mysliti a dívati se na veřejné záležitosti klidně, věcně, všestranně a realisticky. Jeho politické články nebyly jen plamennou výzvou k činu, nýbrž spolehlivou pomůckou k vzdělání, a jestliže Havlíček nemohl uskutečniti svého plánu, aby po částech byla podána v „Pražských Novinách" encyklopedie politická, zavinily to především trapné censurní poměry.

Havlíček pevně ovládal vzácný a křehký nástroj, jehož bylo nevyhnutelně potřebí k buditelství lidovému: lidovou řeč a lidový sloh. Jeho silně vyvinutá schopnost rozumová vedla jej k vyjadřování podstatných rysů myšlenkových způsobem přesným a jasným; jeho břitký vtip solil a kořenil myšlenky svojí ostrou a dráždivou příchutí; jeho nevšední smysl pro účelnost volil vždy formu úsečnou: Havlíček nebyl epigrammatikem jen v žahavých svých verších, nýbrž i v žurnalistické své próse. Miloval a správně chápal stilovou původnost národní písně české, její rychlý spád, její pointovaný vtip, její průzračnou slunnost, nač před ním uhodil již s tak skvostnou básnickou intuicí spřízněný s ním Čelakovský. Na Rusku literární škola „naturalistů", s velkým tvůrčím duchem Gogolovým v čele, upozornila Havlíčka, jak lze vykořistiti darů reálného života i reálného jazyka pro literaturu a vytvořiti odtud skutečné umění realistické, které má nejen svůj způsob nazírací, nýbrž i vyjadřovací. Studium velkých německých a francouzských osvícenců, jmenovitě Voltaira a Lessinga, ukázalo mu, že jasnost, koncisnost, břitkost výrazu literárního není jen methodický nástroj, nýbrž přímo zbraň. Za těchto vlivů vypracoval Havlíček svůj ryzí, mužný, sečný a pružný sloh nejen z lidových prvků vytvořený, nýbrž i pro lid určený a lidem nadšeně přijatý: a v tvůrčí té síle slohové jest také díl Havlíčkovy práce lidově výchovné a osvětové.

Lze si posléze položiti otázku po konečných výsledcích Havlíčkových snah lidově osvětových a vzdělavatelně výchovných a zkoumati, kterou měrou Havlíček přispěl jimi k pokroku národnímu. A tu hlásí se dvojí odpověď. Jedna zjišťuje sílu a stupeň lidového uvědomění, probuzení, vzdělání, jež bylo dílem Havlíčkovým: zapadlé horské vesnice přijaly jeho časopisy, jeho slovo, jeho myšlenky, a v mnohých českých krajinách znamená přijetí a pochopení publicistiky Havlíčkovy první krok od výlučného zájmu náboženského k zájmu politickému a veřejnému. Srdce českého lidu, tak horoucně bijící, mělo do Havlíčka rhytmus náboženské meditace, od Havlíčka rhytmus politického činu. Druhá odpověď má spíše ráz extensivní i vykládá, kteřak Havlíček rozšířil a prohloubil pojem národa do počátku čtyřicátých let celkem akademický a kusý. V době, kdy na vždy končí poddanství a kdy buduje se stát na podkladě demokratickém, pojímá Havlíček cele a plně národ ve smyslu lidovém a odhazuje tak na vždy učenecký blud XVI. věku, oživený nad to interessy feudální aristokracie, o teritoriální podstatě národního snažení. Lze říci, že současně s Havlíčkem lid vstupuje vědomě a významně do areny života národního. Jen o rok starší než Havlíček jsou Božena Němcová a Josef Manes, dva zjevy jemu značně příbuzné, z nichž jeden odhaluje podstatu lidu literárně, druhý výtvarně; o tři léta později než Havlíček rodí se Bedřich Smetana, jenž vystihne tuto podstatu lidovou hudebně. Havlíček stojí bratrsky a významně mezi nimi, a na přímém, vysokém čele leží mu jasný paprsek krásného vědomí, že jeho přičiněním vstupuje k práci národní lid vzdělanější a osvícenější. (Psáno roku 1906.)

Básnická osobnost Boženy Němcové.

(Psáno k padesátému výročí její smrti dne 21. ledna 1912.)

K nejdramatičtějším zjevům v rozvlněném divadle našeho novověkého duševního života patří beze sporu ony složité a namnoze záhadné postavy, které svou činností, svými myšlenkami a svými díly dávají vlastní ráz přechodné a kritické době padesátých let předešlého věku. Jejich osudy, skoro vždy problematické a nejednou tragicky zauzlené, odehrávají se s napínavým svým kolísáním, s bolestnou svou vnitřní neuspokojeností na sopečné půdě času podmračného a dusného, kdy nátlak zevních mocností nedopouští dýchat ani mluvit. V nenávratné a elegické dálce šeří se za nimi myšlenkový a citový svět romantiky, jíž patřilo jejich mládí, avšak veškeré tužby této neuspokojené generace prahnou jinam: do oblasti činorodé skutečnosti a společensky reformního myšlení. Z tohoto konfliktu překonaného a vyžitého romantismu s nedomyšlenými formami liberálního evropanství vzniká řada nebezpečných a osudných krisí, které docela otřesou životní rovnováhou celé té generace. Duchy slabé, náchylné k pohodlnému kvietismu, ukolébá reakce docela svou romantickou písní, v níž se uspávající historismus pojí s kulturní dekoračností; ukolébavka ta stala se zlým osudem nejen studenému Tomkovi, nýbrž i blouznivému Hanušovi. Duchové silní, kteří neznají kompromisů, vrhnou se celou

bytostí v boj za nové hodnoty, podceňujíce namnoze moci historické tradice a nátlaku veřejných poměrů: jaký div, že právě nejšlechetnější z nich, jako muž myšlenky Augustin Smetana a muž činu Karel Havlíček, padnou rozdrceni v nerovném zápase? Jiní, u nichž veřejný skutek nejde ruku v ruce se soukromým přesvědčením, zapředou se v sebeobraně do hustých vláken snění a toužení a ztratí se světu: u Nebeského jest to předivo básnické dumy a učeného literárního poznání, u Klácela předivo filosofických utopií. A hle, mezi těmito přechodními zjevy myslitelů a publicistů, učenců a básníků, rozpoltěných až do hlubin duše a většinou nenaplnivších vlastního osudu, stojí také ženská postava, první naše moderní žena vůbec, Božena Němcová, která silou básnické své osobnosti dovedla překlenouti bytostné spory oné kritické doby a, třebaže za cenu životního štěstí, vytvořiti vyšší synthesu, jaká ucházela mužským jejím druhům.

Dobrá polovina bytosti Boženy Němcové byla romantická. Její dětství a panenství vyrůstalo v odlesku skvělého dvora romantického, kdež dobrodružství bylo běžnou životní formou. Co vídala krásná dcera poněmčilého štolby v smělých liniích ve skutečnosti, toho matný odlesk hledala v konvenčním romantickém čtení, živícím žízeň lásky, sentimentální neklid pobouřeného srdce a opojné horování o budoucnosti dobrodružné. Tyto knihy německých lžiromantiků otevřely její plamenný zrak i pro krásu krajiny, kde vyspěla: tak jako v novelách tvořily i v ratibořické skutečnosti divoké hory s hlubokými hvozdy a se starými hrady pozadí života a sesílaly s temných svých výšek do kvetoucích údolí s idyllickými zákoutími svoje zkazky a pověsti.

Manželství Boženy Němcové znamenalo náhlé a kruté procitnutí z romantického snu do syrové a drsné skutečnosti, přineslo jí však na různých zastaveních

své křížové pouti sblížení s romantickou kulturou. Neurčitý a blouznivý romantism dívčí mění se pak v uvědomělou českou vlasteneckou romantiku: B. Němcová zamiluje si českou řeč i českou minulost, sní o mesiášském poslání ženině v národním obrození. oblíbí si prostý venkovský lid jako pravého, neporušeného nositele svébytnosti národní. Pražská literární společnost, kde se půvabná a vášnivá mladá paní rozvije, jsouc obdivována a milována, obrátí tento její vlastenecký romantism směrem národopisným; stává se sběratelkou báchorek i zvykoslovných tradic. Ale v této chvíli probouzí se v ní romantický básník, jemuž všecko poznání jest pouhopouhou látkou pro umělecké tvoření a všecek národopisný materiál záminkou vyjádření vlastní osobnosti.

Báchorky B. Němcové mají z lidu většinou jen motivy; jinak jsou to poetická díla, jak to od pohádek žádala estetika německých romantiků. Již v těchto časných dílech B. Němcové poznáváme, kolik v jejím umění jest ryze romantického. Především jest to nadšený a důvěrný kult přírody, s kterou hrdinové a hrdinky B. Němcové vždy žijí v nejněžnějším souladu: hned cítíme Rousseauovo důrazné evangelium přírody, hned zaznívají k nám ohlasy německé symbolisující filosofie přírodní, hned obdivujeme se jemným pozorováním světelných, barevných a vzdušných jevů, připomínajícím, že básnířka patří pokolení, u něhož počíná moderní krajinomalba. Romantický naturalism B. Němcové není jen vyznáním smyslového zanícení a citového oddání se; domyslila si jej v celou soustavu životní. Hlavní problém, jímž se zabývají i nejhlubší její práce, jest naléhavá otázka, jak zachovati základní shodu a shodu člověka s přírodou. Božena Němcová odpovídá k té otázce naivní důvěrou v onen řád a zákon, jejž příroda každému z nás vepsala hluboko do srdce, jenž se u člověka neporušeného kulturou projevuje řečí pudů. a který jest uskutečňován

nejdokonaleji v lásce všech ke všem. I intensivní přesvědčení B. Němcové o posvátnosti a vznešenosti erotiky souvisí s tímto romantickým naturalismem: jak se ozve v srdci prudká a vášnivá pobídka lásky, jdi za ní a na nic se neohlížej; toť mluví k tobě sám hlas přírody, a neposlechneš-li ho, prohřešil jsi se proti nejvyššímu zákonu. Naturae convenienter vivere — tato starověká moudrost byla i posledním přesvědčením B. Němcové. Její bohatá tvůrčí obraznost neumdlela nikdy vytvářeti z plnosti lidového života typické postavy, které se docela oddaly tomuto zákonu souhlasu s přírodou; mezi nimi jsou v převaze statečné a vášnivé bytosti dívčí, rozkošné milenky a obětavé hrdinky, z nichž každá má kus ze své tvůrkyně, prošedší všemi formami duchovního i smyslového milování.

Ale nejvyšším výtvorem, v němž se zrcadlí romantický naturalism Boženy Němcové, jest její „Babička“. Odborné zkoumání poučuje nás vždy zevrubněji o tom, že v kouzelné té selance jest mnohem méně doslovné reality a vzpomínkových dokumentů než básnické stilisace a umělecky romantického úmyslu; podrobná kritika musí nám ještě ukázati komposiční zákony tohoto promyšleného arcidíla. Základním motivem knihy jest harmonie člověka s přírodou jej obkličující — život vyrovnaný a pokojný jest pouhým věncem slavností práce i plesu, k nimž věčně se omlazující příroda dává stále nové pozadí. Lidé prostí, hlavně zbožná filosofka od kolovratu, nesmrtelná babička, jsou přírodě nejblíže a proto nebloudí; ba děti, jimž zasvěcena většina knihy, jsou přímo kusem přírody samé. Zachovávajíce zákon přirozený, překlínají tito prostoduší a nevinní lidé rozdíly sociální: v skoro báchorkové optice se podařilo básnířce vyrovnati propast mezi vévodským dvorem a prostými podruhy a chalupníky. Tak jako v pravé idylle jest v „Babičce“ všecko samozřejmé a spontanní; pod volným proudem

naivní kroniky se skoro ztrácejí dějové linie, a kronika člověka jest málo více než doplněk kroniky přírodní. Mluvíme-li o duchu knihy, máme před sebou typický příklad české romantiky, chtěli-li bychom však dílo hodnotiti, připočteme je ke klassickým kusům české literatury. Podobně dalo by se to říci snad ještě o Erbenově „Kytici".

Avšak heslem romantismu Boženu Němcovou cele nevystihneme; na to jest příliš dcerou nové doby. Na rozdíl od typických romantiků přinesla si do kolébky velmi intensivní dar pozorovatelský a značně silný sklon intellektuální hloubavosti; i v tom jeví se předchůdkyní nejedné české spisovatelky moderní. Její dar pozorovatelský vyspěl neobyčejně při národopisném sběratelství i na rozsáhlých cestách, které jí odhalily český lid v nejrůznějších kmenových a krajinných útvarech. Ale B. Němcová nepozoruje pouze národopisné zvláštnosti a tradiční přežitky; nejinak než Karel Havlíček, její věrný přítel a osvícený kritik, zajímá se živě o veškeré projevy společenského, mravního i charakterního stavu na venkově a se stejnou bezprostředností jako Havlíček zachycuje toto vše v barvitých obrázcích, dodnes nedoceněných. Ještě jedním, snad nejpodstatnějším rysem souvisí její pozorovatelský realismus s Havlíčkem: jednotlivé postřehy se nerozpadávají v nahodilou mosaiku, ježto je slučuje organicky celistvý názor životní. B. Němcová byla hlava dumavá a přemýšlivá od přirozenosti; přátelské svazky s hegelovskými mysliteli, jako byli Hanuš a Klácel, přiblížily jí synthetickou filosofii německou, všecky časové otázky, jak jimi „Mladé Německo" prosytilo literaturu, zachvívaly jejím nitrem, prahnoucím po sociálním obrození.

Odlesk toho nacházíme v jejích pracích, hlavně pozdějších, kde nejednou se objevuje sklon k tendenci ne vždy bez obětí uměleckých. Ale i slabší práce B. Němcové, na př. „Pohorská vesnice" nebo „V zámku a pod-

zámčí“ ukazují, jak ryzí umělecký instinkt ji chránil před scestím, na němž zcela zabloudily soudobé spisovatelky německé a francouzské. Veškeré jednostranné sledování tendencí zavádí k schematičnosti a potlačuje barevnou plnost života; čím přibývá theorematům na důraznosti, tím ztrácívají postavy na plastice. Karolina Světlá, která sledovala G. Sandovou na cestě konstruktivní tendence, nevyhnula se zcela těmto úskalím. B. Němcová však byla příliš vyzbrojena pozorovatelskou zkušeností a příliš prosycena oním blahodárným romantickým naturalismem, že neztratila rovnováhy: figury jejích povídek jsou tak pevně a zákonně postaveny, že jim neublíží ani zařazení do toho, od onoho programního plánu; přerůstají prostě přes něj. Ovšem, nesmíme zapomenouti, že se Němcová v podstatě vůbec nedotkla oné formy, kde toto nebezpečí hrozí teprve ve své neodbytnosti, totiž románu; chystala se k němu mnohokráte. Učinila náběhy, a přece na konec zůstala jasnou a šťastnou vypravovatelkou kratších, přehledných, souměrných povídek.

Čemu se máme u této složité literární bytosti obdivovati nejvíce? Jejímu skoro báchorkovitému romantickému naturalismu? Či spíše síle a přesnosti národopisného pozorování? Nebo myšlenkové odvaze, u tehdejších žen výjimečné, s níž se ponořila do hloubání o filosofických a společenských otázkách? Nebo onomu jistému a neporušitelnému instinktu básnickému, který ji vždy ochránil před uměleckým bludem? Byli bychom nejen krátkozrací, ale i k Boženě Němcové nespravedliví, kdybychom nepochopili, že výše než tyto složky její individuality stojí onen jednotící princip, který dovedl synteticky překlenouti kontrasty a jenž byl literární obdobou oné vnitřní vítězné síly životní, která ze ženy trpící, pokořené, churavé a nuzné činila vždy jasnou a věřící vyznavačku života, jeho radostnou a plesnou pěvkyni.

— —

Karolina Světlá.

Z nejpamátnějších výjevů naší moderní literatury zůstane vždy ona vzrušená a významná rozmluva, která na počátku roku 1851 postavila do příkrého protikladu obě nejnadanější představitelky tehdejšího českého ženství: Boženu Němcovou a Johanku Rottovou. Proti krásné, jednatřicetileté paní, která znala dobrodružství lásky, tíhu a zklamání manželství, opojení, ale i vystřízlivění milostných přátelství, štěstí, avšak též pokoření a bídu mateřství, stála tu energická, spíše zajímavá než půvabná dívka, jež jako nevěsta měla ve svých jedenadvaceti letech všecek život teprve před sebou a která prožívala prozatím skutečnost spíše v touhách a v knihách, než ve vlastním osudu. Proti svůdné a odvážné bohémce, proslulé již ve vlasteneckých vrstvách, do nichž skládali literární znalci nejskvělejší naděje, vystupovala tu přísně vychovaná slečna z měšťanské rodiny pražské, korrektní nevěsta vzorného a poněkud pedantického professora, která posud nesměla ni nejmenší maličkostí se projeviti literárně. A hle: mladistvá Johanka Rottová odvážila se slavnou svou přítelkyni Boženu Němcovou posuzovati co nejpřísněji jako spisovatelku. Vytýkala jí nedostatek hloubky, přílišné ulpívání na malebném povrchu života, neprominutelnou lhostejnost k vážným otázkám života, nesoustředěnost a stálé rozptylování se... a Božena Němcová dala přísné karatelce za pravdu. Ne-

nastoupila ovšem ani po roce 1850 cesty, kterou jí nadšená horlitelka tak důtklivě doporoučela a která znamenala v podstatě cosi mnohem vyššího, než pouhé opuštění národopisné drobnomalby a pokrokového žurnalismu, v čemž si Němcová do r. 1851 tolik libovala,— v hovoru vystoupila základní různost obou žen, která měla po celé století zůstati takřka bytostným protikladem českých žen básnířek. Právě tím jest onen dramatický rozhovor z prosince 1851 tak památný, že v něm střetl se typ básnířky naivní, přírodní, bezprostřední, s typem ženy reflexivní, krajně osobní, přemítavé a složité.

Božena Němcová jest pravý genius ženské naivnosti, která se nedala ničím porušiti a přehlušiti. Dceru zachovalého pohorského kraje a rázovitého pohraničního lidu mohlo tolik různých vlivů a dojmů svésti s cesty přirozené bezprostřednosti; pokoušely se o to, ale zcela marně. Neztratila ze své mladistvé, ba přímo jarní přirozenosti ničeho ani v panských kruzích galantního dvora ratibořského, ani mezi učenci a spisovateli, které poznala ve vlastenecké a romantické Praze. Ač přijala do duše mnoho dojmů a podnětů z básnictví romantického, ač nebyla nepřístupna filosofickým myšlenkám, do nichž ji přátelé stále zasvěcovali, ač četla s hlasitým souhlasem mladoněmecké horlitele společenského přerodu, přece zachovala si vždy naivní svou mysl, přirozené své instinkty, svěží mladistvost venkovanky a dcery volné přírody; ani nejtrpčí zkušenosti, ani nejbolestnější zklamání nesetřely tohoto vonného pelu s její bytosti. Ve všech dílech Boženy Němcové, která jsou při veškerém realistickém pozorování pohádkami mladosti a selankami věčného jara, najdou se ženské postavy jí podobné, jež bezprostředností pudovou, čistotou citovou, mladistvým kouzlem svého zjevu přinášejí do života jas, lásku, teplo — sebe sama zpodobila básnířka v nich ve všech, jmenujtež se Baruška či Katuška Žatná nebo Ve-

runka z „Cesty s pouti“, nebo konečně babička. V době, kdy v cizině prožívalo ženství velké přerodné a přechodní krise, zobrazila Božena Němcová onu naivní, citovou, přirozenou ženu, smířenou se životem a smiřující jej, poslouchající radostně a oddaně hlasu srdce a neznající posud reflexe — a vzpoury.

Ono druhé, přemítavé a bouřící se ženství, které světa nepojímá citem, nýbrž rozpoltěnou úvahou a které přetrhalo kořeny poutající je k přírodě, aby rozepialo bouřlivě větve a úponky po uplatnění společenském, hlásilo se naopak plně již ze slov dvacetileté Johanky Rottové. Životní podmínky, z kterých Johanka Rottová vyrostla, byly přímo toho způsobu, že předurčovaly mladou dívku za povahu, problematickou, stravovanou četnými rozpory a nejistotami. V rodině její stýkalo se mnoho živlů těžko smířitelných: kmenové češství a přistěhovalé němectví, osvícené světoobčanství a úzkoprsá protireformační bigotnost, starobylé vzpomínky husitských venkovanů a staropražské tradice katolické, volný názor porevolučního lidství a zotročilá povaha metternichovské reakce mísily se a svářily v nepatrném domku Poštovské ulice. Ale i mimo kruh rodinný setkávala se citlivá a vznětlivá dívka, nadaná až chorobnou vnímavostí a divokou obrazností, s celou soustavou životních protikladů: její rodiště zakrývalo ponurou barokní dekorací stopy nekatolické minulosti, o níž vyprávěl otec často a rád; v malebném koutě starého města, zaplavovaném každoročně Vltavou, stýkalo se honosné bohatství s politováníhodnou chudobou; obchodnické vrstvy, kam rodina Rottova se počítala, vykazovaly křiklavý kontrast blahobytných a zhýřilých peněžníků a do úpadu se namáhajících pracovníků.

Ale samo uvědomování si takových životních rozporů bylo pokládáno za hříšné a trestuhodné, především však dívce nebylo dovoleno za reakční doby uvažovati o po-

rušeném řádu světa, v němž trudná a tísnivá skutečnost se tak nelítostně lišila od vysněného života, na jehož koncepci spolupracoval vášnivý cit s přepiatou obrazností. Ježto pak rodina a domov, společenský řád a dobrý mrav nedopouštěly, aby obraznost a citovost se jakkoliv činně projevovaly, byla mladá Johanka výlučně odkázána na oblast čtení a dumy, kde mohla žíti vlastním a pravdivým životem. Avšak v knihách nacházelo rozcitlivělé a fantastické stvoření zase onen jed romantický, který do jeho srdce nakapala doba a sentimentální výchova. Básníci romantičtí živili její obrazotvornost, opájeli ji vidinami světa lepšího než šedá skutečnost, vábili ji z úzkých zdí města do přírody vždy ochotné vyslechnouti nejjemnější záchvěv jejího pobouřeného srdce. Bouřliváci liberální ze školy mladoněmecké podporovali její společenský vzdor, její touhu po osobním osvobození z pout tradice, její ženskou pýchu — a přihlédla-li až ke zdrojům těchto revolučních snah, nesetkávala se s nikým menším než s první ženskou odbojnicí — básnířkou, s George Sandovou. Dnes víme, že vliv prudké romantičky francouzské na vrcholná díla Karoliny Světlé byl daleko menší než druhdy se věřilo, a že Karolina Světlá jako žena a umělkyně dospěla k vyšším kladům než Aurora Dupinová — ale to neznamená, že bychom směli podceňovati vliv francouzské poetky na mládí Johanky Rottové. Pražská mladá měšťačka nalezla u nestárnoucí paní z Nohantu všecek odbojný romantism: Rousseauovu lásku k přírodě a k svobodě, naprostou volnost bouřného citu a vášnivého milování, rozhodné schválení veškerých choutek překypujícího individua, výmluvný odpor proti společnosti a jejím konvencím. V prvním životním období Karoliny Světlé jest jí básnířka „Indiany“ a „Lélie“ prototypem ženství a vroucně milovaným protikladem všeho, co ji doma svíralo.

V odboji proti domovu u dvacetileté Johanky Rottové dlužno si povšimnouti ještě jednoho činitele — jest to moment národně vlastenecký, který do rodiny Rottovy vnášel Johančin ženich Petr Mužák, poctivec bez vzletu, idealista dobře připoutaný k zemi, člověk úzkoprsý, ale srdečný. Jeho vlastenectví mělo pro vášnivou bouřlivačku cosi opojného a osvobodivého, co vanulo k ní rovněž z českého písemnictví obrozenského: mocný a neklamný pocit poctivé kmenové příslušnosti oprošťoval duši z konvenčních lží staropražského prostředí; původní a čestná lidovost byla lékem proti rozpadajícím se a neupřímným životním hodnotám buržoasie; sama řeč, v níž bylo možno vyjádřiti nepokrytě citovou i obraznou skutečnost nitra bez tradičně společenských ohledů, měla v sobě cosi omlazujícího. A tak sňatek Johanky Rottové s Petrem Mužákem dne 7. ledna 1852 byl snad spíše činem sebeosvobození než projevem citové a smyslové lásky — mladá žena se toužila jím oprostiti od tak mnohého, co činilo jí domov nesnesitelnou klecí. Avšak romantická nemoc přebujelé citovosti, vášnivého individualismu, věčně se vzpírající obraznosti byla již před tím zachvátila celou duši Johančinu do té míry, že manželství, které se zdálo bezobsažným, pustým a všedním, záhy se ukázalo jako nová forma útlaku konvenční morálky na bytosti revoltující; Petr Mužák jako osobnost objevil se brzy býti pouze nositelem týchž pozemských, měšťáckých, úzkoprsých zásad, které vedly v otcovském domě boj proti romantické exaltaci Johančině. Celá krise manželství pustého a marného propukla, když Johance Mužákové zahynulo jediné děcko; doufala se vykoupiti mateřstvím, a byla drsným osudem oloupena o tuto možnost záchrany.

Máme přímo krvavě pravdivé a odvážně nepokryté dokumenty duševní rozervanosti mladé paní v řadě dopisů, které v letech 1853—1858 psala své sestře Sofii

Podlipské; jest to korrespondence památná v mnohém směru. Obdivuhodná dvojice výjimečných sesterských povah předstupuje před nás. Mladší, ale vyrovnanější Sofie stojí filosoficky již v dívčích letech nad životem, k jehož chápání a ovládání ji vyzbrojilo bohaté přemýšlení a rozsáhlé vzdělání; uvádí jevy ráda na obecnější pravidlo; hledá smířlivé překlenutí rozporů dění společenského i osudu jednotlivcova; nedbá o přesné a bezprostřední poznatky ze skutečnosti a řeší si i svůj intimní osud harmonicky a pokorně. Její starší sestra v dopisech trhaných a nesoustavných bouří, žaluje, protestuje; jsouc stále podrážděna a neuspokojena, posuzuje příkře sebe i své okolí; prožívá prudce a vášnivě přírodu, lidi, poměry; pozoruje velmi ostře a samostatně krásu i všednost; horuje, ale též posmívá se; vkládá do listů lyrické vložky a básnickou krajinomalbu, jindy však náčrtky takřka povídkové. Kdežto souladná a vlídná Sofie, která se roku 1858 stává chotí doktora Podlipského, jest ve svém nitru již vykoupena, zápasí Johanka Mužáková stále o vykoupení z osobního a romantického svého trudu. Jest to zápas skutečně hrdinský.

Takřka všecky dopisy Johančiny jsou psány z Ještěda — a ještědskému kraji i lidu, který od r. 1853 mladá choť poještědského rodáka professora Mužáka navštěvuje pravidelně, přiřčena důležitá úloha v dramatickém tom zápase. Zde uprostřed přírody velkolepé a lidu zachovalého tradičně, povahově i národopisně, dostává se romantické a subjektivní vášnivkyni velké a blahodárné lekce: skutečnost studovaná s láskou a s porozuměním, rázovitost přijímaná se zvědavostí a vděčností, plemenná pravdivost ryzího českého kmene ukázňují, spoutávají, očišťují bezútěšnou individualistku, která radostně pociťuje, že její duše, dotud neplodná a prázdná, nabývá obsahu. Zcela podobně vykoupil pobyt v Berry o čtrnácte let dříve George Sandovou, která, poznavši

přírodu a venkovany, stává se spisovatelkou životnější a plastičtější a po románech lyrických skládá své venkovské povídky nasycené kouzlem krajinným a oživené prostými postavami z lidu.

I česká její žačka jest nyní spisovatelkou; Johana Mužáková mizí, činíc místo Karolině Světlé, kteréž jméno shledáváme po prvé pod prací „Dvojí probuzení" r. 1858. Není to však ona rozervaná vášnivkyně, znající a uctívající pouze vlastní neuklidněné a revoltující já, kdo závodí s Boženou Němcovou; hned v prvních svých povídkách, čerpaných ze salonního ovzduší a psaných sentimentálně podbarvenou řečí konversační, ozývá se vedle snahy o probuzení ženina svědomí a uvědomění velmi mocně tón, který překvapuje. Někdejší citová egoistka hlásá stále evangelium odříkání, oběti, mravní pokory a celou tíhu těchto ethických hodnot skládá na ženu; kterak dívka neb žena podřizuje své osobní štěstí cizímu blahu a vykoupení, toť vlastní obsah jejích prvních prací, ať slují „Dvojí probuzení" či „Sestry", „Společnice" neb „Láska k básníkovi". Nevíme, z hlubin jakých duševních krisí vyvážila Karolina Světlá na začátku své dráhy tento velký mravní klad; čteme-li však ony počáteční její novelly psané před r. 1860, neubráníme se dojmu, že vysoká mravní tendence není zcela prožita. Osud chtěl, aby básnířka onen ústřední problém prožila brzy co nejkrvavěji.

Do prvního tříletí básnické činnosti Karoliny Světlé spadá nejtragičtější událost jejího života: osudná láska k Janu Nerudovi. Nedlouho po vydání památného almanachu „Máje" roku 1858 seznamuje se čtyřiadvacetiletý básník s ženou o čtyři roky starší, a o celá desetiletí mravně uzrálejší, a v letech 1861 a 1862 dostupuje milostné přátelství jejich vrcholu. Tehdejší Neruda, který zápasil s krvavými otázkami „Hřbitovního kvítí", byl vášnivý bouřlivák propukající každou chvíli, byl san-

guinický dobrodruh inspirace prudce citové, byl společensky nespoutaný bohém, jenž viděl denně možnost, že otevrou se před ním dveře dlužnického vězení, a jenž okoušel s jakýmsi chtěným cynismem erotiky všelikého druhu. Toužil nejen intellektuálně, ale i smyslově dobýti žádoucí a rozkvetlé ženy, která patřila jinému muži a která si byla dobře vědoma své ceny, a nabízel jí v sázku celou svou existenci i všecky své dosavadní závazky. Karolina Světlá však již tehdy uměla svou hlubokou a citově opravdovou sympathii ovládati mravní kázní a hleděla už tenkráte na lásku, v níž by vůle opanovala nervy a smysly, jako na možnost mravního vzestupu. I bývala k výbušnému Nerudovi chvílemi velmi přísná, nepopřávajíc mu ani, aby políbil jí ruku, a horlíc vychovatelsky, kde stoupenec Heinův očekával vyznání lásky. Nebyla ani na okamžik na pochybnostech o tom, jak neobyčejnou bytostí jest její milostný přítel, a že jeho budoucnost stojí za oběti sebe vyšší: ale byla si rovněž jista tím, že budoucnost tu třeba teprve vytvořiti, že milence, která by Nerudovi měla znamenati mravní vzestup, připadá úkol messiášský, a této missi podřídila zvolna všecku mohutnost své citové náklonnosti. Neruda, pokud v kvasu své rozervané mladosti dovedl se povznésti nad jevovou pravdu svého vnitřního dneška, byl Světlé vděčen, že jej chtěla vykoupiti, očistiti, navrátiti jeho lepšímu já; avšak nejednou se vzbouřilo jeho dobývačné mužství, jeho smyslový romantism a pak s krutou bezohledností protestoval proti „falešné, urputné stydlivosti", proti „staré panně, která se neumí ani duševně ani tělesně vzdát", a jíž její strohé, neoplodněné, jednostranné ženství vždy zůstane kletbou. A Světlá oplácela upřímností za upřímnost; vyznávala, že příliš se ohlíží na mravní konvence, že příliš šetří rodičů, manžela, dobrého svého jména, že nemá odvahy jíti v enthusiastické lásce bezohledně za neomylným hlasem svého citu. Tu soudila

Světlá s neohroženou otevřeností a s přísnou pravdivostí o sobě samé: vznešená ethika příliš často u ní se stotožňovala s mravním konvencionalismem, předsudky nejednou jí platily za božský zákon, opatrné společenské ohledy povyšovala zhusta na životní axiomata; proto leckdy tak těžko rozumíme jejímu rigorismu a tážeme se, zda nebyl to spíše rigorism ze společenského pohodlí než z mravní statečnosti. Rozchod s Nerudou, který nadešel příliš záhy a přece ve chvíli, kdy Neruda byl pro budoucnost mocí velké ženy osvobozen od nejtemnějších demonů, byl z velké části ústupkem morálce veřejné. Potrestána neúměrně za drobné jesuitské úskoky a malé hry koketerie, které si ve styku s Nerudou vynutily poměry, zrazena důvěrnou přítelkyní, ponížena maloduchým manželem, pomluvena společností, rozhodla se navždy odejíti od milostného druha, kterého milovala citem velmi hlubokým. Tento rozchod, provedený s tragickým gestem hrdinky starověké, zakončuje milostný román obou nejvzácnějších duši své doby způsobem vznešeným: Světlá platí za své setrvání v mezích společensky daných principů morálních mincí nejvzácnější, celým osobním štěstím, ale teprve tehdy, když jest si jista, že obrodné a očistné dílo její na duši Nerudově jest vykonáno.

Žena, která zprvu obětovala principu mravního vzestupu smyslovou krásu plně rozkvetlé lásky a později zásadě veřejné morálky všecku svou vnitřní blaženost, mohla mluviti o oběti jakožto o samé ose ethického života dojista bez nebezpečí, že pronáší krásnou frasi. Neustávala opakovati jako žena, jako básnířka, jako mravní vychovatelka tuto zásadu, která jí nahrazovala náboženství, pro jehož oddanou a pokornou spoutanost nebylo v její revoltující a racionalistické duši místa, třeba že projevovala vždy vznešený zájem a neumořitelnou zvědavost pro otázky záhrobí. Evangeliem altruistické oběti, vyznáním mravního messiášství přiblížila

se Karolina Světlá, někdejší stoupenka George Sandové, vyššímu geniu moderní poesie ženské: anglické myslitelce a básnířce George Eliottové; k čemu došla žačka Spinozova, Strauszova a Spencerova čistě rozumovou úvahou, to prožila naše poetka v hloubkách nejosobnější zkušenosti. Anglická positivistka učí, že lidská společnost jest organickým celkem živých a mrtvých, sloučeným v jednotu solidaritou, založenou na obětavém altruismu; tento jednotící princip překonává postupně temné mocnosti nespravedlnosti a sobectví. Energická tvůrkyně „Adama Beda“ a „Silase Marnera“ vkládá Savonarolovi do výmluvných úst větu, že vyšší život počíná teprve zřeknutím se vlastní vůle ve prospěch celku . . . uslyšíme velmi příbuzná slova od vesnických kazatelů a myslitelů z Ještěda, jimiž Karolina Světlá zalidnila svá díla.

Po tragedii roku 1861 a 1862 stal se Ještěd Karolině Světlé ještě čímsi daleko významnějším než byl posud. Hledala v jeho přírodě i v jeho lidu osvobozující možnost zapomenout úplně na své rozbouřené já a jeho nepřebolené krise, ale zároveň hledala tam povahy a děje, jimiž by mohla objektivisovat kypící subjektivní obsah své duše. Studium jako narkotikum, tvoření jako osvobození — toť dvojí forma vnitřního života Karoliny Světlé v letech šedesátých a sedmdesátých. Ale studium ještědského lidu, které básnířka podniká ve Světlé, Dolních Pasekách a v okolních vesnicích, liší se podstatně jak od romantického nadšení pro lidové tradice, s nímž se potkáváme u Boženy Němcové, tak od dokumentárního postupu pozdějších realistických psychologů našich vesničanů. I Světlá měla zájem pro zvykosloví, z jehož bohatství vyčerpala nejeden malebný detail a leckterou působivou scénu svých ještědských románů; i Světlá všímala si kroje a nářadí a zachovala nám vedle mnohých nesprávných a libovolných pozorování též řadu

kulturně důležitých postřehů; i pro Světlou zvonil dialekt hlavně po stránce fraseologické vábnou hudbou, jejíž ohlas zaznívá plně na stránkách jejích děl z Ještěda. Leč pozornost pro toto vše ustupovala daleko hlubšímu zájmu pro lidové povahy, pro charakterní krásu vesnických duší, pro ryzí typy mravní velikosti, k nimž Světlá přistupovala s rousseauovským přesvědčením, že v lidu, neporušeném kulturou, uchován jest poklad přirozené čistoty a prosté dokonalosti. I jsou drobnější její práce z Ještěda v jádře povahokresbami, v nichž propracovaná studie charakteru znamená takřka vše, dějová zápletka pak skoro nic; do celé galerie seřazeny jsou takové studie charakterů, vzniknuvší většinou v bezprostřední blízkosti původních modelů, v obou klassických knihách „Prostá mysl“ a „Kresby z Ještědí“. Jsou to dvě knihy vzácné epické síly, stejně svěží v tragickém podání ztroskotaných srdcí i v humorném rozmaru při vystihování drastických výjevů; s tak vyrovnaným uměním formální soustředěnosti, jako v povídkách „O krejčíkovic Anežce“, „Skalák“, „Nebožka Barbora“ neb „Hubička“, nesetkáváme se již ani ve velkých románech.

Ve velkých, výpravných skladbách Karoliny Světlé, jakými jsou „Vesnický román“ z r. 1867, „Kříž u potoka“ z r. 1868, „Frantina“ z r. 1870 a „Nemodlenec“ z roku 1873, přistupuje k objektivní kresbě lidových typů, zachycených dle skutečnosti, nový mocný živel subjektivní, který ovšem ani v povídkách není zcela potlačen. Jádrem románů jest vždy dramaticky vzrušený a ethicky významný příběh, obměňující a zároveň hodnotící nejsubjektivnější zkušenost básnířčina srdce a vůle: svými romány se Karolina Světlá zpovídá a soudí, kdežto postavy, volené opětně z povahokresebné zkušenosti ještědské, bývají čímsi druhořadným, jakýmsi materiálem, který umělkyně hněte dle formového zákona, odvozeného

z vlastních zažitků. Nejedno z těchto děl mrazí přímo paradoxní a dvojklannou svou tragičností: čtenář cítí z každé řádky, kterak všecka sympathie básnířčina náleží velkým individualitám, rozrážejícím silou citu, intellektu neb vůle rámec všednosti; a hle, tyto velké osobnosti jsou k tomu, aby se obětovaly obecné idei neb obecné chimeře, aby podložily své mohutné já za podnoží cizího vykoupení, aby zdusily svou lásku ve prospěch morálního řádu či morálních předsudků. Velkou hymnou lásky obětavé až k sebezničení byly již povídky „O krejčíkovic Anežce“ a jmenovitě „Skalák“, prosycený tak silně citovými živly styku s Nerudou; ale za obětování dobrého jména a pohodlného štěstí béře i Anežka i Rozička odměnu v slastném pocitu lásky plně prožité. Později po r. 1862 hrdinové a hrdinky Karoliny Světlé ničí přímo v sobě život, aby vysvobodili druhého, který stojí často hluboko pod nimi, a snad jen ve vroucí povídce „Ten národ“ děje se ta obět ve jménu vyššího, nadosobního principu, o jehož plné skutečnosti a oprávněnosti není vůbec sporu. Mravní rigorismus Karoliny Světlé vyhnán jest až do krajnosti a opouští někdy i půdu pravděpodobnosti. Jednoženství a věrnost otcovské víře, pro něž Antoš rdousí svůj nejlepší životní obsah ve „Vesnickém románu“, mravní bezúhonnost před občanským zákoníkem, v jejímž jméně vraždí Frantina milovaného Apolína a s ním svou blaženost, tvrdá vůle rodičů, o niž se tříští štěstí Florikovo i krejčíkovy Anežky . . . jsou to pro moderního čtenáře ještě mravní postuláty, či spíše jen pouhé mravní předsudky, jimiž žačka Sandové skoro násilně poutala a krotila své individualistické a výbojné sklony? Nelze přece uvěřiti, že by básnířka, jež románové příběhy nevypráví pouze čistě epicky, nýbrž soudí dramaticky, se prostě stotožňovala s hledisky svých hrdin, a že by o jednoženství soudila se starou Jirovcovou, o kletbě tkvící na

rodě Potockých s Ambrožem a Evičkou, o nezlomitelné vůli rodičů s lamačem Vackem . . . a přece všude předsudky povyšuje k výši axiomat, jen aby mohla nejšlechetnější srdce pro ně vědomě vykrvácet, nejhrdší povahy jim se nejbolestněji pokořit, nejvyšší tuchy štěstí za ně spáchati sebevraždu. Jaká ukrutná, neúprosná, tragická přísnost altruistky a messianistky! Jak božský a přece nelidský požadavek, aby děsný osud básnířky, odhodivší vlastní štěstí, stal se mravním prototypem! Ocitáme se v oblasti mravního absolutna, kde tuhne krev a zastavuje se tep srdce!

Bohužel ani v nejúchvatnějších knihách nevystačila Karolina Světlá organickým sjednocením objektivismu povahokresebného a vášnivě prožité a mravně zhodnocené subjektivity; příliš často přistupuje méně čistý a hodnotný živel třetí: dějová dobrodružnost, romantický konvencionalism, sklon k hromadění protikladů povahových i dějových; stará četba strašidelné a výstřední romantiky prokazuje dodatečně mocný svůj vliv. Prvků těch není prost ani „Vesnický román“, ani „Kříž u potoka“, a „Nemodlenec“ jest jimi takřka prosycen, pozdější vesnické obrazy, tu povahopisné, tu dějově přetížené, založeny jsou na této psychologii libovolné a na této epice romaneskní, takže právem bývají zahrnovány pod titul „romanetta z Ještěda“. Leč vlastní oblastí takové divoké romantiky, v jejímž kvetoucím a dusném dějovém i psychologickém pralese nadarmo hledáme též kus vlastních prožitků spisovatelčiných, jsou její staropražské a historické romány, uměštěné většinou do dob nejhlubšího úpadku národního, „První Češka“, „Poslední paní Hlohovská“, „Zvonečková královna“. Myslím, že k těmto knihám nebude se budoucnost vraceti. Vše jest tu souzeno a oceňováno s hlediska tajemné neobyčejnosti, děsivé fantastiky, citové exaltace; bratrství i osvícenství, husitství i národní obrození, zednářství

i francouzská revoluce zastřeny jsou oblaky oslňujícího, ale nepravdivého světla magnesiového, v němž rozplývají se obrysy; osudy rodinné a milostné, přetížené rodovými vinami a podivnými svazky příbuzenskými, vpleteny jsou s násilnou pravděnepodobností do dějů veřejných. Na pracích těch spolupracovaly vedle knižních reminiscencí a vedle romantické divoké obraznosti také rodinné tradice a pitoreskní nadání vzácné znalkyně staré Prahy; tyto součástky jsou posud živé a svěží, a ony drobnější obrázky, kresby a vzpomínky, kde takové živly vůbec pronikají, patří k rozkošnému vedlejšímu křídlu tvoření Karoliny Světlé vůbec.

Koncem sedmdesátých let, zdá se, přebolely Karolinu Světlou její tragické žaly subjektivní. Již velký román „Nemodlenec" přestává čerpati z hlubokých a temných zdrojů básnířčiných zažitků, a soudobé s ním povídky ještědské, jako „Nebožka Barbora", „Námluvy", „Přišla do rozumu", stojí vlídně a klidně nad skutečností nijak nezraňující. Od osmdesátých let odumírá zvolna velká a tragická inspirace děl Světlé: místo ostré a plastické povahokresby převládají motivy romaneskní — jeť to doba „romanett z Ještěda" —; místo prožitého a protrpěného problému vstupuje v centrum výpravných skladeb časově výchovná these; místo poesie, tvořící mohutné a hluboce významné obrazy, zároveň malebné i symbolické, rozvíjí se důrazná tendence, která ráda řeční a vykládá. Opustivši světoobčanské a všelidské zásady reformní školy Nerudovy, postavivši se rozhodně proti heslu „umění pro umění", rozhodnuvši se pro uvědomělou výchovu vrstev lidových, Karolina Světlá touží v tomto posledním období býti tendenční a vlasteneckou spisovatelkou, pro niž není významnějšího námětu než různé formy otázky národnostní. Proto její díla „V zátiší", „Miláček lidu", „Plevno" — mám-li jmenovati alespoň některá rozlehlejší — a význačnější mají hodnotu

ušlechtilého románového novinářství; nejsou a nechtějí býti poesií. Mnohem řidčeji diskutuje Karolina Světlá otázku ženina poslání, životního obsahu a společenského osvobození. Nebyla naprosto feministkou ve vlastním slova smyslu. Toužila po zdokonalení ženského vzdělání, přála si, aby žena zušlechtila svůj cit, svůj intelekt, ale nemluvívala o ženiných právech. V jejích románech i tendenčních projevech zdůrazňují se naopak velmi zhusta ženiny povinnosti, a jako hlavní oblast ženina snažení znovu líčí se svět lásky, jehož nejstrmějším vrcholem, koupaným v záři vyššího lidství, jest sebezapíravá obět, altruistické popření vlastního blaha ve prospěch bytosti milované a k dobru celku společenského.

Jako tragické romány vrcholné své doby žila Karolina Světlá také celou bohatou svou bytostí zásady a touhy, naděje a tuchy svého západu; její osobnost vždy převyšovala vysoké její dílo. Od r. 1891 netvořila básnicky, a zdálo se, že literární proudy valí se netečně přes její výtvory. Ve vznešené samotě, k níž po leta odsoudila ji její choroba, vzdálena již dávno živné půdy ještědské, přeživši většinu literárních druhů i svého chotě, s nímž zvyk ji zvolna úplně smířil, oddávala se řešení otázek vědeckých i náboženských, morálních i národnostních a kolísala až do smrti mezi tvrdou skepsí a uklidňujícím mysticismem. Když dne 8. září 1899 zemřela, cítili jsme všichni, že odchází kus heroické doby našeho národního života.

Než, Karolina Světlá není pouze pýchou naší kulturní minulosti, nýbrž především hluboce významným řešením životního problému básnířského tvoření českých žen vůbec. Viděli jsme, kterak Karolinou Světlou hlásí se naproti naivní, citové, přirozené ženě, poslouchající oddaně hlasu srdce a neznající rozporu se životem, ženě to typu Boženy Němcové, v literatuře naší po prvé typ nový: typ vášnivé subjektivistky, plné reflexe a touhy

po uplatnění společenském ... K tomuto typu náležejí všecky pozdější české spisovatelky XIX. věku. Ale velkost Karoliny Světlé nespočívala naprosto v prudké a útočné síle této subjektivnosti, naopak v mravní energii, s níž subjektivitu onu ovládla a spoutala, ať vyšším neosobním zákonem ethickým, ať věcnou kulturou intellektu, které se podrobila zvláště při studiu ještědského života a lidu. První pokolení následovnic Karoliny Světlé připialo na poslední období jejího tvoření a spokojilo se tím, že ženu prostě postavilo do služeb výchovných a národních tendencí, vytklo jí jaksi úkol abstraktní a zcela zapomenulo na intensitu plného života. Byly to epigonky, nikoliv tvůrkyně. Mnohem hlouběji stály ty ze spisovatelek českých, které vzaly za vděk onou literární konvenčností, jež na prahu i v závěru belletristického tvoření K. Světlé byla jí prostředkem k vyšším účelům; pro vývoje schopné auktorky české byl takový konvencionalism nejinak než pro Karolinu Světlou pouze stadiem průchodním. Nescházelo ani básnířek, které v subjektivismu nejrozpoutanějším, neznajícím kázně a opovrhujícím každou formou její, v požárech egoistické lásky, v plamenech bezohledné vášnivosti spálily celou svou bytost a naplnily vzduch prudkými výkřiky rozkoše neb hrůzy ze samovolného žehnutí: v našich dnech jsou tyto básnířky, jakési to protichůdkyně Karoliny Světlé, nejnebezpečnějším problémem ženské literatury, ať se již maskují novoromanticky dekoračně či naturalisticky reformně. Karolina Světlá odkázala svým dědicům subjektivism naprosto jiný: onen, jenž touží po kázni a po ovládnutí, po prohloubení a zdokonalení, po vzestupu k vyšším hodnotám mravním. I v domě ženské kultury jsou příbytkové mnozí, a odkaz Karoliny Světlé mohou vykonávati i ty spisovatelky, které posvětily své dílo kladné tendenci společenské, ať sluje zušlechtěním rodině, či právem na dítě, i ony bás-

nířky, které ženino já vedou po stupních esthetické kultury k čistšímu a volnějšímu lidství. Arciť na jednu podmínku jest vázáno právo těchto tvůrkyň nového ženství odvolávati se ke Karolině Světlé jako k své pramáteři a inspirátorce: za hlásaným zákonem musí státi celá osobnost, plná a nedělená, bez kompromissů a bez frasí, osobnost, která má odvahu své zásady žít. Teprve dnes, kdy z intimních osudů básnířky „Vesnického románu" jsou odhrnuty opony a clony, vidíme, že i subjektivistky mezi našimi spisovatelkami patří k dědičkám odkazu Karoliny Světlé. Dosud byly mezi ně počítány pouze ony z našich auktorek, které své já přemohly a zároveň obohatily objektivním studiem, jmenovitě lidové duše a lidového bytu. Jedny z nich, povahy více smyslové a naivní, vrátily se takřka k methodě Boženy Němcové a pokoušely se zachytiti barevný obsah života venkovského; druhé, nadané spíše intelektuálně, vnikaly pod pestrý povrch do hloubek lidového myšlení a cítění a pokračovaly tak v postupu básnířky „Nemodlence" a „Několika archů z rodinné kroniky". Velkými umělkyněmi staly se však teprve tehdy, když v románech svých při veškeré příkré objektivnosti podaly, nejinak než jejich velká učitelka, podobenství a příměr svého vlastního, tragicky žitého a ethicky zhodnoceného osudu. Bylo by svrchovaně naivní tázati se, který typ českých spisovatelek nejvěrněji naplnil odkaz Karoliny Světlé; naopak věříme, že tato různost typů odvozených od téhož pratypu svědčí jen o životní síle ženského umění českého.

Karolina Světlá jako osobnost nepřestala býti životním a životodárným problémem a snad teprve tehdy by se změnila v pouhou pýchu kulturní minulosti ženské, až by naprostou změnou mravních a společenských podmínek znovu do popředí života i básnictví vstoupil v nové podobě typ protilehlého ženství, oné

citové bezprostřednosti poslouchající bez rozpaků hlasu srdce, typ Boženy Němcové. Ale i pro pokolení, jež ze vzbouřených vln našich časů vyplují k této posud nesmělé tuše, zůstane Karolina Světlá velkou hrdinkou a básnířkou zároveň. (Psáno roku 1913.)

Jak se stal Jan Neruda národním klassikem.

(Psáno k 20. výročí smrti Nerudovy dne 22. srpna 1911.)

Dvacátým druhým srpnem letošního roku dovršilo se druhé desítiletí od smrti Nerudovy. Kdokoliv v jubilejní ten den, jehož tichou melancholii neporušily nižádné veřejné oslavy a na jehož podněty sotva odpověděly dvě tři příležitostné stati, se zamyslil jen trochu hlouběji nad významem Nerudovým, musil se zastaviti u jednoho památného a význačného jevu: Jan Neruda, který v hodině své předčasné smrti byl postavou spornou, zahrnutou úsudky velmi kolísavými, ba pro mnohé přímo geniem problematickým, vyrostl za hrobem v opravdového národního klassika.

Slova poslední věty naprosto nejsou libovolným okrasným rčením; užívám jich skoro jako definice v plném smyslu. Neruda vyrostl před našima očima tak přirozeně a klidně, jako nad rodnou půdou, nad keříky a strůmky roste a košatí se krásná lípa. Nebylo potřebí bojů a sporů ani nekritického nadšení přívrženců překonávajících skepsi odpůrců; nestřetla se v tom soudu dvě pokolení se svými láskami, nenávistmi a dogmaty; nestálo to ani revoluční převrat v uměleckých názorech. Nevěřme, že jest všední a každodenní věcí takové obecné vítězství mrtvého básníka. Naopak, u většiny populárních poetů s navršeným rovem propadá se i sláva básnická. Nerudův druh v životě a v bo ích, ale protinožec

v uměleckých tvůrčích principech, V. Hálek, zaplatil doživotní přeceňování tím, že byl odhadnut na drobného lyrika lahodných, leč uzoučkých obzorů a za povídkáře ostré kresby, avšak nepatrné komposiční síly. Svatopluk Čech, v němž hned za prvních rozpuků talentu svůdného, ale neobdařeného schopností dalšího složitého vývoje, viděl sám Neruda klassika českého verše, přežil, byť nepříliš bolestně, svůj význam; dnes víme, že tento mistr půvabného postřehu a zdobného slova, byl daleko spíše dovršitel a ciseler, než tvůrce a architekt. O Julia Zeyera, jednoho z řídkých duchů v Čechách, jimž umění a jen umění bylo osudem a náboženstvím, válčí se doposud, a jsou to tábory zcela nesmiřitelné, které se prou, zda bolestný básník marné rozkoše a vítězného snu byl chorobnou, výjimečnou hrou opožděné romantiky, či zda se na něm naplnil v oblasti tvarové a citové krásy tragický zákon našeho kmene a našich dějin.

A uprostřed těchto sporů v soudech a srdcích posledních dvou tří generací uzrával básnicky národní význam Nerudův přímo k samozřejmosti. Ctili a milovali, soudili a vykládali jej mnozí a každý snad s jiné perspektivy a jistě všichni s úplnou vnitřní svobodou, a pro všechny byl Neruda velkým typem českého básníka.

Jmenujeme jej naším národním klassikem: jaký soud o našem národním vývoji leží v těch slovech třídění a hodnocení? Těžká otázka po klassičnosti byla k nám vržena daleko dříve, než naše literatura pro ni dozrála: uprostřed romantického jitra novočeské poesie toužili Jungmann a Palacký organisovat literaturu národně klassickou. Dvěma básníkům, vyrostlým z půdy, kterou zkypřil Jungmann propagačními svými překlady a Palacký koncepcemi esthetickými i dějinně kulturními, zvykli si jejich současníci vzdávati chválu národních klassiků, dvěma poetům protilehlých charakterů, Kollárovi a Čelakovskému. Nám, kteří sotva jedinou sloku

těžkopádného a učeneckého Kollára prohlásíme za tak bezvadnou a definitivní, aby mohla slouti klassickou, skoro se zdá, že naši dědové nesmírně přeceňovali Kollára; ale jistě nejsme v právu. Kollár nebyl široký duch: jako formálně vládl jen elegií, ódou, epigrammem, romantickou znělkou, tak i v hlubším smyslu uměleckém byl pánem pouze nad oblastí chmurné dumy, obtížené historickým hledem, nad říší prorocké tuchy, překonávající skutečnost silou touhy, nad úzkým okruhem umoudřelé, mužné a věřící lásky, klenoucí se mimo erotiku krve a smyslů. Ale tyto končiny ovládl Kollár s nejvyšším pathosem národního a slovanského citu, jakého bylo schopno jeho pokolení: v tom, že nejvyšším citům dal opravdu básnická křídla, bylo jádro jeho klassičnosti. Kollárův velký národní klad obsahoval nesporně nebezpečný umělecký zápor, proti němuž zvedlo úporný boj pokolení Nerudovo: opravdová poesie hledána hlavně v citových a pomyslových krajnostech; mlžný a odvozený jinotaj dosazen na místo bezprostřední skutečnosti; rozluka mezi poesií a životem pojata jako velikost.

Byl-li současně uznáván Čelakovský za národního klassika, cítila se v tom dobře protiváha proti jednostrannosti ideálu kollárovského. Čelakovský se i nám dnes jeví klassickým: má bohatství forem, plnost a hutnost slova, klidnou úměrnost, harmonii ducha, který se nerozešel s životem, nýbrž statečně se jím probojoval; jest moudrý a něžný, hravý a vážný zároveň; zralý muž, jenž neumořil v sobě dítěte; básnický filosof, kterému nechybí dar půvabného ženství: je-li Goethe — Výmařan prototypem klassičnosti, patří Čelakovský dojista k duchům klassickým. Ale klassičnost jeho jest násobena ještě jednou silou: Čelakovský dovedl až k mistrovské výši právě onu formu, v níž jeho pokolení vidělo sám nástroj národnosti a národovosti, formu lidové písně. Čelakovský, probíjející se intensitou svého vypěštěného in-

tellektu vždy k morku věci, ovládl tento sloh až do posledních tajemství; osvojil si jeho úsečnou jistotu, soustředěnou výraznost, plnost jeho prostých obrazů a jasné kouzlo jeho gnomické moudrosti. Tím nevyvrcholoval jen, nýbrž i zahajoval; nejen Erben, ale i Neruda šli po jeho cestě.

Dlouho se zdálo, že Kollárem a Čelakovským jest dvojmo naplněn ideál národního klassika v Čechách; sotva kdo pokusil se dáti mu širší obsah. Nemůže býti sporu o tom, že ve zlomku básnického díla Karla Hynka Máchy, ač byl svým vrstevníkům nejzrůdnějším protikladem každé ideje i formy klassické, dřímaly zárodky básnického klassika, byť zcela jiného rodu a posvěcení, než byli Kollár a Čelakovský. Neboť jak jinak zhodnotiti jeho metafysický let za nejvyššími otázkami lidského osudu a věčnosti; jak jinak oceniti jeho promyšlenou a smělou snahu stvořiti nový princip básnického výrazu českého ze synthese slovní hudby a slovní barvy? Ovšem v překotném varu vášnivého svého mládí neuvědomil si Mácha ni z daleka posledních možností svého uměleckého postupu, a tím méně si je uvědomili jeho vyznavači a žáci. Zní arciť trochu směle, jmenuji-li skromného básníka neveliké rozlohy, jakým byl Erben, tam, kde mluvím o národním klassiku — přece právě v syté a plně hraněné „Kytici“ jest takového klassicismu více než se zdá; upozorňuji jen na dokonalé domyšlení slohového principu Čelakovského a na hluboké ethické porozumění základním a nejprostším vztahům lidského života.

Za národně a mravně ochablé i umělecky zmatené doby, kam vrhá sličná a temná sfinx Máchovy poesie husté stíny, a kde Erbenova „Kytice“ působí jako zurčivý rhytmus prostého a silného zdroje, vyrážejícího z hloubky, vyrůstá pokolení Nerudovo. Jest v tom dojista kus ironického protismyslu, že Jan Neruda, jehož

největší a nejtragičtější inspirací byla samota, vystupuje v začátcích své výbojné literární dráhy jako pouhý solidární člen hromadného tělesa: kdežto v „Prostých motivech“ trpí a zpívá, obrozuje a zas rozkládá se, stupňuje se a posléze hyne osamělé J á, hlásí se všude z mladistvých Nerudových manifestů i z „Hřbitovního kvítí“ kollektivní M y. Nic nebylo generaci bouřliváků z konce 50. let vzdálenější, ba přímo odpornější, než jakékoliv snahy o národní klassičnost. Nechtěli býti národními, nechtěli býti klassickými. Národnost — a jistě byl v tom základní omyl, že soudili jen suchým a střízlivým mozkem, co neuvědoměle jim kolotalo v žilách a cukalo nervy — zdála se jim poutem a obmezením: toužili býti světovými, všelidskými, sociálními proti svým předchůdcům, jimž stačilo, že jsou Čechy, Slovany, vlastenci. Avšak bouřliváci mýlili se ve své programní a neprožité argumentaci: domnívajíce se, že popírají národnost, prohlubovali její obsah. Jejich „sociální realismus“ měl daleko méně dosah umělecký, než národně společenský; značilť především přeložení těžiska češství z venkovské idylly, jakou milovala vlastenecká romantika, do složitějších forem života, do vzrušenějšího rhytmu městského, do bolestnějšího konfliktů lidské vůle a lidského citu. V tom jest ethos nehotového, syrového, křečovitého „Hřbitovního kvítí“, většiny básní z „Knih veršů“; v tom jest i umělecky nedopověděný a pod leckterou žurnalistickou smetí ukrytý smysl „Arabesek“, smysl uniknuvší zcela Nerudovým vrstevníkům.

Literární ideál Nerudovy mladosti, která se napájela ze zkalených pramenů pozdní, levobočné romantiky a z protiuměleckých zdrojů mladoněmeckého žurnalismu, byl ven a ven protiklassický. Klassická esthetika, i kde se neváže na určité a tradiční formy výrazové, vyžaduje rozhodnutí se pro řadu pevných dogmat: chce docela podříditi nestálé a proměnné individuum hromadné, obecné,

trvalé úsobě; klade všecko typické, nezávislé na podmínkách dobových, místních a sociálních, vysoko nad pouhou pravdu jevovou, podmíněnou a vázanou; vyžaduje se samozřejmou rozhodností svéprávnost umění, nepodřízeného jakékoliv druhotné tendenci. Neruda se svými básnickými a kritickými druhy, jež převyšoval o hlavu břitkostí, důsledností a odvahou intellektu, usiloval však právě o opak. Nezajímá ho jako básníka, povídkáře a příležitostného myslitele člověk vůbec, nýbrž člověk moderní, jenž nese na plecích kus tíhy přítomného úsilí o politické a společenské vymanění, jenž tvrdě a hrdě se skepsí a přece ne bez důvěry probíjí se od positivního náboženství k vědeckému názoru, člověk liberální a demokratický. Do dobové pouště vztyčuje mladý Neruda tento uzounký typ jakožto nejvyšší klad, jehož jest generace schopna; pro klassicky založeného pozorovatele by to byl spíše jen zápor. Než Neruda, který již tenkráte se drsně uzavíral vůči zevnímu světu, aby nemusil prozraditi, jak opravdově a prudce přemílá a drtí ve svém nitru vše, prožil toto podmíněné a tendenční lidství tak intensivně, tak poctivě, tak krvavě, že se dostal daleko za ně a hluboko pod ně k člověčenství věčnému, prostému, obecnému. V nejedné z jeho hořkých a nelichotných básní erotických, v mnohé z jeho zamračených a vzdorovitých meditací vlasteneckých, v leckterém náladově přírodním obrázku z „Knih veršů" dobral se již tehdy Neruda tak čistě a ryze lidských tónů, že každý klassik by mohl jim dáti zazníti na svém nepoměrně umělejším a lépe laděném nástroji.

Formálně oddálil se mladý Neruda snad nejvíce od veškerých klassických principů literárních; romantický subjektivism a mladoněmecký novinářský sklon uváděly jej na scestí. Romantický subjektivism: nedá se nikde plně do služeb svého námětu, své látky, svého

příběhu, aniž by nepropůjčil co chvíli slovo svému vzbouřenému citu, svému dobrodružnému rozmaru, své drsné ironii; samé vložky, glossy, episody, extemporující meditace, nahodilé vtipy; místo povídek píše Neruda arabesky, a i do poesie vniká jeho záliba feuilletonistická. Ta vyrostla cele na kmeni mladoněmeckého novinářství, jež neváhalo uplatniti se na úkor čistoty slohové a distance umělecké. Neruda, ať píše do novin, ať básní, ať staví figury a kříší zmizelý svět pittoreskního měšťanství, má před očima čtenáře, s nímž dlužno se bavit, jenž žádá důvěrnou účast, který hledá tendenční poučení. Nerudův feuilletonism, který značil v oblasti národně výchovné a kulturně propagační zisk a klad, byl umělecky nebezpečím, jehož Neruda nezdolal, v poesii až na konci tvoření, v próse takřka nikdy.

Nechci tvrditi, že mu Neruda prosaik podléhal vždy stejnou měrou; najdou se i v jeho próse kusy které nemají daleko ke klassičnosti — jsou to však skoro jen nahodilé výjimky. Proč stojí na příklad Nerudovy cestopisné obrazy tak vysoko nad ostatními causeriemi, psanými po dlouhá leta pod čarou „Národních Listů“? Beze sporu proto, že převaha objektu, hrajícího tolika barvami přírody i kultury, potlačila neklidnou, nesoustavnou, rozmanitou personalitu feuilletonistovu, že Neruda našel dosti složitý a drahý předmět, jemuž mohl cele zasvětiti svoje umění zároveň náladové a espritové, slovem, že se oddal čemusi vyššímu, než byl ten obvyklý trud všední zkušenosti pražského novináře. Osvobodil se, vzdávaje se. Až do posledka rostla jeho povídková prósa ze skřížení novellistiky a žurnalismu — to se pozná i na Nerudových „Povídkách malostranských“. Některé z nich však jsou přece kusy klassickými; a čím to? Jistě jen tím, že žurnalistický princip volné, pohodlné a rozmarné improvisace jest v nich přemožen ve prospěch zcela protilehlé, leč daleko vyšší zásady tvarové: Neruda

dovedl v nich býti co nejsoustředěnějším, co nejúsečnějším, co nejhutnějším; vymýtil všecky odbočky a arabesky; ukryl svou osobnost, kterou tu najde pouze psycholog velmi jasnovidný, docela za nepatrný, staromódní příběh; přiblížil se co nejvíce formě novellistické. Avšak pak jako prosaik nešel dále; spokojil se malebným genrem a nesklenul větších skladeb nad osudy složitějšími.

Na konci sedmdesátých let, kdy Hálek byl již mrtev a kdy dva nové, protichůdné směry si v osobě Svatopluka Čecha a Jaroslava Vrchlického dobývaly literatury, byl Neruda znám jako mistr několika menších, spíše půvabných, než vznešených slovesných forem: povídkové drobnokresby, teplého humoristického genru, cestopisného obrázku, jadrné balladistické skladbičky z přítomného života, epigrammaticky přiostřené meditace veršem či prósou. On sám, jenž v samotě někdy studeně melancholické, jindy pyšně odmítavé se vždy více pohřežoval do sebe, necítě se již částí nižádné hromadné úsoby, věděl, že ni z daleka nevyčerpal básnických možností svého nadání. Vlastní Neruda básník teprve začíná „Písněmi kosmickými“. Nemohu se zhostiti dojmu, že se v tomto cyklu čtyřiačtyřicetiletý básník, navrácený poesii po dlouhých letech mlčení, teprve hledá: kolísá mezi několika slohy, neubraňuje se úplně cizím vzorům a to ani mladších umělců, zápolí statečně s vtírající se tendencí. A zase jakoby mimoděk a navzdor vlastním záměrům dospívá ke klassickým tónům. Kosmos, jenž se rozsvěcuje nad jeho hlavou hned rozmarnou, hned zádumčivou, není vesmírem člověčenstva, vůbec není tím odvěkým problémem, s nímž zoufale se přel Mácha a jímž se dal optimisticky opojit evolucionista Vrchlický. Neruda si kosmos zúžuje a vymezuje: zpívá o vesmíru v stilisaci moderního hvězdářství, kosmologie a geologie o jakémsi moderně všesvětovém pozadí onoho moderního člověka.

jenž jej zaměstnával od mládí. Avšak v nejkrásnějších číslech zapomínáme bohudík, že poeta rozumí spektrální analysi a že jest proniknut theorií Kantovou-Laplacovou — všecko mizí před základním motivem: člověk — věčnost. Ať širokými verši vzrušené hymny, ať s epigrammatickou pádností soustředěné meditace, ať slohem prostonárodně reliefním, ať jiskřivým rozmarem popěvku dospěl tu Neruda opravdu klassického výrazu pro několik odvěkých vztahů.

A tak v době, kdy dle povrchního úsudku veřejnosti Neruda byl literárně již vyčerpán, teprve plně básnicky se našel; nezbloudil již. Od této chvíle neměl již pochybnosti, jaký jest jeho umělecký směr a cíl: bude hledati vždy a všude nejprostší a nejtrvalejší vztahy lidské a životní formy lidské a pod barevnou i reliefní malebností jejich povrchu vnikati až k poslední jejich tragice neb komičnosti. Bude ze svého nitra, ovládnutého přísnou kázní, leč nepozbaveného bezprostřednosti a instinktivnosti, vážiti a zpodobovati ony psychické situace, které jsou lidsky nejtypičtější. Sevře svou životní a básnickou náplň slohem co nejstručnějším, co nejplnějším, co nejbarvitějším, aby měl plastiku lidových ballad, úsečnost národních říkadel, jasnost Čelakovského a Erbenovu. V tomto duchu nové národní klassičnosti myšlena a provedena jsou následující mistrovská díla Nerudova.

Z nich pokládám „Ballady a romance" především za velké formální, „Prosté motivy" pak za velké psychologické vítězství. Útvar ballady, jenž u nás od Hněvkovského uzrál přes Čelakovského a Kalinu až k dokonalosti Erbenově, hověl výborně vloze Nerudově; naplňoval se v něm Nerudův sklon k výpravné stručnosti, k dramatické plnosti, k dikci stupňované do krajnosti; uplatňoval se tu Nerudův smysl pro kořenné vztahy bytosti lidské k věčnosti, k půdě, k podvědomí; pronikala tu záliba tragického humoristy pro naivnost, pro dětin-

ství, pro primitivism. Neruda využil až na dno veškerých těch možností v sbírce epických drobnokreseb a dramatických zkratek jako pravý mistr stilisace a ornamentiky. Odlišil se ode všech balladiků — i od souladného a něžného Erbena — v tom, že vše zlidštil až po samou mez, vše polaskal, pomiloval, zobjímal. V „Prostých motivech“ mu byly formální zřetele věcí docela vedlejší; vystačil skoro všude se skromným rámcem písňové improvisace, náladového obrázku z přírody, lyrické krajinomalby Ale jaké bohatství psychického obsahu se vešlo do tohoto rámce, jaké esence radostí, melancholií a smutků, jaké jemné a delikátní variace motivů samoty, touhy po družnosti, očekávání zmaru! Znovu a znovu byly „Prosté motivy“ nazývány první českou knihou impressionistické lyriky; jest to definice, jíž nemožno se vyhnouti: žádný krajinný postřeh básníkova jasného a svěžího zoru není tu dekorací, nýbrž stavem duše, a žádná nálada není improvisací náhody, nýbrž nutným výsledkem přírodní konstellace. Mnozí z našich soudobých lyriků opírají svůj důvěrný vztah k Nerudovi právě o „Prosté motivy“ a to právem : v nich dána klassická formulace moderního nazírání na lyriku dojmovou a náladovou. Z klassičnosti má Neruda v „Prostých motivech“ jeden zvláště šťastný a půvabný rys: bezpečnou lehkost, vítězné překonání vší tíže životní.

Neudržel této ptačí rovnováhy. V posledním jeho slavném fragmentě, ve „Zpěvech pátečních“, naopak se shlukly všecky těžké, temné, zemité prvky jeho bytosti, veškeré podzemní vrstvy provalily se na povrch, všeliké pathos krve a rasy trysklo horkými paprsky. Ne po stránce umělecké a slohové — v té jsou „Zpěvy páteční“ často přetížené, přepiaté, barokní — nýbrž v ethice vlasteneckých vztahů spočívá význam velkolepého tohoto fragmentu. Všem enthusiastickým básníkům kmenového a krajinného vzletu dává Neruda přísné

memento: nezapomeňte, že cit, jímž se inspirujete, jest čímsi hlubokým, osudovým, tragickým; není to vznět libovolné chvíle, není to příležitostné nadšení. I ve „Zpěvech pátečních“ Neruda sestupuje na dno lidské bytosti.

Těmito složitými a často neschůdnými cestami tvrdého vnitřního vývoje postoupil Jan Neruda k výši národní klassičnosti. Teprve pokolení, jež dozrálo po jeho smrti, uvědomilo si to plně a cítilo kus osvobození v tom vědomí. Jemu byl Neruda drahým básníkem ze sterých příčin. Především proto, že svou poesii tak intensivně žil, že svůj vývoj zaplatil takovou měrou hrdé strázně, že naprosto ztotožnil člověka s poetou. Jistě najdou nové generace nové vztahy k Nerudovi, snad vztahy lásky vášnivější, snad i na chvíli vztahy prudkého odporu. Nižádné z nich nezůstane však lhostejným: s opravdovým národním klassikem musí se každá z nich vyrovnati.

Jos. V. Sládek.

(Psáno k úmrtí básníkovu dne 28. června 1912.)

Na starém Berounsku pod lesnatými chlumy dozrávají žitná pole, jejichž tekuté zlato voní čerstvým chlebem; hluboké úvozy uprostřed kynoucích rolí postříkány jsou bílými a růžovými kapkami okvětních lístků šípkových; shrbené střechy starodávných gruntů tonou v rozkošné lázni rozkvetlých lip . . . a v tomto letním čase opouští rodný podbrdský kraj navždy básník, který pochopil a vyslovil duši svého selského domova, zachytil ve verších hutných a jadrných silný dech posečených lučin a prudký výskot skřivana, míhajícího se v modré a husté dálavě, porozuměl v mužné prostotě a v zbožné oddanosti smyslu klíčení, zrání i žatvy.

Smrt, která vykoupila churavého a přece neúnavného starce z dlouholetého strádání, seděla po celý mužný věk tiše a neodbytně u prahu jeho domu . . . a básník nezapomínal nikdy její teskné přítomnosti, čekaje od let, že bledá a mírná návštěvnice se zvedne a přistoupíc k loži, dechne studeně a pokojně jemu do tváře. První lyrická kniha Sládkova, v níž se vyzpovídal básník již třicetiletý, prošedší světem i hořem, inspirována jest v nejčistších svých kusech náhrobní dumou nad čerstvě nasypaným rovem mladé milované ženy, ale hluboce meditační vloha Sládkova mění již zde bolestný osobní cit v obecně lidské přemýšlení o posledních věcech ži-

vota. Proto i tehdy, když milosrdný čas otupí nejostřejší hrany žalu, vrací se duch básníkuv stále znovu k idei smrti, rozluky, vzpomínky a rozvádí s uměním klassického elegika tyto motivy v složitou symfonii, jejíž kouzlo vycítí jen ten, kdo mnoho žil a mnoho trpěl. Hned na počátku básnické dráhy Sládkovy vystihl tento povahový rys nového poety pronikavý kritický rozbor Jana Nerudy, který s podivuhodnou přesností rozebral první čtyři lyrické knihy svého obdivovatele a žáka, krásnými slovy: „Sládek je elegik. Povaha samotářská. Vodní hladina, reflektující vše po způsobu zcela svém. V jeho elegiích není nic strojeného, on nežaluje, aby byl slyšán, on pěje proto smutně, že je mu v srdci smutno. Lyrik jen subjektivní, co nejsubjektivnější, je pravda; nezapěje, čeho sám plně nezakusil a neprocítil; pěje jen, když bol více utlumiti se nedá a sám v žalnou píseň propuká; ale opravdový lyrik básník.“

Elegická struna a náhrobní duma, které zněly tak mocně v „Básních“ a v „Jiskrách na moři“, umlkají v obou knihách vnitřního vyjasnění a životního kladu, jimiž jsou sbírky „Světlou stopou“ a „Na prahu ráje“; smyslově i duchově omlazený básník hledí otevřenými okny své jizby do plných proudů sluneční záře, v níž honí se ptáci, a hrají si děti, a obrácen zády k prahu svého domu, zapomíná, že kdosi tichý a neodbytný tam sedí bez pohnutí. Ale jen na čas. Čím složitěji a hloub hledí zralý muž do dílny života, čím dychtivěji koupají se jeho myšlenky v slunci a ochlazují v stínu, tím určitěji poznává, že smrt jest velká a dobrá pomocnice boží, a proto píše J. V. Sládek na poslední stránku své nejzralejší knihy tuto modlitbu v tercinách:

„V své lůno přijmi nás, ó Matko Země,
až shasne to, co v nás se zove žití,
jak suchý béřeš list, neb zvadlé kvítí.

Ty's dala vše, a vše se k tobě vrací;
květ neptá se, zdaž znov' se porozvije,
a list na ňadrech tvých pokojně hnije.

My nevíme, zda víc jsme, nebo méně,
však ty, jak máť si vlídně vedeš s nimi
a měkce pokrýváš je sněhem zimy.

Z nich jarem necháš nové klíčit sémě —
ó Matko! — jen jak je, v té žití práci
nech být nás, mřít — nech čekat spokojeně."

Myšlence smrti a rozluky jest ulomen bolestný osten. V selských písních, jimiž Sládek pevně zakotvuje v ornici svého kraje, ozývá se tucha smrti znovu a znovu: čerstvě zoraná prsť, z níž vzlétá skřivan, pták rolníkův, nevoní jen chlebem příští úrody, ale i připomínkou otevřeného hrobu; dokončená práce oráčova i žencova vzněcuje touhy po věčném klidu; zrno vržené do hnědých brázd jeví se předobrazením člověkovy sudby. I do jarého a křepkého veselí a propukajícího šibalství „Starosvětských písniček" zašumí teskné peruti hřbitovních zpěvů, jaké krouží s motýlem smrtihlavem nad vysokou travou a modrými zvonky vesnického hřbitůvku, plny oddanosti a milosrdí . . . V sbírce „Písně smuteční" připsané památce Zeyerově a podmaňující starosousedskou prostotou a vážností, rozrůstají se v celý cyklus.

To jest již po podzimu básníkově: brzy po padesátém roce vydává Sládek knihu „V zimním slunci", plnou mírné a laskavé moudrosti a resignace, stupňované ještě sbírkou „Za soumraku"; básník, jenž právě shrnul do velkého dvojdílného vydání celou svou poetickou žeň, loučil se s životem a hleděl na práh domu, zda návštěvnice již nevstává. Ale ta se jen mlčky a teskně usmívala. J. V. Sládek mohl ještě jednou rozzvučeti obě nejsilnější své struny lyrické: v „Nových selských písních" svil poslední kytku prostonárodních ohlasů; v „Lethe" zatesknil si naposled elegicky s mocným rysem nábožen-

ským. Dráha byla proběhnuta, a bílý stín na prahu mohl se zvednouti. —

Sládek-elegik jest mužný básník od hlavy až k patě: nekochá se ve výbuších citových, nýbrž škrtí je slovem úsečným a hrdým; nepřepíná nikde svého dojetí do lyrického paroxysmu, nýbrž zhušťuje je do uzavřeného verše, soustředěného obrazu, úsečné metafory: nezoufá, nýbrž medituje. Hrdé slovo římského spisovatele „ženám sluší naříkati, mužům pamatovati" bylo napsáno neviditelnou rukou na jeho básnickém štítě. A svrchovaně mužný jest i básnický sloh Sládkův, ten na první pohled šedivý a všední, suchý a tvrdý verš, který čten několikráte vryje se hluboko do paměti svou sevřenou krásou, svou hospodárnou stručností, svou epigramatickou plností. Neruda, od něhož z domácích vzorů se Sládek nejvíce naučil po umělecké stránce, ťal do živého, když zmiňuje se o výrazu knihy „Na prahu ráje" mluvil o básnickém naznačování a napovídání, o poesii aforistické; nevím, zda vedle „Knih veršů" a „Prostých motivů" dospěla kterákoliv starší lyrická sbírka česká k takovému mistrovství, napověděti několika verši celou tragedii duše a shrnouti do aforismu tří slok podobenství osudu, jako Sládkovy „Jiskry na moři" a „Sluncem a stínem".

Sládkův bytostný sklon k stručnosti přibližuje jej velmi záhy k sonetu, později ke krátkému popěvku. Jest v tom cosi velmi překvapujícího: znělku pěstuje poeta, jenž ničeho není více dalek než virtuosity formální, popěvky pronikne i do lidových vrstev zachmuřený, těžký, reflexivní umělec, jehož básnickým počátkům naprosto chybí bezprostřední melodičnost. Ale Sládkovy sonety, jež se nejvíce přibližují nedoceněným znělkám Šolcovým, nemají nic společného s bravurní ornamentálností svrchované formy, kterou nacházíme u Vrchlického, a k níž sem tam učinil náběh již Kollár; Sládek

nedbá v nich o půvabnou souměrnost, zdobnou gracii, zvukovou svůdnost, nýbrž ulpívá spíše na jakési charakterní drsnosti a úsečné hranatosti, — to hodí se dobře k zachmuřené vlastenecké meditaci ocelového zvuku, kterou Sládek již od knihy „Jiskry na moři" až po proslulé „České znělky" rád vyjadřuje formou sonetu; za to genrové obrázky, jež do sonetu vměstnal v sbírce „Na prahu ráje", nesvědčí právě tomuto útvaru. Mistrem lehkokřídlého popěvku stal se Sládek teprve na vrcholu své mužné síly, kdežto básnickým jeho začátkům upíral Neruda vůbec hudebnost. Nejsme snad daleko pravdy, vyložíme-li tento obrat v básnickém výrazu Sládkově hlubokým oproštěním jeho bytosti, k němuž vyspěl v mužné škole utrpení. Reflexivní básník, jenž dumal nad indiánskými hroby a poslouchal hukot Mississippi, Otce vod, ztotožnil se s drobnými trudy českého sedláka. Elegik, který trávil večery v rozhovoru s Bohem a osudem, zanotoval švitorné a smavé písničky pro děti. Liberální západník, jenž trpěl s Iry a s Rudochy, stal se hlasatelem svérázné původnosti českého venkova. Člověk meditace a důvěrné vzpomínky srůstal oddaně se staromódními figurkami z Podbrdí a kreslil je v svěžím humoru nezapomenutelnými črtami. Žák Shelleyho a Longfellowa včetl se do starého, dobrého Čelakovského a osvojil si jeho plný, lidový sloh i s tou půvabnou burlesknosti štiplavého humoru. A tehdy počaly vznikati ty jadrné, kořenné a navinulé popěvky v prostonárodním duchu, odpola imitace, odpola evokace domova, jež jako hejno kosů a sedmihlásků, ale též vrabců a špačků vylétají ze stran sbírek „Starosvětské písničky" a „Směska", částečně i z cyklů pro děti „Zlatý máj", „Skřivánčí písně" a „Zvony a zvonky".

Rozhodný a promyšlený návrat k půdě značí dovršení vnitřního vývoje Sládkova — tento bezprostřední a vlažný styk s živou skutečností byl protiváhou jeho

bytostného elegismu. Sládkovo češství bylo stejně prudké jako konkretní. Vyrůstalo z plodné a krásnou tradicí posvěcené půdy rodného Podbrdí, v němž horník a sedlák jsou krevními bratry v zápasu o zemi, o chléb, o osvobození. Zocelilo se k rázné mužnosti za Oceánem, kde Sládek poznal nové formy volného občanství a kde zatoužil dychtivě po vlasti. Mělo vždy silný zájem veřejně politický a vrhalo své srdce do plamenů časových otázek. Sládek byl ze své generace nejen jediný, kdož pochopil dosah problému zemědělského a sociální krise mezi dělníky, nýbrž napsal i básnický kommentář k politickému přerodu českého života na rozhraní 80. a 90. let. V době, kdy Svatopluk Čech skládá hlučně příležitostné „Jitřní písně" i „Nové písně", a kdy Vrchlický mění hořkou časovou látku v umné věncoví meditačních „Hlasů v poušti", přihlašuje se J. V. Sládek dvojdílnou knížkou aktuálních veršů „Selské písně" a „České znělky".

Zprvu se zdá, jako by neměly obě části této stručné a hutné knížky pranic společného. V „Selských písních" oživuje básník úsečným a pregnantním způsobem podbrdského sedláka v jeho bytostných vztazích k zemi, ku předkům, k práci a k vrchnosti, sedláka, jenž jest sám sobě světem a jenž pevnými kořeny jest spiat se základem všeho života, s půdou — cosi patriarchálně nečasového, posvátně naivního ukryto jest v těchto prostičkých, téměř epigramatických verších. „České znělky" rozvádějí šíře themata, jež nadhodil již Sládek v několika sonetech sbírky „Jiskry na moři", ale v určitém zrcadlení politických poměrů roku 1889; v čtrnácti básních soudí Sládek národní chabost, politickou mdlobu, historickou přecitlivělost, veřejnou nesvobodu, náladovou skepsi, soudí bez shovívavosti, bez ohledů, mužně až k drsnosti. Ale pod povrchem úvah a stesků těchto „Českých znělek" ukrývá se pevná a statečná víra, sou-

rodá názoru „Selských písní", všecka naše jistota jest v půdě, všecka naděje v pokolení rolnickém, nikdy nevymírajícím, všecka krása v svobodném rozvoji na svobodné hroudě. Ne nadarmo končí kniha idyllickým viděním českého sedláka:

„Ó přijde jaro zas na české luhy
s úsměvem, jasem, plno rodné síly,
a zelení a květem nad mohyly
vyklíčí vše, co dnes tam spí sen tuhý.

V prsť volnou zaořou zas české pluhy,
a s hnědých rolí, které pot náš pily,
my sami budem sklízet, co jsme sili,
a volni volných budeme zas druhy.

Zas přijde jaro, a pod krovy letem
k nám navrátí se míru vlaštovice,
a večer děd vyprávět bude dětem,
jak hrát si budou v jeho vlasech,
o země české dávných, smutných časech,
jak byly kdys — a nevrátí se více."

Tak živě a prudce prožíval skutečnost básník, jenž začal elegickou meditací; tak hluboko a jistě zapustil do české prsti kořeny umělec, jenž se inspiroval u vysokém stupni západním kosmopolitismem.

Sládek překladatel zasloužil by si zvláštní studie, jež by dojista osvětlila i mnoho z původní jeho tvorby. Vkus, vychovaný obsáhlou průpravou jazykovou i literární, dovršován byl u něho neklamným instinktem, jenž bezpečně uhodl, co může působiti plodně na vlastní růst i na rozvoj českého básnictví . . . a tak sestupoval Sládek vždy k hlubokým zdrojům světové poesie, z nichž možno pít jen živou vláhu. Rozhled Sládkův po evropských literaturách byl imposantní; jako v jeho orgáně „Lumíru" si dávaly dostaveníčko hlasy ze všech koutů Evropy, tak v jeho překladech podával si ruku Shakespeare s Lermontovem, Tégner s Valerou, Mickiewicz s Byronem, lyrik Ibsen s Keatsem. Překlady ty jsou

posud nedoceněny, snad až na úhrnné přebásnění velkého Williama, jež již dnes pokládá se právem za jeden z vrcholů českého umění tlumočnického. Až se kritika hloub ponoří do těchto krásných důkazů básnického taktu a vkusu, vyloží nám nepochybně, jak na Longfellowu vyrostl Sládek-meditační elegik, jakou školou byl Coleridge Sládkově úsečné epice, kolik přijal překladatel z Burnse při svém návratu k sedlákovi a k jeho ryzí poesii, plné čistoty a rosy. K Sládkovi-překladateli budou se příští generace vraceti; postaví si jej vedle Vrchlického a v nejedné věci i nad něj.

I Sládek lyrik bude milován; čten v zamyšlené samotě zralým mužem, zpíván pod košatým stromem svěžím děvčetem, recitován uprostřed hraček a květin jarými dětmi. A nejlepší jeho lyrická čísla bude uváděti budoucnost v souvislosti s poesií toho, kdo Jos. V. Sládka před všemi pochopil a ocenil, s poesií Jana Nerudy.

Svatopluk Čech na cestách.

Mezi našimi moderními básníky jest několik mistrů cestování a cestopisu. Jan Neruda na světových svých toulkách v Paříži, na Jaderském moři, na Východě, v Italii a v severním Německu hledal a nalézal radostné osvobození srdce zhořklého a zraněného v barevné hře dojmů a v smělé hloubce dějinných i národopisných výhledů; jeho „Obrazy z ciziny" i „Menší cesty" jsou klassická díla uměleckého žurnalismu. Roztoužený a rozkošnický tulák Julius Zeyer prchal z domova šedivého a lhostejného do exotických a vzněcujících dálek posvěcených bájí, legendou, uměleckou tradicí, a poznal tak Italii i Švédsko, Španělsko i Rus, Paříž i Cařihrad; nenapsal-li cestopisných feuilletonů, vzkřísil v „obnovených obrazech" svých freskových a mosaikových děl nejeden krajinný dojem, nejednu městskou perspektivu, nejednu chrámovou a palácovou náladu, jak si je přinesl ze širého světa. Pro jeho mladšího protinožce J. S. Machara znamenaly štědrý výlet na Krym a opětované pouti do staroklassické Italie cosi obdobného jako pro Nerudu: překonání krajně subjektivního a bortivě analytického období a povznesení se k jasnému ovzduší, kde vše je jisté, bezpečné, hodnotné; však najde se to vše jak v básnických půvabech jeho veršovaného deníku Černomořské plavby, tak i v prudkých nájezdech

a polohistorických poznámkách jeho novinářských feuilletonů.

Jmenujeme-li v tomto literárním sousedství Svatopluka Čecha, může to snad poněkud překvapiti. Každý pozornější čtenář Svatopluka Čecha ví ovšem, že v jeho dílech jest několik svazečků cestopisných statí, uveřejněných v osmdesátých letech, a je-li literárně vzdělán, uvede nám i jejich jména: „Kresby z cest“, „Upomínky z Východu“ a „Několik obrázků moravských“. Není též nesnadno si vzpomenouti, že bez cestovních zkušeností kavkazských nebyl by vznikl ani „Čerkes“, ani příběh šumařův „Ve stínu lípy“; že obě velké allegorické skladby „Evropa“ a „Slavie“ zpracovaly dojmy, zažité na vlnách černomořských; že průpravou k „Dagmaře“ byla studijní výprava do Dánska a na Rujanu. Životopisec Čechův vypráví kromě toho, jak básník vypravil se z mládí do Chorvatska, jak později navštívil Italii, Paříž, Alpy, jak úlomky dojmů zachytil v několika feuilletonistických skizzách.

A přece náleží cestám Čechovým právě tak podružné místo v jeho životě, jako cestopisům v jeho rozsáhlém díle slovesném. Svatopluk Čech, jenž vstoupil do naší literatury již v plné zbroji básnické, byl jako umělec i jako člověk velmi záhy vyhraněn a rozvit — ani zkušenosti životní, ani dojmy a poznatky z knih, z cest, z uměleckých děl nedovedly nic podstatného přidati k dovršenému názoru, k vyzrálé povaze, k umělecké hotovosti. Tak i cesty, na nichž byl spíše plachým a vzdáleným divákem, než účastníkem vše vášnivě prožívajícím, znamenaly pro Svatopluka Čecha nikoliv osud, nýbrž pouhé poznání. Čím přibývalo básníku let, tím ubývalo poznatkům intensity i působivosti, cesty podniknuté v padesátých letech nezůstavily takřka stop ve vlastní tvorbě básníkově: zdaž odrážejí se v některém zrcadle

jeho broušených a přebroušených veršů paláce benátské, janovské, florencké a římské; zdaž hučí v pathetických a sytých slokách jeho odraz ruchu boulevardů pařížských; zdaž svítí mezi polychromií jeho skvělých obrazů básnických věčný sníh Alp, spatřený nedlouho před zimou života?

Odtud i podstatný rozdíl mezi cestopisy Čechovými a na př. Nerudovými. U Čecha nikde velké kulturní průhledy, nikde pronikavá historická srovnání, nikde žžíravá kritika společenská, politická, náboženská, nikde pathos, překonávající původně zamyšlenou hru ironie a vtipu, slovem pranic z toho, co „Obrazy z ciziny“ mění z lehké cestovní causerie v statečný kulturní čin. Za to u Čecha všude lehká a sladká pěna tu snivé tu hravé pohody, vlídný a chvílemi tesklivý humor, lyrická líčení přírody, zběžně a přece šťastně načrtnuté podobizny hned národopisně, hned jen pitoreskně zajímavé; vše spíše napověděno než vyčerpáno, lyricky rozpředeno než domyšleno, uhodnuto než doloženo; pražádný systém, pražádná účelná stavba, pražádná jednotící redakce: čtenář plnými doušky pije mladé a lehké víno, jež uzrálo o prázdninách básníkových.

Avšak tyto příjemné a prostičké causerie o cizině, z nichž některé na př. „Sláva“ nebo „Výlet do Chorvatska“ oděny jsou v průhledný šat novellistický, jsou pouze částí Čechova cestopisného odkazu. Vedle nich, kvantitativně asi v rovné míře napsal Svatopluk Čech celou řadu turistických obrázků, jak mu utkvěly z „pestrých cest po Čechách“, podnikaných od dětství až do pobytu v Obříství. Sem patří svazeček z r. 1884 „Několik obrázků moravských“, sem patří záznamy obou spolupracovníků páně Broučkových, professora V. B. Kostlivého a básníka Jana Vraného, a kromě toho řada menších, vzájemně nesouvisících feuilletonů a skizz, jež lze přehlédnouti nejlépe v I. a III. svazku „V z p o-

mínek z cest a života“ (Sebraných spisů sv. V. a XXIII.) Zajímají-li nás tyto příležitostné a nahodilé stati látkově a obsahově méně než kresby z Kavkazu a Černomořských břehů, nemůžeme přece si nevšimnouti, kolik důležitých příspěvků poskytují ku poznání individuality spisovatelovy. Zde není pracováno s pomůckami, zde nestará se vypravovatel pranic o informaci a poučení svého čtenáře; zde prostě podává sebe sama, svoje bezprostřední dojmy, své úvahy a nápady. Nadšený romantik ze staré vlastenecké školy hlásí se tu opět a opět ke slovu. Jest stále citově dojat a rozechvěn krásou přírody nedotčené kulturou a dovede si od srdce zajásati nad kvetoucím stromem a chvějícím se skřivanem. Lid uprostřed své práce, velebené vždy znovu výmluvnými ústy vnuka peruckého sedláka, jest básníku kusem té přírody. Lidový původní svéráz zajímá zaníceného pozorovatele stále: dřevěné stavby venkovské s řezbami a nápisy, starodávné kroje, charakteristická pořekadla a úsloví neujdou nikdy jeho pozornosti. Sleduje, zapisuje a vykládá si je se zřejmým zalíbením, avšak bez pedanterie, spíše upoutává ho vše komické, prostoduché, šprýmovné v nich. Po starovlastenecku jako laudator temporis acti zahoruje si o kráse této staré lidové tradice, postěžuje si do jejího postupného zániku, přemýšlí, zda by nebylo možno dávný mrav a zvyk zachovat neb obnovit. Romantika hradů a zřícenin provází jej až do pozdních let: z Obříství, když zaměstnával jej „Roháč“, podnikl bezvýslednou pout za troskami proslulého hrádku Sionu u Malešova; r. 1889 obhlédl a popsal si Kost a Trosky se všech stran a nahromadil si poznámek o tom. Národnostní zápas na jazykovém rozhraní a odpor vlasteneckého uvědomění proti strojenému nátěru germanisačnímu v českých městech, hôtelech a nádražích stopoval s neutuchajícím zájmem; srdečných povzdechů, sarkastických poznámek, vtipných postřehů v té věci rozesel

do svých cestovních causerií na sta. Ale neméně sdílný jest i laskavý lidumil a přítel utlačených a slabých: lid klesající pod tíhou polní práce, starci sklonění lety až k zemi, žebráci, opuštěné děti, to vše vzrušilo srdce sentimentálního poutníka. Tak upoutává nás při čtení těchto črt, psaných bez pretensí, spíše vlastní povahopis básníkův než krajinomalba, spíše pohledy do nitra pozorovatelova než do měst, lesů a lánů, spíše reflexe než dojmy, spíše nápady než postřehy.

Pozorný čtenář dovede si však v Čechových kresbách z „pestrých cest" po vlasti vážiti ještě jedné, nezcela všední stránky: může jimi nahlédnouti do samé duševní dílny tvoření poetova. V posledním svazku „Vzpomínek z cest a života" uveřejněno jest několik prací, dotud netištěných, které mají úplně povahu skizzáře básníkova, určeného k tomu, aby si později auktor z něho příhodné rysy vybral. Jest to jarní obrázek z Rožnova „Zahučaly hory", slovácká drobnokresba „Kytka z Moravy", lidumilný genre od Nové Paky „Obrázek z cesty", zmíněný již „Výlet do Kutné Hory" a maličký deníkový útržek o výletu do Lukova z máje 1901. Zde může literární psycholog i věrný ctitel básníkův krok za krokem sledovati, čeho si básník všímal, co upoutalo jeho zájem, při jakých podnětech rozvlnily se jeho elegické vzpomínky a tužby do ztraceného mládí, za kterých příležitostí vybavily se mu historické úvahy atd.

K těmto pěti drobným črtám, otištěným teprve z pozůstalosti básníkovy, přidružil se nedávno zvláště cenný intimní dokument; jsou to „C e s t o v n í p o z n á m k y S v a t o p l u k a Č e c h a z r o k u 1889", které k tisku upravil Čechův pietní životopisec a vydavatel professor Ferdinand Strejček, a jež v úctyhodném místním vlastenectví vypravila mladoboleslavská firma Hejda a Zbroj, určujíc výtěžek spisku vztyčení poprsí Čechova v sadech v Mladé Boleslavi.

Nemáme v českých uměleckých dějinách mnoho podobně důvěrných dokumentů, na nichž dala by se pozorovací schopnost umělcova hlavně po stránce krajinářské tak bezprostředně pozorovati; snad jen Máchův deník italské cesty neb Mánesův bohatě illustrovaný dopis z Hrubé Skály ve sbírce F. A. Borovského mají tutéž svěžest postřehu. V době od 4. do 15. máje roku 1889 vykonal Sv. Čech dílem pěšky, dílem drahou malou okružní pout severními a severovýchodními Čechami: Mladá Boleslav, Sobotka, Turnov, Jičín, Nová Paka, Králové Dvůr, Jaroměř, Náchod byly z měst jeho stanicemi, odpočinuv pak v Praze, učinil ještě na konec malou vyjížďku do Mělníka a na Kokořín. O cestě té konal si pečlivé, ač úsečné zápisky, které nám vydavatel klade do ruky: mnoho krajinomalby, hojnost poznámek o dřevěných stavbách, četné zprávy o historických starožitnostech, značná zásoba lidových úsloví a dialektických výrazů, skoro soustavné záznamy o němčině v českých městech, nejedno koření grotesních anekdot a příběhů.

Tyto črty a skizzy jsou ovšem pouhým materiálem, jejž však tentokráte můžeme velmi snadno a poučně srovnati s konečným zpracováním, obecně známým. Celou okružní onu cestu vykonal Svatopluk Čech, aby si získal látku pro chystanou, ale potud pevněji nepromyšlenou knihu ,,Pestré cesty po Čechách prací Matěje Broučka a společníků" a dojmy získané od Prahy až do Králové Dvora chtěl rozděliti mezi učeného filologa professora Bořivoje Kostlivého a snílka poetu Jana Vraného. S počátku užíval nasbíraných materialií dosti svědomitě a to tak, že připadlo na lyrika ze staré školy vše krajinopisné, náladové, dojmové, na puristu a archaeologa pak všechno mudroslovné, slovníkářské, národopisné z vlastních cestopisných poznámek; proti zápisníčku přibylo partiím Vraného lyrického vzletu a popisné šíře, kdežto každá poznámka, položená na vrub Kostli-

vého, byla humoristicky podmalována a co nejvíce rozpředena, tak na př. zápisníček má o setkání s Číňany mezi Krnskem a Boleslaví šest stručných a sporých řádků, v „Pestrých cestách" vznikla z toho celá kapitola, plná vervy a šťastného veselí. Zápisky fraseologické jsou vyčerpány všecky, ovšem s příslušnou garniturou, jako vůbec postava Kostlivého prokreslena jest o mnoho lépe, než matná a konvenční figura Vraného. Leč tato do pola mechanická a do pola novellistická práce Sv. Čecha brzy omrzela; vyčerpav sotva šestinu svých poznámek, obsahující látku jednoho dne a cestu z Prahy do Mladé Boleslavě a do Sobotky, opouští Sv. Čech své cestovatele a svůj zápisníček a přetrhuje známou fabulí o Kostlivého rukopisné výpravě sotva rozpředené dějové pásmo „Pestrých cest". Ale zápisníček přece měl ještě svou úlohu: Svatopluk Čech nahlížel do něho, když psal básně, spojené jako „Cestovní deník Jana Vraného". Každá z nich: „Na Humprechtě", „Maloměstská idylla", „Kost", „Na Valdštejně", „Trosky" přijala z deníčku alespoň některý krajinný neb historický rys. Svatopluk Čech přetrhl svoje duševní prázdniny, o nichž byl cestovatelem a cestopiscem, a stal se zase básníkem, jemuž rostla křídla, jakmile se dotkl rodné země: a zde na Turnovsku byl to z nejkrásnějších krajů jeho milovaného domova.

(Psáno roku 1910.)

Zikmund Winter.

(Psáno k úmrtí Wintrovu dne 12. června 1912.)

Kdyby nebyl Zikmund Winter zabloudil podivným rozmarem náhody do věku o tři století pozdějšího, než kde byl vlastní domov jeho složitého a učeného ducha, usedal by v den jeho skonu některý z pražských humanistických veršovců v starožitně klenuté a setmělé jizbě někde nedaleko starého Ungeltu a skládal by v potu své vráščité tváře na počest zemřelého mistra svobodných umění latinské umné epicedium, jak následuje. Ve zdobném a hojnou allegorií i mythologií krášleném dvojverší elegickém, vybroušeném po způsobě proslulého Eobana Hessa, byl by vylíčil tichý pláč obou sesterských Mus, které slovutnému nebožtíkovi vložily své dary do kolébky, krásnohlasé Kalliope, jež jej učinila vypravěčem znamenitým, a vážné Klio, ochránkyně to zkoumání dějepisného. S nákladem značné učenosti byl by ve svých verších dovodil, jak k nářku Mus druží se hluboký žal obou staroslavných škol pražských, Karlovy universí, jež v něm ztrácí svého historiografa, a akademického gymnasia, jemuž odňat byl jeden z nejproslulejších jeho učitelů. Byl by si postěžoval do nepřízně bohů, kteří Čechu věrnému a Pražanu nadšenému dali zemříti v nehostinné cizině uprostřed lidu nepřátelského, a byl by v závěru své skladby, napsané nejryzejší latinou erasmovskou, vyzval pražské zvony, které nebožtík od dět-

ství miloval a o nichž napsal nejednu periodu umělou, aby se rozezvučely ve smutku nad smrtí věrného hlasatele starobylé slávy své vlasti. Tak by byl složil epicedium nad rakví Zikmunda Wintra humanistický učenec r. 1612, a nebylo by mu scházelo jistě pochvaly za ně od takových autorit, jakými tenkráte byli rektor Martin Bacháček, děkan Jan Campanus Vodňanský a mistři Mikuláš Troilus Hagiochoranus i Vavřinec Benedikti Nudožerinus.

Nám však, kteří jsme počítali Zikmunda Wintra mezi své učitele a současníky, nezbývá, než abychom řečí střízlivou bez ozdob mythologických a veršových, bez hlaholu panegyrického vyložili, z kolika různorodých prvků skládá se rozsáhlé a barvité životní dílo zemřelého učence a spisovatele.

Ačkoliv na první pohled se zdá, že veškerá inspirace spisů Wintrových jest učená a odvozená, byvši získána v archivech a nad knihami, přece nelze jim plně porozuměti, aniž bychom znali biografické jejich pozadí. Staropražské dítě, jehož stísněné a chudobné dětství vyrostlo ve stínu chmurné a tradicemi opředené chrámové architektury, pochopilo záhy duši města, která později jej nadchla k výtvorům vzácné pravdivosti a náladového kouzla. Dojmy ty vanou již nad prvními literárními pokusy mladého studenta, jenž vyměnil studium historie za bohosloví a jenž mezi nadšenými veršovci ze začátku sedmdesátých let vystupuje se solidními vědomostmi věcnými, ale s trochu všedním a neúhledným šatem básnickým. Žák Höflerův a Tomkův vycvičil se na kulturně dějepisného badatele v bohatém archivu malého města českého, kde professoroval, a pohlédneme-li poněkud pronikavěji do výtěžků období rakovnického, které končí již r. 1884 v třicátém osmém roce Wintrova života, poznáme hned trojí silný prvek těsně spojený s životem mladého dějepisce. Především mocný vliv

učitelův: jako Tomek — a možno říci, jako celá učenecká generace, která následovala po Palackém a po Šafaříkovi — miloval i Winter nade vše drobný, hodnověrný, klidný fakt dějepisný a zasvětil vzácné své pracovní úsilí tomu, aby si takových faktů opatřil pokud možno nejvíce cestou důkladného badání a trpělivého sběratelství. Vyhýbaje se s bázlivou úzkostlivostí všemu stanovení apriornímu, sčítal doklady neb snímal s nich obecnější pozorování, při čemž byly doklady uváděny v dostatečném množství — veškerá kritika faktů, každé umělejší pořádání materiálu, všecka složitější komposice ideová byly ve škole Tomkově předem vyloučeny. Nezůstalo beze vlivu, že se Winter vzdělal na historika v archivu a v prostředí malého města. Poznal tam minulost, jíž se velké proudy dějinné dotýkají jen z dálky zakalenou a lehkou pěnou, a obrátil tudíž hlavní svůj zřetel především ke starožitnostem soukromým. Snad souvisí i s průpravou rakovnickou, že u Wintra vstupuje takovou měrou do popředí živel měšťanský, ovšem kromě vrstvy školské a učenecké, k níž sám náležel: šlechta, hlavní nositelka politických dějů, a venkovský lid, ochránce kmenové své ráznosti národní, nemají u něho ani z daleka toho místa v dějinném dramatě, jako na př. u Aloisa Jiráska, rodáka z venkova a historika více zaujatého ději veřejnými. Třetí složkou vývoje Wintrova bylo jeho povolání professorské. Zikmund Winter byl učitelem výborným přes všecku prudkou drsnost, která občas děsila zhýčkané žáky: žárlivě střeženou distanci mezi professorem a žactvem dovedl vždy překlenouti živou a vervní poutavostí svých názorných a malebných výkladů historických, jež překypovaly silou charakteristiky, svěžestí kulturního detailu, výraznou mluvou, zkrojenou až ke grotesce. Odvážil bych se tvrditi, že v bezprostředních a namnoze improvisovaných Wintrových výkladech ve škole zjevila se nejedna možnost, jež

chyběla jeho soustavným a promyšleným dílům vědeckým: jasná přehlednost, vytčení velké souvislosti, propracování rysů vůdčích, přebytek materiálu netísnil tu podání interpretova.

Duševní vývoj Wintrův dovršen pak byl návratem do Prahy, kde Winter teprve dozrál ve spisovatele a v badatele; poznal archivní poklady královského hlavního města, v nichž mu professor Emler byl instruktivním vůdcem; získal mnoho z osobního styku, jmenovitě se sourodým archaistou a mosaikovým badatelem, Antonínem Truhlářem, kollegou na akademickém gymnasiu; podlehl podnětnému vzruchu literárního života. S počátku kolísal Zikmund Winter povážlivě mezi poloviční belletrií a poloviční vědou; zdálo se, jako by při uměšťování svých kulturně historických výpisků a archivních materialií sahal k libovolné slovesné formě. Netušil sám, že všecka nauková práce, do níž se vždy důkladněji a soustavněji zahloubával, vychová v něm epického vypráVěče fiktivních osudů, a že bude jednou pokládána především za velkolepou průpravu jeho novellistiky; byl ostatně až do konce přesvědčen o opaku.

Vědecké jeho studie krok od kroku sestupovaly k složitějším a obtížnějším thematům, která si neúmorný pracovník volil leckdy přeceňuje vlastní síly; mistr barvité a archaistické mosaiky zatoužil nejednou státi se monumentálním stavitelem. Nejprve rostly kulturně historické feuilletony na malé monografie, jichž souhrn značí v celku podrobné a důvěrné oživení měšťanského života, mravu a cítění v XVI. a XVII. věku; první velké dílo Wintrovo „Kulturní obraz českých měst“ prozrazuje na nejednom místě původ z těchto kořenů. Ale pak jsou themata daleko složitější a takového druhu, že nevystačilo již trpělivé a dbalé snášení a aposteriorní sčítání dokladů a láskyplná a přece střízlivá interpretace archivního materiálu; také soustředěné obmezení se na

poměry české bez zřetele k evropskému proudění vůbec bylo tu spíše nedostatkem než předností. Zikmund Winter provedl úkol svůj skvěle, líčil-li kroj starých Čechů, při čemž výborně mu sloužilo jeho pitoreskní oko, představující si jasně každý detail barevný i tvarový; avšak bylo příliš odvážno, chtěl-li do jisté míry pokračovati v díle Palackého dějinami církevními, pokusil-li se soutěžiti s Tomkem v dvojích, zevních i vnitřních dějinách universitních, vstoupil-li dějinami řemesel, obchodu a živností na panenskou půdu historie hospodářské. Knihy ty, prozrazující vesměs školu Tomkovu, jsou ceny velmi různé: spousta látky a dokladů imponuje vždycky; při líčení zevních vztahů, organisačních poměrů, dobových zvyklostí poutá živý a jadrný tón výkladu; archaické zbarvení řeči a humorné koření udržuje i na suchopárnějších místech zájem, ale velké linie, smělejší pojetí, hlubší kritika chybí skoro vždy — Winter byl právě spíše dějepisný sběratel a jadrný vypravěč než kritický badatel a ideový synthetik.

Pro veškerá tato díla jest charakteristický význačný Wintrův sklon k XVI. a XVII. věku — jen tam se cítí doma, jen tam stává se jeho pojetí důvěrnějším a zasvěcenějším; Winter nezná universalismu historického, jenž těká stejně jistě po všech stoletích. Ale jak dalek jest Winter onoho ústředního reformačního zájmu Palackého, pro nějž naše reformace vyvrcholuje české dějiny a dává jim teprve smyslu! Myslím však, že rovněž by bylo nesprávno viděti v něm čistého zástupce směru Tomkova, který v mírném kvietismu a katolickém autoritářství pokládá reformaci za zlo a protireformaci za nutný protijed. U Wintra převládá i v hodnocení náboženských dějů hledisko národnostní: všecky směry, které podvracely autonomii českého myšlení a českého bytu, tedy především lutherství nenáviděl ze srdce. Láska k XVI. a XVII. věku vy-

růstala u Wintra z kořenů jiných. Byl ven a ven ingenium malebné, které se vzněcovalo oněmi periodami nejsilněji, jež poskytovaly ruch nejpestřejší, změť nejživější, rozdíly nejpůsobivější ... jak tomu hověly tyto dva věky pokleslých a zkřivených ideí, ale rozmanitých, střídavých, rozmarných forem, kdy oba stavy, s nimiž se cítil Winter skutečně solidárním, stav bodrého měšťanstva a stav učeného školského humanismu, vtiskují době ráz a směr. Velkou evokací těchto dvou století jest všecka novellistika Wintrova, jejíž vývojový postup náleží k nejzajímavějším psychologickým zjevům naší literatury. Hle, opravdový epik, jehož mládí naprosto chybí bezprostřední inspirace a jenž vyzraje v poetu teprve úhrnem knižních a životních zkušeností! Hle, spisovatel velmi pomalu dospívající k dokonalosti, jenž v čtyřiceti letech sotva se odvážil načrtnouti drobnou figurku a který na prahu šedesátky odkryl v sobě schopnost tvořiti polotragické osudy! Hle, básník, který většinu života se utápěl v podružném detailu a při tom měl schopnost vyzpovídati dvě složitá století z jejich cítění a smýšlení! První Wintrova belletrie jest pouhopouhou záminkou pro kulturně historické výklady: invence postav i situací jest docela nesmělá; dějepisná dekorace dusí děj; slovníkářské a fraseologické drobty zasypávají v dialogu vlastní citový obsah. Avšak jakási svéráznost, sukovitá a svéhlavá, proniká již zde: Wintrův archaismus jest nepadělaný, nýbrž opravdový, jeho evokační schopnost. která zná dobře své meze a nepřestupuje jich, má jakousi jistotu až suggestivní; humor naladěný pravidelně ke zkroucené a posměšné grotesce, propuká tu na nejlepších stránkách. V celku lze hádati z těchto staropražských a rakovnických prvotin Wintrových, že z něho vyroste literární Hanuš Schwaiger, byť jen v miniatuře; další vývoj předstihl však tuto naději.

Na rozhraní století odváží se Winter střásti se své no-

vellistiky archivní prach a vytvářeti tragedie lidských snů, ovšem závislé na poměrech XVI. a XVII. věku, bez kulturně dějepisné didaxe: mezi jeho magistry a panečnicemi, lancknechty a šašky, scholáry a kněžími, kramáři a cechovníky, potkáváme celé lidi s příběhy hned ironickými a hned elegickými. Jsou to postavy z masa a z krve, třebas často masa nečistého a krve velmi kalné, dobrodruhové a blázni, lehké ženštiny a jaloví mluvkové, ale jak je zná Winter až na dno! V moudré hospodárnosti, které se u něho dlužno obdivovati až po „Mistra Kampana", soustřeďuje své příběhy pravidelně do povídkové formy a nesnaží se nikdy o románovou koncepci a jmenovitě nikoli o jakékoli navázání na dobové, moderní tendence, jimž zůstal vždy v jádře cizím. Takto se mu podařilo vytvořiti pevně uzavřené a jednotné povídky, jakými jsou „Krátký jeho svět", „Peklo", „Panečnice", „Rozina sebranec", a některé nejlepší nesentimentální výjevy z trochu melodramatického „Mistra Kampana". Tato jadrná a sytá díla šedesátníkova vzněcovala víru, že Zikmund Winter není ani s nadáním ani s tvůrčí silou daleko u konce, že své sebrané spisy dovrší v plném rozpětí mohoucnosti a že nám daruje slíbené vzpomínky životní. A tak lze říci i o tomto opožděně uzrálém muži, ač odchází na prahu stařectví, že odchází předčasně.

A s oním starým latinským humanistou, jehož jsme invencí pravé Wintrovské obraznosti pověřili úlohou, aby mistru svobodných umění složil umné epicedium, můžeme vyzvati zvony staropražské, aby se roztruchlily nad skonem pozdního bratra Bacháčkova, věrného ctitele a oslavitele Kampanova. Neboť byl muž spravedlivý, jehož skutkové nepominou.

Osobnost Jaroslava Vrchlického.

(Psáno ke smrti básníkově dne 9. září 1912.)

Viděl a miloval život ve všech jeho tvarech a změnách, v rozkoši lásky, v hloubce poznání, v posvátnosti intuice; kořil se mu, vyznavač širého pantheismu, vždy znovu jako sensitivní myslitel, jako opojený milenec; hledal jej u věčném kolotání přírody, v učeném a láskyplném proniknutí starých kultur, v oddaném a shovívavém noření se do soudobého víru lidstva... a neumdléval hlasem, v němž hučely jarní vody a vichry, v němž burácelo dunění dávných vojsk a náboženských průvodů, v němž kvílelo moře a jásaly zvony, zpívati hymnu života. Ale znal a uctíval také smrt ve veškerých jejích podobách a možnostech: smrt utěšitelku, smrt osvoboditelku, smrt přetvořovatelku: chodě po venkovských hřbitovech i slavných bojištích zamyslil se nesčíslněkráte nad tím, jak lehké šumění trav a tikot plachého ptáka vyrovná v lahodném usmíření křivdy a bolesti tisíců; stoje nad rakví přítelovou zatoužil tolikráte horoucně, aby i jeho žíznivé zraky pronikly vůlí té němé velitelky Májin závoj tajemného poznání, a aby jeho neukojené srdce vrátilo se do klína Prapříčiny; a zas uprostřed lesů, kde se vršila nová pokolení stromů nad trouchní mrtvých velikánů, a kde se kladly čerstvé vrstvy zeleně a květů nad odumřelé jehličí a suché mechy,

klaněl se smrti jako moci obrozující, přetřiďující, přetvářející.

A tomuto hymnickému pěvci života a smrti opětovně se drala dvě přání se rtů a do pavučin intimních básní. Modlil se k neznámým bohům, jimž neustával vztyčovati oltáře, aby mu dali až do konce plnou sílu a schopnost chápati složitost a pohyb života, milovati a uctívati odvěký koloběh vítězné hmoty a triumfující sílu nezdolné myšlenky, rozuměti a vzdávati se všemu, co je mocného, jasného a jarého v člověčenstvu. Toužil vždycky, aby smrt přišla k němu podobně jako přišla k oběma velkým starcům básnickým, kteří nejmocněji zasáhli do jeho vývoje, ke Goethovi a k Victoru Hugovi: po kmetství moudrém a vyrovnaném, jemuž nemělo scházeti ani písně ani myšlenky, toužil bez choroby, bez duševního seslabení, bez hnusu před svým tělem přejíti do věčného mlčení. Avšak bohové nesplnili jeho modliteb: jako chaotickému jeho dílu, grandiosnímu v koncepci a porušenému v jednotlivostech, schází i jeho osudu ona harmonie, po které prahnul od burácivého mládí romantického pessimisty až k mužné moudrosti pantheistické, jíž nasycena jsou jeho díla poslední; harmonie ta chybí i jeho umírání. Již dnes vidíme, kolik bylo opravdové tragiky v osudu Jaroslava Vrchlického, i když nepokoušíme se strhnouti závoje s jeho důvěrného života milostného, rodinného, společenského.

Bohové dali mu ve větší míře než kterémukoliv ze soudobých spisovatelů jemný a neklamný smysl pro krásu formy, dokonalost stavby, hudbu verše, a on sám studiemi, jichž šíře a bohatství hledají si rovných, vychoval ten smysl na starých i moderních literaturách, u klassiků i romantiků, na západě i na jihu — avšak zůstal mu odepřen hořký a přece tak významný dar přísné a ethicky založené kritiky . . . vedle děl bezvadně mistrovských předkládal i tříštky své dílny. Bohové obdařili jej vníma-

vostí pro všecky větry ducha lidského, uštědřili mu prsten, jenž proměňuje v tisíce postav různých věků, národů, náboženství, posílali k němu bez přestání Herma, aby jej vodil přes země, oceány, od prahu Olympu až k vodám podsvětí, leč zapomněli nadati ho silou, aby při tom zůstal sobě věren, aby zachoval vyšší jednotu osobnosti, aby syntheticky sloučil a zcelil tolik různých tvarů kulturních. Bohové smísili v jeho žilách krev tak, že cítil se od dětství světoobčanem a že rozuměl nejrůznějším národním, náboženským a rasovým projevům, postavili jej doprostřed národnosti, které tento vrozený kosmopolitismus byl ode dávna kulturní a vývojovou potřebou, poskytli mu studie, poznání řečí a zemí, jimiž se zúrodnily veškeré ony náklonnosti; ale tento legitimní dědic goethovské „světové literatury“ přišel příliš předčasně, kdy nebyl národ český ještě kulturně vyzrálý pro tak mnohonásobnou žeň evropské myšlenky, kdy chyběly tragickému opozdilci ještě podmínky pro toto plné léto idejí a forem. Jaroslav Vrchlický odpykal trpce tuto chybu božstev. On, jenž po Kollárovi a Nerudovi prohloubil a novou silou naplnil poesii vlasteneckou a jenž z dějin i z politických zápasů přítomných dovedl vytvořiti velká díla freskové síly, byl dlouho umlčován jako poeta nenárodní. On, jehož tvarové bohatství, myšlenková i náladová organisace, kulturně umělecký soud a smysl se přímo obracely k pokolení mladšímu, duševně vyspělejšímu a složitějšímu, než byli jeho současníci, pocítěn byl náhle při velkém přerodu vzdělanosti v Čechách jako kulturní nebezpečí, jako silná překážka v přirozeném rozvoji, ba jako kodifikace všeho, co mělo býti přemoženo a přehodnoceno. On, jehož širá a vzdutá pathetika kovových rhytmů a kaskadických vět volala po lidu, aby jej strhla ve svou moc, a jehož některé ballady a písně dojista by znárodněly v zemi starší literární tradice, nepronikl nikdy z knihoven vzdělanců a zůstal v lyrice i na divadle, v epických

básních i meditační poesii auktorem nejméně populárním. Nepříčilo se mu nic více než šedivá, střízlivá prostřednost, jemu vyznavači neobmezených práv genia a pravnuku renaissančního věku, v němž žil Tizian, Michel Angelo, Ariosto a Lev X.: a tato prostřednost, která se v nejlepších letech jeho tvoření snažila ubodati jej, hlásila se posléze k němu s odpornou důvěřivostí, jako by byl jejím mistrem a pánem. Trpký osud básníka v Čechách!

Tato sudba temně zakalila jasné a zářivé proudy poesie Jaroslava Vrchlického. V podstatě byl vždy básníkem životního kladu, nepřekonatelné víry ve vývoj lásky k Stvořiteli a k stvoření, myšlenky vítězně přemáhající hmotu. Nebyl to optimismus pohodlných slabochů. U samé brány mladistvého tvoření Vrchlického chmuří se temná Sfinx, volající k badavému mozku: Ignorabimus! Ale srdnatý Oidipus přece snaží se proniknouti dále, nedbaje ani o prokletí svého rodu ani o zlé stigma smyslné vášně, které ho neustává páliti. Bloudí ve strmých výšinách po všech stezkách poznání: náboženství, filosofie, historie, přírodní vědy jej inspirují, a i láska mění se z pouhé hry smyslů v prostředek proniknouti k Prabytí. Obzor se jasní, čím Vrchlický mužní: jara kvetou neznámými vůněmi, pod libými stromy neprocházejí se jen nahé, krásné ženy, ale i baculaté nevinné děti; knihy mrtvých poetů oživují; všecka historie otevírá se jako královský palác, kde jsou obrazárny, klenotnice, musea; ve výši zpívají zvony, a básník notuje jako kněz o Tedeu svou chválu přírody, lásky, genia a vývoje. Přichýliv se k Victoru Hugovi, jehož dovršil a snad i překonal, a přijav vyšší inspiraci od Danta, nad jehož „Božskou komedií“ uzrál nejen jako překladatel, ale i jako básník a člověk, nachází si ve zlomcích epopeje onu formu, která odpovídá nejplněji jeho universalismu a vývojovému idealismu.

Nemohl to krásněji symbolisovati než v „Čtyřech

hlasech", prologu to „Nových zlomků epopeje". K básníku samotáři zaléhají do noční dumy čtyři hlasové, čtyři úhly světa: Východ, Jih, Sever, Západ zpívají k němu o svých recích, svých kulturách, svých mravních silách a ve visi, která má mohutnost apokalyptickou, odhalují svou účast ve vývoji člověčenstva. Leč nejsou to pouhé prospekty historické: příroda celé zeměkoule účastní se myšlenkového dramatu člověčenstva, mythologie posílá své zkazky a postavy, sociální proudění hučí pod divadlem čtyř gigantických protagonistů. Každý z čtenářů této velkolepé vise rozhodne se silou myšlenkové neb citové záliby pro jeden ze čtyř mystických hlasů. Nikoliv básník: jeho obraznost poddává se všem a jako od obrovitého ptáka unášena jest dějinami.

Co přináší náš básník do této cyklické epopeje věků a národů, jejíž základní ideu přijal z románského západu? Především nesmírnou kulturu literární: poesii antickou, renaissanční a moderní nejen pročetl, ale i prožil, přijal mythologii starověku, formální přepych renaissance, barevnost romantiky, sensitivnost básnictví moderního. Za svá dobrodružství imaginace a smyslů nad díly veršovanými zaplatil skvěleji, než činívají básníci — uskutečňuje ideál světové literatury, přeložil nám Danta, Tassa, Ariosta, Calderona, Camoense, Leopardiho a Carducciho; daroval nám velkou lyriku francouzskou, seskupenou kolem Huga, Vignyho, Leconta de Lisle; sestavil kruhové anthologie básníků francouzských, anglických a vlašských — abychom jmenovali jen největší činy. Nebyl jen tlumočníkem: pěl v ódách i v sonetech, v hymnách i elegiích chválu svých miláčků a jakoby mimochodem ryl do mramoru veršů jejich medaillony nezapomenutelné a definitivní. Sloužiti velkým duchům znamená sebe sama povyšovati: oč vyrostl právě Vrchlický tímto uměním básnického sprostředkování! Jen tak mohl přinésti do své epiky a své lyriky onen neko-

nečný poklad umělých forem západních, jižních i východních, který jediné mohl hověti jeho duši: pro poetu, jehož myšlenkové lodi byly unášeny tolika větry ducha bylo třeba, aby stále vyměňoval plachtoví nejrůznějšího původu a nejpestřejších barev. Vrchlického neklidný a rozkošnický formalismus jest více než pouhá virtuosnost mistra, který vládne suverenně řečí, rhytmem, rýmy: jest to výraz jeho proteovství, dohnaného až k paradoxu. Jaroslav Vrchlický jest veliký přetvořitel básnického jazyka českého: odkázal svým nástupcům cosi zcela jiného, než přijal: řeč plnou svůdné hudby, smyslného lesku a sytých barev, ne již nástroj, nýbrž celý polyfonní orchestr, který chvílemi zazní plenissimo, aby jindy z něho zakvílelo nejjemnější solo virtuosních houslí.

Básnická koncepce „zlomků epopeje“, jimiž vrcholí dílo Vrchlického, založena jest na nerozlučném spojení tří principů: epické evokace dějin, filosofické meditace, silného lyrismu. Jaroslav Vrchlický pojal dějiny s překypující šíří: příroda i civilisace, genius i dělný lid, umění i násilí, náboženství a spravedlnost spolupracují na jejich gigantické fresce, z níž poeta vyjímá nejdramatičtější výjevy, plné dějového a myšlenkového vzruchu nebo nadlidské postavy, prosycené dechem božství. Kolísaje stále mezi malebným a ideovým výkladem dějin a mythů, uvádí do své epopeje namnoze na úkor živlů epických řečnické pathos a filosofickou dumu. Nikdo nenapsal u nás tak imposantní řadu faustovských a dantovských meditací o sudbě jednotlivce i lidstva, nikdo nezamyslil se tolikrát nad dramatem poznání, tuchy, utrpení i smrti jako Vrchlický, duch reflexivní i v hodině okouzlení a požitku. Zřeli jsme, jak Sfinx agnosticismu číhala u brány jeho mladistvého tvoření; řekli jsme, že ji překonal. Leč přišla pokušení nová: příšera illusionismu psala před jeho očima do dusné tmy ohnivými literami hrozné slovo N i c; čím více mužně

básník, tím více poznával, že v evoluci lidstva jest jednotlivec i se svou žhavou touhou po požitku a věčnosti pouhým práškem písku... ale sílu v spasení lidstva pozvolným pokrokem, jenž spočívá na bedrech geniů, neztratil: jako Viktor Hugo věřil ve věčné slitování a věčnou spravedlnost. V tom jest onen velký kosmický klad vší poesie Vrchlického, o němž jsme mluvili.

Ten jest dominantou. Jsou ovšem v díle Vrchlického nejen knihy, ale i celá období, kde pod zataženým nebem v tichu půlnočním nad hroby illusí pláče jeho mocný lyrismus tak úpěnlivě, že básník se zdá přímo pessimistou. Leč intensita této písňové muky neplyne z temných zdrojů myšlenek, nýbrž ze sensitivnosti a citovosti poetovy. Duše mimosa jmenuje se jedna kniha Vrchlického, a jí jest on celý nejlépe charakterisován. On, jenž uměl tak jásat nad slavnostmi mladých smyslů, kvetoucí přírody plesajících dětí, rozpoutal svůj lyrismus i v hodinách samoty, opuštěnosti, pohrobní elegie... a snad nejmužněji, když na chvíli ztratil cestu v pralese poznání a života. Toť ta pessimistická doba jeho poesie, na níž spolupracovaly i osudy vlastní. Byla pouze přechodem. Po době skleslé síly a zúžených obzorů nadešla perioda nové víry, kladného pantheismu, nadosobní víry v člověčenstvo, moudrého odevzdání se do klína kolotavé přírody.

Bylo to před čtyřmi roky, kdy básník podávaje ruku velkým hymnikům moderním, Goethovi, Whitmanovi, Verhaerenovi, spočinul s úsměvem v zlatém a vonném stínu stromu života. A tenkráte se modlil k bohům, pronášeje dvě velké prosby za život a za smrt. Leč bohové byli hluší. Vyloučen ze života, propadl básník oné formě smrti, o níž přemýšlel nejméně, a jež se mu zdála nehodna úvahy filosofovy: smrti dlouhým a marným živořením. Teprve dnes nastoupila zase vyšší forma smrti, té, jež jest vysvoboditelkou a přetvořitelkou. A hle, přemýšlíme

o něm, představujeme si jej a cítíme zase uvolnění. Tam na obzoru klene svou širou korunu velký strom života, s kořeny v dávných kulturách a s včelami tisícerých písní ve větvích. Slunce zalévá jej plnými proudy, oblaka omývají jej svým objetím, strom šumí, zpívá, voní. A div všech divů, roste a roste, zatím co se od něho vzdalujeme.

REJSTŘÍK JMEN.

OBSAH.